

Ege Üniversitesi Yayınları
Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No: 7

KAPLUMBAĞALAR

Editörler

Dinçer AYAZ - Eren AKÇİÇEK - Hüseyin ARIKAN

Ege Üniversitesi Yayınları
Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayın No: 7

KAPLUMBAĞALAR

Editörler

Dinçer AYAZ - Eren AKÇİÇEK - Hüseyin ARIKAN

Ege Üniversitesi Basımevi
İZMİR, 2022

KAPLUMBAĞALAR

Editörler

Dinçer AYAZ - Eren AKÇİÇEK - Hüseyin ARIKAN

E-ISBN: 978-605-338-391-8

Ege Üniversitesi Üst Yayın komisyonu 07.11.2022 tarih ve 08/07 sayılı kararı ile basılmıştır.

© Bu kitabın tüm yayın hakları Ege Üniversitesi'ne aittir. Kitabın tamamı ya da hiçbir bölümü yazarının önceden yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla kaydedilemez, basılamaz, çoğaltılamaz. Ancak kaynak olarak gösterilebilir.

Eserin bilim, dil ve her türlü sorumluluğu yazarına/editörüne aittir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52149

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova -İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

Ön Kapak Fotoğrafı:

Benekli Kaplumbağa (Fotoğraf: Yusuf BAYRAKCI)

Bu eser karayolunda bir kaplumbağayı kurtarmaya çalışırken bir motorun çarpması sonucu ölen merhum KEMAL DİVRİKLİ'nin, Çivril'de karayolundaki kaplumbağayı yol kenarına almak isterken otomobil çarpması sonucu olay yerinde ölen TURGAY NACAK'ın ve Osmaniye'de otoyolda kendi kullandığı motosiklet ile ilerlerken önüne kaplumbağa çıkınca ezmemek için frene basıp takla atarak bariyerlere çarpıp ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılan ve 40 gün sonra yaşam savaşını kaybeden 16 yaşındaki ASLIHAN GÖKNAR'ın aziz hatıralarına saygı ile ithaf edilmiştir.

ÖNSÖZ

Çok sayıda din ve mitte barışı, bilgeliği temsil eden kaplumbağalar hayvan sembolizminde anneliği, doğurganlığı, uzun ömürlülüğü, dayanıklılığı, korunmayı, kuvvet, kararlılık ve istikrar gibi kavramları sembolize eder. Bunlara ek olarak, uzun bir ömre sahip olması ve sakin hareket etmesinden dolayı da bilgeliği temsil ettiğine inanılır. Kaplumbağalar, 200 milyon yıldır dünyada yaşayan antik çağların canlılarıdır. Halk arasında kaplumbağa veya tosbağa olarak da adlandırılan bu hayvanlar, sürüngenlerin bir sınıfını oluşturur. Mezozoik'in ilk dönemi olan Trias Çağı'nda ortaya çıkmışlardır. Okyanuslarda, denizlerde, tatlısularda ve karasal habitatlarda yaşayan yaklaşık 317 kaplumbağa türü bulunur. Ülkemizde ise ikisi kara, ikisi deniz ve 5'i tatlı su olmak üzere 9 kaplumbağa türü bulunmaktadır. Kaplumbağalar çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan, ağır yürüyüşlü, dört ayaklı, sürüngen hayvanlardır. Hareketleri yönünden telaşsız ve ağır hayvanlar olan kaplumbağaların tarih boyunca gelişimi de yavaş olmuştur. Tüm kaplumbağalar yumurtlayarak ürerler. Çenelerinde diş bulunmaz. Çok uzun ömürlüdürler ve çeşitli kaynaklarda yüz yıl kadar yaşadıkları bildirilmektedir. Genel olarak kara ve su kaplumbağası olarak ikiye ayrılan kaplumbağalar farklı şekillerde beslenmektedir. Kara kaplumbağaları otçul beslenirken su kaplumbağaları etçil beslenirler. Yaklaşık 200 milyon yıldan fazla bir süredir dünyamızda deniz, tatlısu ve karasal ortamlarda yaşamlarını sürdüren bu ilginç hayvanlar son 200 yıl içinde artarak devam eden insan faaliyetleri ve buna bağlı tehditler yüzünden yaşama şansları her geçen gün azalmaktadır. Deniz kaplumbağaları, dünyada nesli en tehlikede türler arasında bulunmaktadır. Deniz kaplumbağalarını tehdit eden faktörler, doğrudan besin olarak tüketilmeleri, bazı türlerin kabuğunun süs eşyası yapımında kullanılması, üreme, beslenme alanlarının tahrip edilmesi, balıkçı ağlarına takılmaları, denizsel ve karasal kirlilik, yırtıcıları tarafından avlanılmaları ve iklim değişikliği olarak sıralanabilir. Bilim adamlarına göre, bu hayvanların daha iyi tanınması onların daha iyi korunmasına imkân verecektir. Araştırmacılara göre, omurgalılar içinde en çok tehlike altında olan türler kaplumbağalardır. Günümüzde dünya üzerinde yaşayan kaplumbağa türlerinin %10'u Uluslararası Koruma Birliği (IUCN)'nin kırmızı listesinde "kritik tehlike altında" kategorisindedir. Özellikle Asya'da ihraç edilmeleri nedeni ile kaplumbağa popülasyonları hızlı bir şekilde azalmaktadır. Ayrıca habitat kaybı ve yok olması dünya çapındaki yok oluş nedenlerindendir. Gelecek kuşakları bu sevimli hayvanlara karşı daha bilinçli ve duyarlı hale getirmek ve böylelikle korunmalarını sağlamak için eğitim programlarının verilmesi ve tanıtılması gereğine inanıyoruz. Bu başarılmadıkça, gelecek nesiller bu hayvanları yakın gelecekte doğal ortamlarında göremeyeceklerdir.

Dinçer AYAZ - Eren AKÇİÇEK - Hüseyin ARIKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
BÖLÜM 1: Zoolojik Açıdan Kaplumbağalar Dinçer AYAZ–Yusuf BAYRAKCI.....	1
BÖLÜM 2: Türkiye’de Yaşayan Kaplumbağa Türleri Dinçer AYAZ	9
BÖLÜM 3: Eskiçağda Kaplumbağa Hasan MALAY	23
BÖLÜM 4: Türk Kültür Coğrafyası Halk İnançlarında Geçmişten Günümüze Kaplumbağa Yaşar KALAFAT	31
BÖLÜM 5: Türk Kültüründe Kaplumbağa Anlatmaları Üzerine Nevin BÜYÜKKAYA.....	41
BÖLÜM 6: Türk Halk Kültüründe Kaplumbağa Esmâ ŞİMŞEK.....	49
BÖLÜM 7: Türk Halk Hekimliğinde Kaplumbağa Nâgihan BAYSAL-Eren AKÇİÇEK.....	81
BÖLÜM 8: Sanatta Kaplumbağa Müjgân VERDİOĞLU EDEN.....	93
BÖLÜM 9: Tarihte Kaplumbağanın Gıda Olarak Kullanımı Semih ÖTLEŞ-Gözde TÜRKÖZ BAKIRCI.....	103
BÖLÜM 10: Dünden Bugüne Deniz Kaplumbağaları ve Ülkemizdeki Durumları: Deniz Kaplumbağaları Araştırma Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER)’in Katkısı Yakup KASKA-Doğan SÖZBİLEN.....	109
BÖLÜM 11: Kaptan June ve Kaplumbağalar Umut UYAN	121
BÖLÜM 12: Türkiye’de Kaplumbağaları Tehdit Eden Faktörler ve Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler Dinçer AYAZ-Yusuf BAYRAKCI	127

BÖLÜM 1

Zoolojik Açıdan Kaplumbağalar

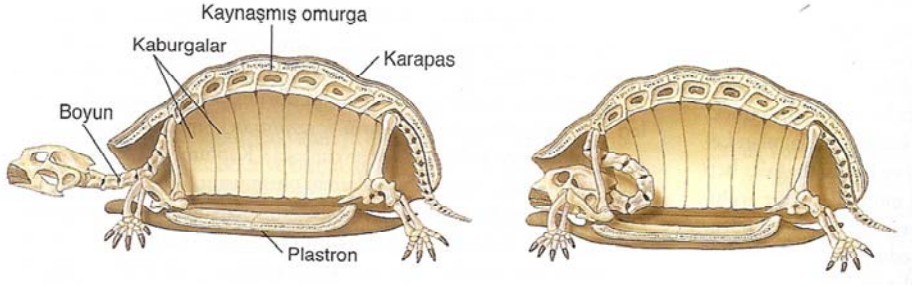
Dinçer AYAZ–Yusuf BAYRAKCI

Günümüzde yaşayan kaplumbağalar yaşam alanları ve vücut şekilleri bakımından çeşitlilik gösteren yaklaşık 313 türle 13 familyada yer almaktadır. Bu çeşitlilik, bazı deniz kaplumbağalarının 500 metre derine dalmasına ve bazı çöl türlerinin çok kurak alanlarda yaşamasına olanak sağlayan bir dizi fizyolojik uyumluluğun yansımasıdır. Bu kaplumbağalar arasında devasa deniz ve kara kaplumbağaları ile birlikte daha küçük tatlısu ve kara kaplumbağaları da bulunmaktadır. Yaşayan en küçük kaplumbağa olan “Benekli Cüce Kaplumbağa” (*Chersobius signatus*) 10 cm’den az uzunluğa ve 140 gramdan daha az ağırlığa sahipken, yaşayan kaplumbağaların en büyüğü olan “Deri Sırtlı Deniz Kaplumbağası” (*Dermochelys coriacea*)’nın boyu 2,5 metreye, ağırlığı 915 kg’a kadar ulaşabilmektedir.

Kaplumbağalar ilk olarak yaklaşık 220 milyon yıl önce üst Triyas dönemindeki fosil kayıtlarda görülür. Erken dönem kaplumbağaları, dişlere ve indirgenmiş kabuğa sahip olmaları bir tarafa bırakılırsa, günümüzdeki kaplumbağalara benzemekteydi. Dişleri olmayan günümüzdeki kaplumbağaların çenesi, besinleri kavramaya yarayan sert keratinleşmiş kenarlara sahiptir. Kaplumbağalar sırt tarafında bir karapas (üst kabuk) ile karın tarafında bir plastrondan (alt kabuk) oluşan kabukla kuşatılmıştır. Kabuk iki tabakadan meydana gelir: keratin bir dış tabaka ve kemik bir iç tabaka. Kemik tabaka, kaburgalar, omurga ve birçok dermal şekilde kemikleşmiş elemanların kaynaşmasıdır (Şekil 1).

“Kaplumbağa”, “Kara kaplumbağası” ve “Su kaplumbağası” terimleri kaplumbağa takımının farklı üyeleri için değişik şekillerde kullanılır. Kuzey Amerika’daki kullanımına göre bunların hepsi doğru şekliyle kaplumbağa olarak adlandırılır. Kara kaplumbağası terimi karada yaşayan özellikle büyük formlara uygulanır. Dilimizdeki “tosbağa” kelimesi de kara kaplumbağalarına karşılık olarak kullanılmaktadır. Terimlerin İngilizce kullanım şekli farklıdır: “Kara kaplumbağası” kapsamlı bir terimdir; oysa “kaplumbağa” terimi sadece sucul

türlere uygulanır. Kaplumbağalar karasal, tatlısu ve deniz habitatlarıyla ilişkili olarak morfolojik özelleşmeler gösterirler ve deniz kaplumbağaları kuşlarla rekabet edebilecek derecede uzun mesafeli göçler yaparlar.

Şekil 1. Bir kaplumbağada omurga ve kaburgaların karapasla birleşimini gösteren resim.

Kara kaplumbağaların kısa ve sağlam ayakları vardır. Kaplumbağalar, adım uzunluğunu kısıtlayan ağır ve hantal kabukları nedeniyle yavaş hareket etmeleri ile ünlüdür. Örneğin, büyük bir Galapagos kaplumbağası bir saatte 300 metreyi zorla kat eder. Bunların düşük metabolizmaları muhtemelen uzun yaşamaları (bazıları 150 yıldan daha fazla yaşayabilir) için bir açıklama teşkil eder.

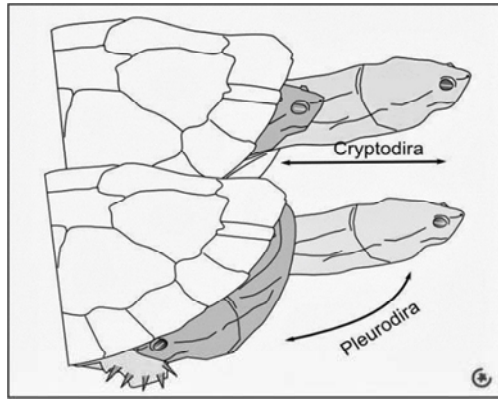
Tatlısu kaplumbağalarının ayakları perdeli olması ve genellikle uzun tırnaklara sahip olması dışında, normalde kara kaplumbağalarınıninkine benzerdir. Bu kaplumbağalar, dört ayağını köpeklerle benzer bir şekilde hareket ettirerek yüzerler yani vücudun sol ve sağ tarafındaki ayakları dönüşümlü olarak itme sağlar. Büyük kaplumbağalar, küçük kaplumbağalara göre daha az yüzme eğilimindedir ve timsah kapan kaplumbağaları (*Macrochelys temminckii*) gibi çok büyük türler, nehrin veya gölün dibinde yürümeyi tercih ederek neredeyse hiç yüzmezler. Kaplumbağaların perdeli ayaklarının yanı sıra, nehir kenarlarına ve üzerine çıktıkları yüzen kütüklere tırmanmalarına yardımcı olan çok uzun pençeleri vardır. Erkek kaplumbağalar özellikle uzun pençelere sahip olma eğilimindedir ve bunlar, çiftleşme sırasında dişiye uyarmak için kullanılır.

Deniz kaplumbağalarının neredeyse tamamı suda yaşar ve bu kaplumbağalarda bacaklar yerine yüzgeçler vardır. Deniz kaplumbağaları, itme kuvveti oluşturmak için ön yüzgeçlerin yukarı aşağı hareketini kullanarak suda âdeta uçarlar; arka ayaklar itme için kullanılmaz, ancak direksiyon için dümen olarak kullanılabilir. Tatlı su kaplumbağaları ile karşılaştırıldığında, deniz kaplumbağalarının karada hareket kabiliyeti çok sınırlıdır ve yavru olarak yuvadan denize doğru olan yolculuk dışında, erkek deniz kaplumbağaları

normalde asla denizden çıkmazlar. Dişiler yumurtlamak için karaya geri dönmelidir. Yüzgeçleri ile kendilerini ileri doğru sürükleyerek çok yavaş ve zahmetli bir şekilde hareket ederler.

Kabuk bir kaplumbağanın en ayırt edici özelliğidir. Kaplumbağalar vücutlarını üstten/alttan koruyan ve baş, boyun ve bacaklarını içeriye tamamen ya da kısmen çekebilmelerine olanak sağlayan zırhları olan bir nevi sürüngen tanklarıdır. Başka hiçbir 4 bacaklı omurgalıda göğüs ve kalça kemerlerini de içeren böyle bir kabuk yoktur. Kabuklar, kara kaplumbağaları ve bataklık kaplumbağaları gibi bazı gruplarda oldukça sağlamdır ve bacaklar için sadece çok küçük açıklıklara sahiptir. Deri Sırtlı Kaplumbağalar ve Yumuşak Kabuklu Kaplumbağalar gibi diğer bazı gruplarda ise tamamen kaybolan veya indirgenen kemik elemanlardan dolayı kabuk daha hafif yapıdadır. Yumuşak kabuklu kaplumbağalarda keratin plaklar bulunmaz. Karapas ve plastron deriyle kaplıdır. Günümüzde yaşayan kaplumbağalar gövdede sadece 10 ve boyunda 8 omura sahiptir.

Kaplumbağaların boyunları ister uzun ister kısa olsun tamamında 8 adet omur vardır ve son derece esnekler. Günümüzde yaşayan kaplumbağalar boyunlarının hareket kabiliyetine göre iki büyük gruba ayrılır. “Yan Boyunlu Kaplumbağalar” baş ve boyunlarını kabuklarının içerisine uzatarak gizlerler, bu durumda baş ve boyunun bir yüzü kabuklar arasından görünür. “Gizli Boyunlu Kaplumbağalar” ise vücut boşluğunun ortasındaki alana boyunlarını çekerler ve önden bakıldığında kendilerine kalkan yaptıkları ön bacakların arasından sadece burun uçları görülür (Şekil 2).

Şekil 2. Yan boyunlu ve gizli boyunlu kaplumbağalara ilişkin bir çizim (Anonim 1).

Kaplumbağalar uzun yaşayan hayvanlardır. Kaplumbağaların daha iri olanları daha uzun yaşarlar. Tosbağaların yaşam süreleri için yüzyıllardır yapılan tahminler abartılmıştır fakat iri tosbağalar ve deniz kaplumbağaları en az insanlar kadar uzun yaşayabilirler.

Birçok canlı gurubunda olduğu gibi, kaplumbağalarda da eşeyssel farklılıklar görülmektedir. Türlerin büyük bir kısmında dişiler erkeklerden daha büyüktür (örn. Emydidae, Geoemydidae, Trionychidae) ve diğer bazılarında ise erkekler dişilerden daha büyüktür. Eşeyler arasındaki boyut farklılığının büyüklüğü bazı tatlısu kaplumbağaları için %50-60 gibi çarpıcı boyutlara ulaşabilir. Bunun yanında erginliğe ulaşmış dişi kaplumbağalarda plastron düz bir yapı gösterirken, erkeklerde bir dereceye kadar içbükeylik söz konusudur.

Kaplumbağalar yumurta bırakarak çoğalırlar ve kopulasyon organı olarak bir penisin kullanımıyla döllenme dişinin vücudunda gerçekleşir. Bütün kaplumbağalar hatta denizel formlar bile, kabuklu amniyotik yumurtalarını toprağa gömerler. Genellikle yuva yapımına son derece özen gösterirler; fakat yumurtalar bırakılıp üzerlerini örter örtmez dişi onları terk eder. Hiçbir kaplumbağa türü yavru bakım davranışı göstermez. Kaplumbağa üremesinin ilginç bir özelliği de yumurtadan çıkan yavruların cinsiyetini yuva sıcaklığının belirlemesidir. Kaplumbağalarda kuluçka sırasındaki düşük sıcaklıklar erkeği, yüksek sıcaklıklar ise dişiye meydana getirir.

Dişi kaplumbağalar kumda veya toprakta yuva kazmak için arka üyelerini kullanırlar ve bir yuvaya küçük türler 4 veya 5 yumurta, en büyük deniz kaplumbağaları yüzlerce yumurtadan fazlasını bırakırlar. Embriyonik gelişim tipik olarak 40 ile 60 gün gerektirir ve genelde yumuşak kabuklu yumurtalar sert kabuklu yumurtalardan daha hızlı gelişir. Bazı kaplumbağa türleri yumurtalarını yaz sonunda ya da sonbaharda meydana getirirler ve kış döneminde yumurtalar diyapoza (durdurulmuş embriyonik gelişim periyodu) girer. İlkbaharda sıcaklıkların artmasıyla yumurtalar gelişimine kaldığı yerden devam eder.

Bir kaplumbağanın yumurtadan çıktıktan sonra karşılaştığı ilk zorlu iş yuvadan kurtulmaktır. Deniz kaplumbağası yuvaları oldukça derindir; yumurtalar kumun 50 santimetre altına gömülebilir ve yavru kaplumbağalar kumdan yüzeye, yukarı doğru mücadele etmek zorundadır. Birkaç haftalık inkübasyondan sonra, birkaç saatlik süre içinde tüm yumurtalardan yavru çıkar ve yüzlerce deniz kaplumbağası yavrusu kendilerini yuva çukurunun dibinde küçük bir çemberde bulurlar. Birkaç yavrunun spontane aktivitesi tüm grupta hareket başlatarak birbirleri üzerinde emeklerler. Yığının üstündeki kaplumbağalar güçlükle ilerlerken çemberin çatısındaki kumu gevşetirler ve kum yavru kaplumbağa yığınının çemberin zeminine doğru aşağıya süzülür.

Birkaç dakikalık aktivite dönemlerine dinlenme dönemleri serpiştirilir, çünkü kaplumbağaların dışarıya çıkma çabaları yuva içindeki oksijen miktarını azaltır ve çevredeki kumdan yuva içine daha fazla oksijen girmesi için beklemelidirler. Aşamalı olarak kaplumbağa grubunun tamamı bir birim olarak yüzeye ulaşıncaya kadar yukarı doğru kum boyunca hareket eder. Yavru kaplumbağalar yüzeye yaklaştığında yüksek kum sıcaklıkları daha ileri bir faaliyeti muhtemelen engeller ve kaplumbağalar sıcaklıktaki düşüş çıkışlarını desteklediğinde gece çökünceye kadar yüzeyin birkaç santimetre altında beklerler. Bir yuvadan yavruların tamamı çok kısa bir sürede çıkar ve aynı gecede çıkmaya hazır olan farklı yuvalardaki yavruların tamamı yuvalarını hemen hemen aynı zamanda terk eder, çünkü muhtemelen davranışları sıcaklık vasıtasıyla başlatılır. Sonuç; her biri okyanusa doğru emekleyebildiği kadar hızlı ilerleyen yüzlerce hatta binlerce deniz kaplumbağası yavrusunun kumsalda aniden ortaya çıkmasıdır.

Yuvadan aynı zamanda çıkmaları yavru deniz kaplumbağalarının önemli bir özelliğidir çünkü yavrular kırılan dalgaların vurduğu kumsalın birkaç metresini geçişte yüksek ölüm oranına sahip olurlar. Karasal predatörler; yengeçler, tilkiler, rakunlar ve diğer predatörler yavru çıkış zamanında kaplumbağaların üreme kumsalında toplanır ve yavruların ortaya çıkmasını beklerler.

Kaplumbağaların kalpleri iki kulakçık ve bir karıncıktan oluşan 3 odacıklı bir kalptir. Karıncık tam olmayan bir bölme ile kısmen ikiye ayrılrsa da oksijenli ve oksijensiz kan karıncıkta karışır. Sağ kulakçık oksijenli kanı alır ve karıncığa boşaltır. Sol kulakçık, akciğerlerden oksijenli kanı alır ve karıncığa boşaltır. Karıncığın kasılması ile birlikte oksijenli ve oksijensiz kan tüm arteryel gövdelerden aynı anda çıkar ve vücuda dağılır.

Kaplumbağalar, diğer sürüngenlere kıyasla nefeslerini tutma konusunda uzmandır. Birçok kaplumbağa hayatının büyük bir kısmını su altında geçirse de, tüm kaplumbağalar hava solur ve akciğerlerini yeniden doldurmak için düzenli aralıklarla yüzeye çıkmalıdır. Su altına dalma süreleri türe göre 60 saniye ile 1 saat arasında değişmektedir. Bu özellikle ilişkili adaptasyonlar arasında düşük oksijen toleransı, büyük akciğer hacmi, nefes alma sırasında hızlı ve kapsamlı hava değişimine izin veren yapılar, fizyolojik tamponlama ve estivasyon (yaz uykusu) gibi davranış değişiklikleri yer alır. Ayrıca, kaplumbağalar yaşadıkları iklim kuşağına göre kış uykusuna (hibernasyon) yatarlar. Kış mevsiminin soğuk ve kısıtlı beslenme olanaklarına sahip günlerini çeşitli barınaklarda metabolizma hızlarını düşürerek geçirirler. Deniz kaplumbağaları kış uykusuna yatmazlar.

Kaplumbağalar solunumlarını üst kabuğun hemen altında konumlanan bir çift akciğerleri vasıtasıyla gerçekleştirirler. Kaplumbağaların akciğerlerinde insanlardakinden farklı olarak her bir akciğer dallanmamış bir tek bronş içerir ve akciğerlerdeki hava değişim yüzeyleri memelilerdeki küçük hava keseciklerinden (alveollerden) farklı bir düzenleniş gösterir. Kaplumbağaların solunumu akciğerlerdeki gaz alışverişi ile sınırlı değildir. Bazı su kaplumbağaları solunum gazlarını deri, yutak veya kloak yoluyla değiştirme yeteneğine sahiptir. Yumuşak kabuklu kaplumbağalar (Trionychidae), su altında kalırken oksijenlerinin %70'ini deri kaplı kabuklarından elde edebilirler. Fazla sayıda kılcac damarlara sahip olan faringeal papillalar da sudaki çözünmüş oksijeni alabilme yeteneğine sahiptir. Bazı Avustralya yan boyunlu kaplumbağalarında kloakal kese gaz değişiminde iş görmektedir.

Kaplumbağaların beslenmesi yaşadığı ortama bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Yetişkin kaplumbağalar tipik olarak su bitkilerini, böcekler, salyangozlar ve solucanlar gibi omurgasızları ve ara sıra ölü deniz hayvanlarını yedikleri bildirilmiştir. Birkaç küçük tatlı su türü etoburdur, küçük balıkları ve çok çeşitli suda yaşayan canlıları yerler. Bununla birlikte, protein, kaplumbağa büyümesi için gereklidir ve yavru kaplumbağalar tamamen etoburdur. Deniz kaplumbağaları tipik olarak denizanası, süngerler ve diğer yumuşak gövdeli organizmalarla beslenir. Daha güçlü çenelere sahip bazı türlerin kabuklu deniz ürünlerini yediği, yeşil deniz kaplumbağası gibi diğer türlerin ise hiç et yemediği ve bunun yerine büyük ölçüde yosunlardan oluşan bir diyet uyguladığı gözlemlenmiştir.

Avrupa'da, kaplumbağa yetiştiriciliği, çok sayıda doğadan yakalanmış kaplumbağanın ithal edildiği 1960'lı yıllarda popüler hale geldi. Asya ve Afrika ülkelerinden çok sayıda kaplumbağa doğadan toplatılarak satıldı. 1980'li yıllardan itibaren doğadan yakalanan kaplumbağa ithalatı çeşitli ülkelerde yasaklanmaya başlandı. Bugün Avrupa'da satılan kaplumbağaların çoğu çiftliklerde yetiştirilmektedir. Günümüzde birçok ülkede kaplumbağalar yasalarla korunmakta ve özel izinler alınmadan bilimsel ve ticari amaçla toplanması mümkün olmamaktadır.

KAYNAKLAR

- Anonim 1, <https://www.testudines.org/en/images/#images-5>.
- Anonim 2, <https://en.wikipedia.org/wiki/Turtle>.
- Atatür, M.K. (1992): Türkiye Deniz Kaplumbağaları Biyolojileri ve Korunmaları. T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No:8, Bodrum.
- Baran, İ., & Atatür, M.K. (1980): Türkiye Sürüngenleri Kısım I. Kaplumbağa ve Kertenkeleler. Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Kitaplar Serisi, (76).
- Boycott, R.C., & Bourquin, O. (1988): The South African tortoise book: a guide to South African tortoises, terrapins and turtles. Southern Book Publishers.
- Eckert, K.L., & Luginbuhl, C. (1988): Death of a giant. Marine Turtle Newsletter, 43, 2-3.
- Hickman, C.P., Roberts, L. S., & Larson, A. (1997): Integrated principles of zoology. 10th edn. Boston: WCB.
- King, P., & Heatwole, H. (1994). Partitioning of aquatic oxygen uptake among different respiratory surfaces in a freely diving pleurodiran turtle, *Elseya latisternum*. Copeia, 1994(3), 802-806.
- Linzey, D.W. (2012): Vertebrate biology. JHU Press.
- Pough, F.H., Heiser, J. B., & McFarland, W.N. (1999). *Vertebrate life* (No. QL 605. P68 1999). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Stone, P.A., Dobie, J.L., & Henry, R.P. (1992): The Effect of Aquatic O₂ Levels on Diving and Ventilatory Behavior in Soft-Shelled (*Trionyx spiniferus*), Stinkpot (*Sternotherus odoratus*), and Mud Turtles (*Kinosternon subrubrum*). Physiological zoology, 65(2), 331-345.
- Wyneken, J., Godfrey, M. H., & Bels, V. (Eds.). (2007): Biology of turtles: from structures to strategies of life. CRC Press.
- Zug, G.R., Vitt, L., & Caldwell, J.P. (2001): *Herpetology: an introductory biology of amphibians and reptiles*. Academic press.

BÖLÜM 2

Türkiye’de Yaşayan Kaplumbağa Türleri

Dinçer AYAZ

Türkiye’de *Testudo graeca* (Tosbağa), *Testudo hermanni* (Trakya Tosbağası), *Emys orbicularis* (Benekli Kaplumbağa), *Mauremys rivulata* (Balkan Çizgili Kaplumbağası), *Mauremys caspica* (Çizgili Kaplumbağa), *Trionyx triunguis* (Nil Kaplumbağası), *Rafetus euphraticus* (Fırat Kaplumbağası), *Caretta caretta* (İribaş Deniz Kaplumbağası), *Chelonia mydas* (Yeşil Deniz Kaplumbağası) olmak üzere 9 kaplumbağa türü yaşamaktadır. Bunlardan ikisi kara (*Testudo graeca*, *Testudo hermanni*), ikisi deniz (*Caretta caretta* ve *Chelonia mydas*) ve 5’i tatlı su (*Emys orbicularis*, *Mauremys rivulata*, *Mauremys caspica*, *Trionyx triunguis*, *Rafetus euphraticus*) kaplumbağasıdır. Ülkemiz sahillerine her yıl düzenli olarak yumurta bırakan iki deniz kaplumbağası dışında *Dermochelys coriacea* (Deri Sırtlı Deniz Kaplumbağası) türü de ülkemiz sahillerinden rapor edilen bir deniz kaplumbağasıdır. Ancak bu tür diğer iki deniz kaplumbağası gibi düzenli olarak sahillerimize yumurta bırakan bir tür değildir. Tablo 1’de ülkemizde yaşayan türlerin ait olduğu familyalar, Türkçe ve

Tablo 1: Türkiye’de yaşayan kaplumbağa türleri

Tür	Familya	Türkçe Lokal İsmi	Habitat
<i>Testudo graeca</i>	Testudinidae	Tosbağa	Kara
<i>Testudo hermanni</i>	Testudinidae	Trakya Tosbağası	Kara
<i>Emys orbicularis</i>	Emydidae	Benekli Kaplumbağa	Tatlısu
<i>Mauremys rivulata</i>	Geoemydidae	Balkan Çizgili Kaplumbağası	Tatlısu
<i>Mauremys caspica</i>	Geoemydidae	Çizgili Kaplumbağa	Tatlısu
<i>Trionyx triunguis</i>	Trionychidae	Nil Kaplumbağası	Tatlısu
<i>Rafetus euphraticus</i>	Trionychidae	Fırat Kaplumbağası	Tatlısu
<i>Caretta caretta</i>	Cheloniidae	İribaş Deniz Kaplumbağası	Deniz
<i>Chelonia mydas</i>	Cheloniidae	Yeşil Deniz Kaplumbağası	Deniz
<i>Dermochelys coriacea</i>	Dermochelyidae	Deri Sırtlı Deniz Kaplumbağası	Deniz

latince bilimsel isimleri ile habitat tipleri verilmiş; bunun yanında türlerin her birinin ayrı genel ve biyolojik-ekolojik özellikleri ile tehlike durumları detaylı anlatılmıştır.

***Caretta caretta* (İribaş Deniz Kaplumbağası)**

Genel Özellikler: Kabuk boyu yaklaşık 1 metre kadardır. Yüzmede fonksiyonel kürek şeklindeki bacakların dış kenarlarında en fazla iki tırnak bulunur. Sırt tarafın rengi genellikle kırmızımsı kahverengidir. Yosunlanma derecesine göre renk siyahımsı yeşil de olabilir. Karın tarafı beyazımsı veya açık sarı renktedir (Şekil 1). Yumurtadan yeni çıkan yavruların tüm vücudu siyahtır. Ön üyeler arka üyelere göre daha büyüktür. Arka üyeler yüzme esnasında daha çok dümen görevi görür.

Şekil 1. *Caretta caretta* (İribaş Deniz Kaplumbağası). (Foto: Ç. ILGAZ)

Biyolojik-Ekolojik Özellikler: Etçil beslenirler. Besinlerini balık, kabuklular ve benzeri deniz hayvanları teşkil eder. Bir dişi 100 veya daha fazla yumurtayı kumsallara açtığı yuvaya bırakır. Dişiler yuva yapmak üzere kumsala gece çıkarlar. Yaklaşık iki saatlik süre içinde yuva kazıp yumurta bırakır ve

yuvayı kapatarak denize dönerler. Yaklaşık iki aylık kuluçka devresinden sonra yine gece yuvadan çıkan yavrular denize giderler. Sahil kumsallarının turizm, yerleşim ve sanayi nedeniyle bozulması sonucu Akdeniz’de bu kaplumbağa türü çok azalmıştır. Akdeniz’de yayılmış olan bu tür, Marmara ve Karadeniz’de de görülür. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Duyarlı (VU) kategorisinde değerlendirilmektedir.

***Chelonia mydas* (Yeşil Deniz Kaplumbağası)**

Genel Özellikler: Kabuk uzunluğu yaklaşık 140-150 cm olabilen bir deniz kaplumbağasıdır. Yüzgeç şeklini alan bacakları genellikle birer tırnaklıdır. Sırt tarafı zemin rengi genelde zeytin yeşilden gri-kahverengiye, hatta koyu kahverengiye kadar değişen lekeler bulunur. Bu zemin rengi üzerinde soluk sarıdan kahverengiye kadar değişen lekeler mevcuttur. Alt kabuk açık sarı veya beyazımsıdır (Şekil 2). Yumurtadan yeni çıkan yavruların alt tarafı beyazımsıdır.

Şekil 2. *Chelonia mydas* (Yeşil Deniz Kaplumbağası). (Foto: Ç. ILGAZ)

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Ergin bireyler deniz bitkileri, yavrular ise hayvansal besinleri tercih eder. Bir dişi gece çıktığı kumsalda açtığı

yuvaya 200 kadar yumurta bırakabilir. Akdeniz popülasyonunun en önemli yuvalama kumsalları Türkiye'dedir. Dişiler tarafından yapılan yaklaşık 60 cm derinlikteki yuvalardan iki ay sonra gece çıkan yavrular denize giderler. Ancak kumsal civarındaki yapay ışıklandırma yavruların deniz yerine kara tarafına yönelmelerine ve ölmelerine neden olmaktadır. Bu kaplumbağa türünün eti çok lezzetli olduğundan önceki yıllarda avlanarak ticareti yapılmıştır. Etinin lezzetli olmasından dolayı bazı dillerde türün adı Çorba Kaplumbağası olarak bilinir. Türün yuva yaptığı kumsalların tahrip edilmesi sonucunda, türün neslini devam ettirmesi Akdeniz'de tehlikeye girmiştir. Bu nedenle uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmış bir türdür. Ülkemizin Doğu Akdeniz sahillerinde yoğun olan tür, nadiren Karadeniz'de de görülür. Ülkemizde Patara Kumsalı dışında yoğun olarak Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Hatay, Mersin ve Adana sahillerindeki kumsallarda yuva yaparlar. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Tehlikede (EN) kategorisinde değerlendirilmektedir.

***Dermochelys coriacea* (Deri Sırtlı Deniz Kaplumbağası)**

Genel Özellikler: Kabuk boyu yaklaşık 2 metre olabilen dünyada yaşayan en büyük deniz kaplumbağası türüdür. Ağırlığı yarım tondan fazla olabilir. En derine dalan ve en büyük mesafeleri kat eden kaplumbağa olarak kabul edilmektedir. Vücut diğer deniz kaplumbağası türlerinden farklı olarak sert derimsi bir kabukla örtülüdür. Bu kabuk binlerce ince kemik tarafından güçlendirilmiş kıkırdak ve ince bir yağ tabakasından oluşur. Küçük kemik parçaları ancak genç fertlerde dış yüzeyde belli olur. Erginlerin kabuğunun üst tarafında yedi, alt tarafında ise beş uzunlamasına çıkıntı bulunur. Ön bacaklar çok uzun ve yüzgeç halindedir. Yüzgeçlerinde plak ve tırnaklar bulunmaz. Sırt taraf zemin rengi siyah, bu zemin üzerinde bir çok beyaz leke bulunur. Alt taraf beyaz renkli ve büyük koyu lekelidir (Şekil 3). Yumurtadan çıkan yavruların rengi koyu, yüzgeçlerinin kenarları ve kabuktaki boyuna çıkıntılar beyazdır.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Başta denizanası olmak üzere benzeri yumuşak vücutlu hayvanlarla beslenir. Bu tür daha önce Akdeniz'de görülmesine karşılık, Türkiye sahillerinde ilk örnek 1998 yılında rapor edilmiştir. Balıkçıların ağlarına takılarak ölü olarak yakalanan bu örneğin beslenmek için Akdeniz'e geldiği tahmin edilmektedir. Ülkemizde Çanakkale'den İskenderun Körfezi'ne kadar bazı kayıtları bulunmaktadır. Diğer deniz kaplumbağaları gibi Akdeniz sahillerindeki kumsallara daha önce yuva yaptığı bilinmemektedir. Atlantik ve Pasifik Okyanusları'nın tropik bölgelerine ve Hint Okyanusu

sahillerine yuva yaparlar. Bir yuvaya 80-90 yumurta bırakılır. Beslenmek için yumurtlama bölgesinden 5000 km uzağa gidebilirler. Bu kaplumbağa özel kabuk yapısı ve diğer özellikleri sayesinde 1000 m derine dalabilen tek sürüngen türü olarak bilinir. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Duyarlı (VU) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 3. *Dermochelys coriacea* (Deri Sırtlı Deniz Kaplumbağası) (tortuesmarinesguadeloupe.org).

***Emys orbicularis* (Benekli Kaplumbağa)**

Genel Özellikler: Kabuk uzunluğu yaklaşık 19-20 cm kadardır. Üst kabuk ile alt kabuk yanlarda tam kaynaşmamış, arada bir deri mevcuttur. Üst kabuk siyahımsı veya kahverengimsi, üzerinde sarımsı nokta ve küçük kesikli çizgiler mevcuttur. Alt kabuğun rengi siyahtan sarımsıya kadar değişir. Bacaklar, kuyruk ve boyunda küçük sarı benekler vardır (Şekil 4). Baş üzerinde plaklar bulunmaz.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılışı: Durgun, berrak ve yavaş akan temiz sularda yaşar. Bu bakımdan indikatör bir tür olarak kabul edilir. Bazen deniz kenarları ile acı sularda da görülebilir. Esas besinlerini balık, kurbağa ve sucul böcek türleri teşkil eder. Suyun kenarında bulunan taş, ağaç dalları ve köklerinde güneşlenmeyi sever. Rahatsız edildiklerinde çok hızlı bir şekilde su içine kaçarak. Kışı su dibinde geçirir. Bir dişi 3-12 yumurtayı sahilde kazdığı

çukura bırakır. Türkiye’de uygun habitatların hemen hepsinde dağılışı gösterir. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Tehdite Yakın (NT) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 4. *Emys orbicularis* (Benekli Kaplumbağa). (Foto: D. AYAZ)

***Mauremys caspica* (Çizgili Kaplumbağa)**

Genel Özellikler: Kabuk uzunluğu 24-25 cm kadardır. Sırt kabuğu ile karın kabuğu yanlarda birbiriyle tam kaynaşmıştır. Sırt kabuğu basık, gençlerde sırt kabuğunu oluşturan plaklar karıneli, yaşlılarda kaybolur. Sırt kabuğunun üstü gri, alt kabukta koyu veya siyah lekeler bulunur. Vücudun yumuşak kısımları sarımsı çizgilidir (Şekil 5). Baş üzerinde plak oluşumu bulunmaz.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılışı: Göl, nehir, hendek ve benzeri tatlı sularda yaşar. Ayrıca lağım ve atık sularda bile yaşayabilirler. Bu bakımdan indikatör tür olarak kabul edilirler. Besinlerini balık, kurbağa ve diğer sucul hayvanlar teşkil eder. Suyun kenarında veya suyun içindeki kaya, ağaç parçası ve benzeri cisimler üzerinde güneşlenmeyi sever. Rahatsız edildiklerinde çok hızlı bir şekilde su içine kaçarlar. Suyun dibinde kış uykusuna yatar. Bir dişi 9-

20 yumurtayı suyun kenarındaki kumluk veya uygun kısma bırakır. Türkiye’de karasal iklimin hakim olduğu Orta, Doğu, Güneydoğu Anadolu’da yayılmıştır.

Şekil 5. *Mauremys caspica* (Çizgili Kaplumbağa). (Foto: D. AYAZ)

***Mauremys rivulata* (Balkan Çizgili Kaplumbağası)**

Genel Özellikler: Kabuk boyu 22 cm kadardır. Sırt kabuğu ile karın kabuğu yanlarda birbirleriyle kaynaşmıştır. Sırt kabuğun rengi açık ya da koyu zeytin yeşilinden kahverenginin değişik tonlarına kadar değişir. Alt kabuk koyu kahverenginin yanı sıra siyah renkli de olabilir. Genç bireylerde koyu renklenme daha belirgindir. Alt kabuk plaklarını dış kısımlarında beyaz lekelenmeler göze çarpar. Baş, boyun ve ayaklar siyah renkli olup, baş ve ayaklarda sarımsı çizgiler uzanır (Şekil 6). Baş üzerinde plak oluşumu yoktur.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Göl, nehir, hendek ve benzeri tatlı sular yaşam alanını teşkil eder. Ayrıca lağım ve atık sularda bile yaşayabilirler. Bu bakımdan indikatör tür olarak kabul edilirler. Küçük omurgasızlar, su böcekleri, balık ve kurbağalarla beslenir. İlkbaharın ilk aylarında gerçekleşen çiftleşmeden sonra dişiler, yaz başlangıcında yumurtalarını suyun kenarındaki kumluk veya uygun kısımlara bırakırlar. Sıcak

havalarda çamurlu zemine gömülürler. Belirli aralıklarla su kenarına çıkarak güneşlenirler, rahatsız edildiklerinde hızlı bir şekilde su içine kaçarlardı. Ülkemizde Akdeniz ikliminin hakim olduğu Trakya, Batı ve Güney Anadolu'da yayılış gösteren bir türdür.

Şekil 6. *Mauremys rivulata* (Balkan Çizgili Kaplumbağası). (Foto: D. AYAZ)

***Testudo graeca* (Tosbağa)**

Genel Özellikler: Kabuk uzunluğu 25-30 cm olabilen türün sırt kabuğu kubbemsidir. Plakların üzerindeki büyüme halkalarından hayvanın yaşı tayin edilemez. Karın kabuğu dışı düz, erkekte ise içe çöktür. Arka bacağın alt tarafında ve kuyruğa yakın kısımda sert bir çıkıntı bulunur. Üst kabuk sarımsı veya gri, sırt kabuğu plaklarının kenarları siyah, ayrıca plaklar üzerinde de siyah lekeler vardır. Karın taraf sarımsı-kahverengidir (Şekil 7). Baş üzerinde plak oluşumu mevcuttur. Boyun ve kuyruk çok kısadır.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve yayılış: Kuru, taşlı ve kumlu arazide yaşar. Bağ ve bahçe aralarında da görülür. Besinlerini alçak bitkilerin yaprakları, meyve ve çiçekleri teşkil eder. Bazen (özellikle üreme döneminde) hayvansal

besinleri de tercih eder. Çiftleşme esnasında erkek ses çıkararak kabuğu ile dişiye vurur. Bir dişi toprakta açtığı bir çukura 6-12 kadar yumurta bırakır. Doğu Karadeniz dışında ülkemizin her tarafında yaşamaktadır. Deniz seviyesinden 2000 metre yüksekliğe kadar bulunabilir. Avrupa ülkelerindeki hayvan severlere satılmak üzere binlercesi toplatılarak yurt dışına çıkarılmaktadır. Bu durum da yaşam ortamlarının çeşitli nedenlerle yok olmasına ek olarak, adı geçen türün popülasyonunun azalmasına neden olmaktadır. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Duyarlı (VU) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 7. *Testudo graeca* (Tosbağa). (Foto: D. AYAZ)

***Testudo hermanni* (Trakya Tosbağası)**

Genel Özellikler: Kabuk boyu yaklaşık 20 cm kadar olan bu tür, tosağaya benzer. Ancak bu türden kuyruk ucunda genellikle tırnağın bulunması, arka bacağın alt tarafında ve kuyruğa yakın kısımda sert bir çıkıntının olmayışı ve kuyruk üstü plakların ekseriyetle iki tane olması ile ayrılır. Üst kabuk kubbemsidir. Ayaklar kısa ve silindirik şeklindedir (Şekil 8). Baş üzerinde plak oluşumu mevcuttur.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Kuru, taşlı ve kumlu arazide yaşar. Bağ, bahçe ve sebze tarlaları arasında da görülür. Bitkilerin yapraklarıyla

beslenir, bazen hayvansal besinleri de tüketirler. Diğer özellikleri tosağaya benzer. Türkiye'nin Trakya Bölgesi'nde yayılmıştır. Deniz seviyesinden 1500 metre yüksekçe çıkabilir. Tür sebze bahçelerine zarar veriyor bahanesi ile toplatılıp yurt dışına ihraç edilmek istenmektedir. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliğı (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Tehdite Yakın (NT) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 8. *Testudo hermanni* (Trakya Tosbağı). (Foto: O. TÜRKOZAN)

***Rafetus euphraticus* (Fırat Kaplumbağı)**

Genel Özellikler: Üst kabuk yassı ve oval şekilli, kabuk boyu yaklaşık 1 metreyi geçmez. Kabuğun üzeri yumuşak bir deriyle örtüldür. Başın ucunda yumuşak bir hortum bulunur, burun delikleri bu hortumun ucundadır. Parmak aralarında yüzme zarı bulunur. Yalnız üç parmak tırnaklıdır. Baş ve boyun kabuk içine çekilebilir. Erginlerde kabuğun üst tarafı koyu yeşil veya kahverengi, alt taraf beyazımsıdır. Gençlerde kabuk rengi daha açık ve siyah veya beyaz lekelidir (Şekil 9). Baş üzerinde plak oluşumu yoktur.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Dibi çamurlu göl ve nehirlerde yaşar. Güneşlenmek için nadiren su kenarına çıkarlar. Hava almak için su

yüzeyine yaklaşarak yalnız burun ucundaki hortumu dışarıya uzatırlar. Deri ve ağız içi solunumu da yaptıklarından uzun süre su altında kalabilirler. Hayatlarının büyük bir kısmı nehir dibinde çamura gömülü olarak geçer. Besinlerini sucul hayvanlar ve çeşitli bitkiler teşkil eder. Bir dişi 8-17 kadar yumurtayı suyun kenarındaki kuma açtığı yuvaya bırakır. Türkiye’de Fırat ve Dicle Nehirleri ile bunların kollarında yaşamaktadır. 1000 metre yüksekliğe kadar yaşayabilir. Gelişmiş tırnakları ile balıkçı ağlarına büyük zararlar verirler. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Tehlikede (EN) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 9. *Rafetus euphraticus* (Fırat Kaplumbağası). (Foto: Yusuf BAYRAKCI)

***Trionyx triunguis* (Nil Kaplumbağası)**

Genel Özellikler: Yassı ve oval yapılı üst kabuğun boyu 1 metreden fazla olabilir. Kabuğun üzeri yumuşak bir deriyle örtülüdür. Başın ucunda yumuşak bir hortum bulunur. Burun delikleri bu hortumun ucundadır. Parmak araları yüzme zarfı, yalnız üç parmak tırnaklıdır. Baş ve boyun kabuk içine çekilebilir. Üst taraf yeşilimsi kahverengi üzerinde küçük, yuvarlak ve sık sarı lekeler bulunur. Bu desen yavrualarda belirgindir. Karın taraf kirli beyaz, bazen

grimsi veya siyahımsı dağınık lekelidir (Şekil 10). Baş üzerinde plak oluşumu yoktur.

Biyolojik-Ekolojik Özellikler ve Yayılış: Göl, nehir ve denizlerde yaşar. Genellikle zeminde yüzerler ve ara sıra solunum için su yüzeyine çıkarlar, yalnız burun ucundaki hortumlarını dışarı uzatırlar. Bundan önceki tür gibi uzun süre su altında kalabilirler. Besinlerini sucul hayvanlar teşkil eder. Bir dişi 15-60 kadar yumurtayı sahildeki kumsalda açtığı yuvaya bırakır. Türkiye’de Akdeniz’e dökülen nehirler ile, Köyceğiz-Dalyan Bölgesi’nden doğuya doğru Hatay iline kadar tüm Akdeniz sahil şeridinde bulunur. Deniz içinde de yaşadığından (daha çok besinlerin peşinden denize açılırlar) bölge balıkçı ağlarına ve takımlarına büyük zarar verirler. Tür, Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ölçütlerine göre Duyarlı (VU) kategorisinde değerlendirilmektedir.

Şekil 10. *Trionyx triunguis* (Nil Kaplumbağası). (Foto: D. AYAZ)

KAYNAKLAR

- Alderton, D. (1988). *Turtles & Tortoises of the World*. Blandford Press, London-New York-Sydney, 191p.
- Arnold, E. N., Burton, J. A., Ovenden, D. W. (1978). *A field guide to the reptiles and amphibians of Britain and Europe*. HarperCollinsManufacturing, Glasgow, 272p.
- Atatür, M.K. (1992). Türkiye Deniz Kaplumbağaları Biyolojileri ve Korunmaları. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Bodrum Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Seri A, No: 8, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı Matbaası, Ankara, 55 sayfa.
- Ayaz, D., Budak, A. (2006). Göller Bölgesi ve Doğu Akdeniz Bölgesi'nde *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)'in Morfolojisi ve Dağılışı (Testudinata: Cryptodira: Emydidae). Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 23(3/4): 335-343.
- Ayaz, D., Türkozan, O., Tosunoğlu, M., Tok, C. V., Cihan, D. (2006). Morphologic and Serologic Comparison of Two Turkish Populations of *Mauremys rivulata* and *Mauremys caspica*., *Chelonian Conservation and Biology*, 5(1): 10-17.
- Baran, İ., Atatür, M.K. (1998). Türkiye Herpetofaunası (Kurbağa ve Sürüngenler). Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 214 sayfa.
- Baran, İ., Ilgaz, Ç., Avcı, A., Kumlutaş, Y., Olgun, K. (2005). Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri. Tübitak Popüler Bilim Kitaplar Serisi, No: 207, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 204 sayfa.
- Baran, İ., Kasperek, M. (1989). *Marina Turtles – Turkey. Status survey 1988 and recommendations for conservation and menagement*. Max Kasperek Verlag, Heidelberg, 123p.
- Başıoğlu, M., Baran, İ. (1977). Türkiye Sürüngenleri, Kısım I. Kaplumbağa ve Kertenkeleler. E.Ü. Fen Fak. Kitaplar Serisi, İzmir, 76, 272s.
- Bjorndal, K. A. (1981). *Biology and Conservation of Sea Turtles*. Proceedings of the World Conference on Sea Turtle Conservation. Washington, D. C. 26-30 Nov. 1979, Smithsonian Inst. Press, Washington, D. C., 583p.
- Ernst, C. H., Barbour, R. W. (1989). *Turtles of the World*. Smithsonian Institution Pres., Washington, D. C., and London, 388p.
- Pough, F. H., Andrews, R. M., Cadle, J. E., Crump, M. L., Savitzky, A. H., Wels, K. D. (1998). *Herpetology*. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 577p.
- Pritchard, P. C. H. (1979). *Encyclopedia of Turtles*. T. F. H. Publ., Inc., Neptune, New Jersey, 895p.

BÖLÜM 3

Eskiçağda Kaplumbağa

Hasan MALAY

Eskiçağ insanı ile günümüz insanının kaplumbağalara bakışı arasında büyük farklılıklar vardır. Ortadoğu kültürlerinde bu hayvanın “sevimsiz ve uğursuz” olduğu inancı yaygındır. Mısırlılar Nil nehrinin kaplumbağaları ile karada yaşayan kaplumbağalarını ayırt edemeyip, her ikisini de birer “balık” olarak nitelerler ve bu hayvanın etini çokça tüketirlerdi. Mesopotamia kökenli kaynaklara göre su kaplumbağaları kesinlikle gaddar, kurnaz ve acımasız hayvanlardı. Bu düşünce belki onların et yiyen, şaşırtıcı büyüklüklere ulaşabilen ve nehir kuşlarına ve onların yuvalarına saldırabilen hayvanlar olmalarından kaynaklanıyordu. Nitekim ünlü bir Sümer öyküsünde bir su kaplumbağası tanrı Ninurta'ya hasım olur ve bir tünel kazıp karaya çıkarak tanrıyı tökezletmek için çukurlar kazar ve hatta keskin pençeleri ile Ninruta'yı tırmalar. Anlaşılan, bu hayvanın yüzgeci andıran ve pençe ile biten ayakları Mesopotamia halkına ürkütücü geliyor olmalıydı. Kaplumbağa ile ilişkili Asur-Babil kökenli yaratılış efsanelerinde yeni doğan bebeklerde görülebilecek bazı anormalliklerle ilgili aktarılan kehanetlerden ikisi şöyledir:

“Eğer bir kadın, el ve ayakları su kaplumbağasının el ve ayaklarına benzeyen bir bebek doğurursa, ülkeyi yöneten kişi kendi ülkesinin mahsulünü tahrip etmek zorunda kalacaktır”.

“Eğer bir kadın, sağ ayağı su kaplumbağasının ayağına benzeyen bir bebek doğurursa, o ülke düşman tarafından tahrip edilecektir”.

Asur tıp metinlerinde de kaplumbağaya ilişkin olumsuz tanımlamalar bulunmaktadır. Örneğin bunlardan birinde, sarılık hastalığına yakalanmış bir kişinin tükürüğünün “kaplumbağa kadar sarı” olduğu yazılıdır. Yine Asur halkı kaplumbağanın kafasını yemenin saçların ağarmasını önlediğini ve bu hayvanın penisi ile bazı bitkilerden hazırlanmış lapasının erkeklerdeki bazı cinsel sorunlara çözüm getirdiğine inanırdı. Akadların mezar armağanları arasında genellikle kaplumbağa eti yer almakta ve doğumu yakın hamile kadınlara, kolay bir doğum için kaplumbağa eti yemeleri önerilmekte ise de, bazı Akad

kehanetlerine göre yerleşim alanlarında kaplumbağa görmek uğursuzluk getirirdi. Belki bu nedenledir ki *kudurru* adı verilen Babil arazi sınır taşlarında, sınır taşının yerini değiştirecek kişiyi bundan vazgeçirmek üzere lanetlemeler ve içinde kaplumbağanın da yer aldığı, akrep, yılan, kertenkele, çakal, kurt vb. gibi ürkütücü bazı hayvanların figürleri bulunurdu.

Nippur'da bulunmuş olan bir dizi Sümer tabletinde yer alan ünlü "Heron ile Kaplumbağa" masalında, balıkçıl ile kaplumbağa arasında geçen bir kavga anlatılmaktadır. Masalda bir kaplumbağanın, yumurtaları kapmak amacıyla bir balıkçılın yuvasına saldırması; balıkçılın onu tanrı Enki'ye şikâyet edişi ve ardından yumurtalarını tanrıya emanet etmesi; buna çok öfkelenen kaplumbağanın balıkçıla hakaret etmesi; balıkçılın tanrı Enki'ye başvurarak kaplumbağayı cezalandırmasını istemesi vs. gibi bir dizi olay konu edilmektedir. Bu masaldaki en fazla dikkati çeken özellik, kaplumbağanın zalim bir insanı temsil ediyor olmasıdır.

Kaplumbağa nefretini Mısır kaynaklarında da izlemek mümkündür. Onlara göre, nehir kaplumbağası uzuvlarını kabuğunun altına çekerek gizleyebilen, dışarıda tutabildiği uzun burnu sayesinde hava aldığından suyun altında uzun süre kalabilen, öfkeli, gece yaşamını seven, gizemli ve itici bir hayvandı. Ayrıca kaplumbağa, Güneş Tanrısı Re'nin bir düşmanı olduğu için "iğrenç bir hayvan" olarak görülür ve genellikle kaotik tanrı Seth ile birlikte tasvir edilirdi.

Kaplumbağalara Yakın Doğu insanı kadar düşman olmasalar da, onlara karşı genel olarak "küçümseyici" bir tavır içinde olan Eski Yunan ve Romalıların kaplumbağalara verdikleri adlar hayli çeşitlilik gösterir. Bu hayvanın Yunanlılardaki en yaygın adı *khelone* (ya da *khelys*), Romalılarda ise *testudo* idi. Ayrıca bu hayvanlar kimi zaman yaşadıkları ortamlara göre farklı isimlerle anılırlardı. Örneğin Romalı doğa tarihçisi Plinius, *testudo*'nun dört türünden söz etmektedir:

1. Kara kaplumbağası: *terrestres*,
2. Deniz kaplumbağası: *marinae*,
3. Bulanık su kaplumbağası: *lutariae*,
4. Tatlı su kaplumbağası: *emys* (*Naturalis Historia*, XXXII.13-14.28-35).

Historia Animalium (558a.3-13) adlı eserinde Aristoteles de kaplumbağaları onların yumurtlama alışkanlıklarına göre gruplamaktadır:

1. Karada yaşayan ve orada yumurtlayan kara kaplumbağası (*khelone*),
2. Sudan çıkıp yumurtalarını karada bırakan tatlı su kaplumbağası (*hemys*),

3. Açık denizlerden gelip karada yumurtlayan deniz kaplumbağası (*thalattiai khelonai*).

Yunan ve Romalı zooloji yazarları kara ve deniz kaplumbağalarının anatomisini ve yuva yapma davranışlarını incelemişler (Aristoteles, *Historia Animalium*, 558a 3–13; Pausanias, *Graecae Descriptio*, I.44.8; Plinius, *Naturalis Historia*, IX.12.37) ve diğer hayvanlar için yaptıkları gibi, onlar hakkında da ilginç öyküler anlatmışlardır. Örneğin, Hindistan’da görülen dev kaplumbağa türleri, bir evin çatısını örtebilecek ya da kayık olarak kullanılabilir kadar büyük kaplumbağa kabukları gibi (Diodoros, *Bibliotheka Historica*, III.21; Plinius, *Naturalis Historia*, IX.12.35). Aynı şekilde Aelianus da, Hindistan’daki nehir kaplumbağalarının kabuğunun büyük bir kayık büyüklüğüne ulaştığını ve İndos (= Ganj) nehrindeki dev kaplumbağaların (*khelonai potamia*) kabuklarının 20 *amphora* (yak. 500 litre) dolusu sıvı alacak kapasiteye sahip olduklarını yazmaktadır (*De Natura Animalium*, XII.41).

Öte yandan, Romalı komutanlar kaplumbağanın dış etkilere karşı korunaklı olan yapısından ilham alarak, askeri birliklerini savaşa *Testudo* (Kaplumbağa) adını verdikleri bir düzen içinde sürerlerdi. *Testudo* dizilişinde ön sıradaki askerler kalkanlarını (*scutum*) önlerinde, arkadakiler ise başlarının üzerinde tutarlar ve böylelikle bu askeri birlikler, bir kaplumbağa gibi, hem korunaklı hem de ürkütücü bir hal alırlardı.

Yunanistan’daki antik tapınaklarda adak olarak sunulmuş pişmiş topraktan bazı kaplumbağa heykelcikleri bulunmuşsa da, bunların hangi tanrı ya da tanrıça ile bağlantılı olduklarını bilmek mümkün değildir. Ama Pausanias, Elis’deki Aphrodite Ourania tapınağında gördüğü bir kült heykelini şöyle tanımlar:

“... Pheidias’ın bir eseri olan bu heykel fildişi ve altından yapılmış olup, tanrıça (Aphrodite Ourania) bir ayağını deniz kaplumbağasının üzerinde koymaktadır” (*Graecae Descriptio*, VI.25.1).

Bu heykeli görüp bize anlatan Pausanias, heykeltraş Pheidias’ın bu kaplumbağa figürü ile ne anlatmak istediği konusunda herhangi bir yorum yapmaz. Ama Plutarkhos’a göre bu heykel aracılığı ile Pheidias “kaplumbağalar gibi, kadınlar da evlerinde sessizce yaşamalıdır” şeklinde bir mesaj vermek (ya da espri yapmak ?) istemişti (Plutarkhos, *Moralia*, 142D [*non vidj*]). Ancak unutulmamalı ki, Yunan-Roma mitolojisinde kaplumbağa, deniz köpüğünden doğduğuna inanılan Aphrodite’nin (Venus) sembollerinden biriydi. Öte yandan, yine Pausanias, Argos’daki Apollon tapınağında Hermes’i kaplumbağa tutar durumda gösteren bir heykel (*Graecae Descriptio*, II.19.6) ve ayrıca

Megalopolis'deki Hermes tapınağında taştan oyulmuş bir kaplumbağa figürü gördüğünü (VIII.30.6) yazmaktadır.

Antik devirde birçok sikkenin üzerinde parayı basan kentin simgesi olan baykuş, ayı, yengeç, arı vs. gibi bir hayvanın tasvirine yer verilirdi. Aynı şekilde, Ege denizinde bir ada kenti olan Aigina'nın M.Ö. 6. yüzyılda bastığı, döneminin en güvenilir sikkeleri olan gümüş *stater*'lerin bazılarının üzerinde sembol olarak, iribaş deniz kaplumbağası (*Caretta caretta*), diğer bazılarında da tosbağa (*Testudo graeca*) yer almaktaydı. Aigina kentinin bu kaplumbağa figürlü sikkeleri basımı, kentin egemenliğini yitirdiği M.Ö. 2. yüzyıla kadar sürmüştü.

Antik devir boyunca kaplumbağa hakkında en çok konuşulan ve yazılan konu bu hayvanın kabuğundan *lyra* adı verilen telli çalgının üretilmesidir. (Plinius, *Naturalis Historia*, IX.39 ve XVI.233; Iuvenalis, *Saturae*, XI.93–5). Mitolojiye göre tanrı Zeus ile Maia'nın oğulları olan Hermes, çocukluğunda karşısına çıkan bir kaplumbağayı öldürüp, kabuğundan bir müzik aleti, yani *lyra* (*khelys*) yaratır. Ancak Apollon'un inek sürüsünü çalmış olan Hermes bu *lyra*'yı kendisini affetmesi karşılığında babasına verir. Bu olay nedeniyle “kaplumbağa” ile “*lyra*” sözcükleri zamanla eş anlamlı hale gelmiş ve *lyra* Apollon'un simgelerinden biri olurken, kaplumbağa da onun kutsal hayvanlarından biri sayılmıştır. Tanrı Apollon'u kaplumbağa ile ilişkilendiren bir başka mitolojik öykü de M.S. 2. yüzyılda yaşayan bir efsane yazarı olan Antoninus Liberalis tarafından, Kolophonlu (Ahmetbeyli) ozan Nikandros'un (M.Ö. 2. yüzyıl) kayıp eserinden aktarılmaktadır: Buna göre, su perisi (*nympha*) Dryope'ye aşık olan Apollon, onun kalbini kazanmak için kendini kaplumbağaya dönüştürür (*Metamorphoses*, 32). Ancak Antoninus Liberalis yine aynı eserinde, ilk *lyra*'yı Hermes'in yaptığına ilişkin bu yaygın efsaneye aykırı olarak, *lyra*'yı icat edenin çoban ve müzisyen Kerambos olduğunu yazmaktadır (*Metamorphoses*, 22).

Aelianus'a göre Libya'da yaşayan “dağ kaplumbağaları” (*khelonai oreioi*) *lyra* yapımına çok elverişliydi (De *Natura Animalium* XIV.17). Pausanias da (*Graecae Descriptio*, VIII.23.9) Arkadia'daki bir ormanda yaşayan iri yapılı kara kaplumbağalarından söz ederken, bunların kabuklarından yapılan *lyra*'ların kalite bakımından Hindistan'da yaşayan deniz kaplumbağası kabukları ile boy ölçüştüklerini kaydetmektedir.

Ölüsü dirisinden daha değerli olan kaplumbağalar dekoratif sanatların malzemesi olarak her devirde yaygın bir biçimde kullanılmışlardı. Bu yüzden özellikle M.S. 1. yüzyılda deniz kaplumbağası kabuğu ile bezenmiş mobilyalar Romalı zenginler arasında yüksek fiatlara alıcı bulmaktaydı. Plinius'a göre “kaplumbağa kabuğunu parçalara ayırıp bunlarla yatak başlarını ve dolapları

süsleme tekniği, lüks mobilya üretiminde bir deha olan Carvilius Pollio adındaki bir Romalı tarafından bulunmuştu” (*Naturalis Historia*, IX.13). Öte yandan, ünlü Romalı ozan Ovidius (M.Ö. 1. yüzyıl) bir şiirinde “bazı kadınların başlarını Kyllenia kaplumbağasının kubyğundan yapılan saç tokaları ile süslemekten hoşlandıklarını” yazmaktadır (*Ars Amatoria*, III.147). Arkadia’daki Kyllene dağı *Iyra*’yı icat eden tanrı Hermes’in (Mercurius) doğduğu yer olarak kabul edilmektedir.

Aelianus kara kaplumbağasının etinin tatlı ve yağlı ama deniz kaplumbağasının etinin acımsı olduğunu yazarken (XVI.14), Galenus da “sert ve hazmı zor olsa da, Yunanlıların her gün kaplumbağa eti yediklerini” belirtir ve hatta bununla ilgili bazı yemek tarifleri verir. Plinius’un yazdığına göre İran’daki Carmania (Kerman) bölgesinde Latince *Chelonophagi* (Kaplumbağa Eti Yiyenler) diye adlandırılan ve yaşamını kaplumbağa ticareti ile kazanan bir kavim vardı ki bunlar evlerinin çatılarını kaplumbağa kabuğu ile kaparlardı (*Naturalis Historia*, VI. 28). Ayrıca Strabon da bu halktan Grekçe *Khelonophagoi* diye söz ederken onların bu kabukları kayık olarak da kullandıklarını belirtmektedir (XVI.4.14; krş. Aelianus, *De Natura Animalium*, XVI.17).

Antik devir insanının kaplumbağalardan tedavi amaçlı olarak yaygın bir şekilde yararlandığı bilinmektedir. Plinius’un kara, deniz, bataklık ve tatlı su kaplumbağalarından elde edilen ilaçların hangi hastalıklara iyi geldiğine ilişkin olarak verdiği bilgiyi şöyle özetlemek mümkündür:

«Özellikle Afrika’da, kara kaplumbağalarının etinden tütü yapımında, büyü bozmada ve bazı zehirlere karşı panzehir üretmede yararlanıldığı söylenir. Buna göre kaplumbağa etinden yapılan çorba, verem hastalığının verdiği acıyı dindirmek, sinirleri yatıştırmak ve epilepsiyi tedavi etmek amacıyla içilmektedir. Kaplumbağanın kanı görmeyi netleştirdiği ve kataraktı durdurduğu gibi, her tür yılan, akrep ve benzeri yaratıkların ve kurbağaların ısırıklarına da iyi gelir. Kaplumbağanın kanını kullanıma hazır bir şekilde korumak için içine un konup karıştırılır yoğrulur ve hap haline getirildikten sonra kullanılır. Kaplumbağanın safrasını Attika balı ile karıştırıp göz merceğinin opaklaşmasına karşı pansuman olarak kullanmak ve akrep ısırığı sonucu oluşan yaralara damlatmak yararlıdır. Bu hayvanın kabuğu toz haline getirilir, sonra şarap ve zeytinyağı ile yoğrulur ve ayaklara sürülürse çatlak ve yaralara iyi gelir. Kaplumbağa kabuğunun en üst kısmından traşlanıp alınan toz bir içeceğe karıştırılıp içildiğinde şehveti baskılar. Ama bu çok şaşırtıcıdır; çünkü kaplumbağanın tüm kabuğunun dövülmesi ile elde edilen tozun şehveti arttırdığı söylenir. Perslerin *Magi* adı verilen kahin ve

astrologlarına göre bu hayvanların idrarında doğa üstü bir güç bulunmakta ve yılan ısırıklarına iyi gelmektedir. İyi haşlanmış kaplumbağa yumurtası, vücudun verem hastalığı yüzünden ağrıyan bölgelerine sürüldüğü gibi, cildin donmuş ve haşlanmış yerlerine de uygulanır. Bu yumurtalar ayrıca mide ağrıları için de bütün olarak yutulur.

Deniz kaplumbağalarının eti ile kurbağa etinin karışımı semender ısırıklarına karşı mükemmel bir ilaçtır. Gerçekten, semenderin en güçlü panzehiri kaplumbağadır. Bu hayvanın kanı uyuza, kepeğe ve her türlü baş ağrısına iyi gelir. Ama vücuda sürülmüş olan kanın kuruması beklenmeli ve daha sonra yavaşça yıkanmalıdır. Kaplumbağa kanının anne sütü ile karışımı ağrıyan kulaklara damlatılmalıdır. Epilepsiye karşı kaplumbağa kanı buğday unu ile karıştırılarak içilir; ama üç *hemina* (yak. 3/ 4 litre) miktarındaki kan bir *hemina* (yak. 1/4 litre) sirke ile seyreltilmelidir. Kaplumbağa kanı astım hastalarına bir *hemina* şarap, arpa unu ve sirke ile karıştırılarak verilir; öyle ki hastaya yutması için verilen doz bir fasulye tanesi büyüklüğünde olmalıdır. Eğer biri dişlerini yılda üç kez kaplumbağa kanı ile çalkalarsa, o kimse diş ağrılarına karşı bir bağıışıklık kazanacaktır. Kaplumbağa kanı nefes darlığı ve *orthopnoea* (yalnızca dik dururken nefes alabilme) denen sorun için de faydalıdır; ama bunun için kan arpa unu ile karıştırılmalıdır. Kaplumbağa safrası görmeyi netleştirir, yara izlerini yok eder, bademcik ağrısına ve iltihabına ve tüm ağız hastalıklarına ve testislerdeki iyileşmeyen yaralara iyi gelir. Yılan derisi ve sirke ile birlikte kullanılan kaplumbağa safrası da kulak iltihabı için rakipsiz bir ilaçtır. Kataraktı iyileştirmek için deniz kaplumbağasının safrası ile nehir kaplumbağasının kanı ve süttten oluşan bir karışım kullanılır.

Üçüncü tür kaplumbağa çamur ve bataklıklarda yaşar. Bu kaplumbağadan da birkaç ilaç elde edilmektedir. Şöyle ki, burada saydığımız üç kaplumbağa türü odun ateşine atılır. Hayvanların kabukları gövdelerinden ayrılır ayrılmaz et ateşten alınır ve bir *congius* (yak. 3 litre) kadar az tuzlu suyun içine atılıp su düzeyi üçte bir oranına ininceye kadar kaynatıldıktan sonra geride kalan çorba felç geçirenlere ve eklem hastalığı olanlara içirilir.

Dördüncü kaplumbağa türü ise nehirlerde yaşar. Bu hayvanların kabukları kırılıp etin yağlı kısımları alınır ve kaktüs tohumu ile birlikte ezilir. Bu şekilde elde edilen merhem, nöbetler başlamadan önce sıtma hastasının başı hariç tüm vücuduna sürülüp ovulur ve ardından sarıp sarmalanan hastaya sıcak su içirilirse sıtma ateşi düşer. Ancak söylendiğine göre, kaplumbağadan bol yağlı et elde edebilmek için hayvan ayın 15. gününde öldürülmeli ama ilaç hastaya hemen ertesi gün uygulanmalıdır.

Nehir kaplumbağalarının kanı kafatasına damlatıldığında baş ağrısını ve hatta veremden kaynaklanan ağrıları giderir. Bazı otoriteler, başı bronz bir bıçakla kesilmiş olan kaplumbağayı sırtüstü yatırıp kanını temiz bir toprak kaba akıtarak toplanan kanın yılanlık hastalığını, baş ağrısını ve sivilceleri iyileştirdiğine inanırlar. Yine aynı kişiler, kaplumbağa gübresinin yüzeysel abseleri dağıttığını iddia ederler» (*Naturalis Historia*, XXXII.14.32-41).

Birkaç istisna dışında, antik devir edebiyatında kaplumbağalar genellikle yavaşlıkları, sessizlikleri ve sırtlarında ağır bir kabuk taşımaları nedeniyle alay konusu olmuşlardır. Örneğin, Samosata'lı (Samsat / Adıyaman) ozan Lucianus (M.S. 2. yüzyıl) bir şiirinde Kappadokia'lı hatipleri aşağılamak için kaplumbağaları kullanmıştı (*Anthologia Graeca*, XI.436):

Bulmak bir beyaz karga
Ya da uçan bir kaplumbağa
Edepli bir hatip bulmaktan
Daha kolay Kappadokia'da

Kaplumbağanın acıklı yaşamları antik devir boyunca birçok yazara ilham vermişti. Örneğin, M.S. 4. yüzyılda yaşayan ve 100 adet Latince bilmeceyi *Aenigmata (Bilmeceler)* adlı altında bir kitapta toplayan Symphonius'un eserinde yer alan ve yazara göre cevabı "*testudo* (kaplumbağa)" olan yirminci bilmece şöyledir:

Yürümem yavaş ama giysim benzersiz
Bir kader kurbanıyım, eğitilmiş
Yaşamış olsam da ömür boyu sessiz
Şarkı söyleyen bir ölüyüm çaresiz

KAYNAKLAR

ANTİK:

- Aelianus, *De Natura Animalium* (Hayvanların Doğası)
Anthologia Graeca (Grek Antolojisi)
Aristoteles, *Historia Animalium* (Hayvanların Tarihi)
Diodoros, *Bibliotheca Historica* (Tarih Kitaplığı)
Iuvenalis, *Saturae* (Hicivler)
Liberalis, *Metamorphoses* (Değişimler)
Ovidius, *Ars Amatoria* (Aşk Sanatı)
Pausanias, *Graecae Descriptio* (Yunanistan Rehberi)
Plinius, *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi)
Plutarkhos, *Moralia* (Ahlak)
Strabon, *Geographika* (Coğrafya)
Symphonius, *Aenigmata* (Bilmeceler)

MODERN:

- Ancient History Encyclopedia, s.v. Ninurta.
Bevan, E. (1988): "Ancient Deities and Tortoise-Representations in Sanctuaries", *The Annual of the British School at Athens* 83, 1-6.
Campbell, G.L. (2014): *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*.
Celoria, F. (1992): *The Metamorphoses of Antoninus Liberalis*.
Graves, R. (2017): *The Greek Myths*.
Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, *Lives of Homer*, Loeb Classical Library. (Ed. And Trans. by Martin L. West, 2003).
Jastrow, M. (1914): *Babylonian-Assyrian Birth-Omens and their Cultural Significance*, s. 35-6.
Kitchell, K.F. (2014): *Animals in the Ancient World from A to Z*.
Lewis, S. and Llewellyn, L. (2018): *The Culture of Animals. A Sourcebook with Commentay*.
Llewellyn-Jones, L. (2003): *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*.
Young, P. (2003): *Tortoise*. Reaktion Books Ltd.

BÖLÜM 4

Türk Kültür Coğrafyası Halk İnançlarında Geçmişten Günümüze Kaplumbağa

Yaşar KALAFAT

Kaplumbağa ilgili halk inançlarını, Anadolu Türkmen kilim dokumacılığında - el sanatlarında, Güneydoğu Anadolu'da anadili Kürtçe, Zaza'ca ve Türkçe olan halk kesimlerinin inançlarında ayrıca Orta Toroslar, Orta Anadolu halk inançlarında da nazar kırıcı fonksiyonu ile görüyoruz. Araştırmamızda bu inancı mitolojik derinliklerine ulaşmaya çalışacağız. İnancın yayıldığı coğrafyanın sınırlarını çizmeğe çalışacağız. Bunun bir kültürle göç ürünü mü olduğu konusunu irdelemeğiz.

Prof. Dr. Neriman Görgünay'ın tespitine göre, kilimlerin köşelerine onların dokumaları bittikten sonra yarım el kadar minik bir dokuma ile nazarlık niyetine bir parça dokunup kilim türü dokumaya eklenir.¹

Mersin ve çevresinin halk kültürünü inanç boyutu ile ayrıntılı inceleyen Mustafa Sever bölgede bilhassa halk tababeti nazar ve büyü konularında hayatın her safhasında kaplumbağa çok geniş yer tuttuğu gerçeğine açıklık getirir. Kaplumbağa kış mevsiminde toprağın altında hareketsiz kalır ve bahar geldiğinde kabuğunu yeniler. Uzun bir ömre sahiptir uzun ömürlülüğün ve sabrın simgesi olarak bilinir Aynı zamanda huzur, mutluluğu da temsil eder.²

¹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Kültür Merkezi yayınları, Ankara 1993 (resim altı açıklaması)

² Mustafa Sever, **Mersin ve yakın Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği**, Barış Kitap, Ankara, 2016

Mersin halk sağaltmacılığında kaplumbağanın çok geniş yer tuttuğunu görmekteyiz. Kırk karışmasında çocuğun sağlığına kavuşması için bir kaplumbağa bulunur çocuk bu canlı kaplumbağanın üzerine oturtularak yıkanır. Mevsim kış ise evlerin kapı başlarına kurutulmuş kaplumbağalar bu amaçla kullanılır. (Bozdağ 2001) Bu yörede küçük bir kaplumbağa kabuğu mavi bocukla birlikte nazarlık olarak kullanılır. (M. Sever s.170)

Bitlis'te, Tokat'ta kaplumbağa kabuğu torbalar içerisinde depolara, ambarlara konur bunlar adeta bereket uğur için kapılara çakılan bostanlara bahçelere sırtık üzerine takılan at, koç kuru kafaları türünden işler gördüklerine inanılır. Batman'da Kaplumbağa kabuğu temellere koyulur. Ayrıca bazı modern otellerde yer alır, uğurluklara takıldığı olur, Doğu ve orta Anadolu'da beşiklere takılır.

Ayrımlı Türk oymağı Anadolu'da Iğdır'ın ilçesi eski ismi Pernavut olan Gaziler'e bağlı 40 köy olarak yaşamaktadırlar. Ayrımlıları Nihat Çetinkaya oldukça ayrıntılı incelemiştir³. A. Caferoğlu, *Ayrımlı Türklerini*, **Terekeme, Karapapak, Şahseven, Ustaçlı, Padar, İmreli, Kalaç** Türk boyları ile birlikte zikreder.⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu'nun birçok eserinde bu Türk boyuna dair bilgi vardır.⁵

Ayrımlılar Azerbaycan'ın güney sınır boylarında, Aras Vadisi çevresinde İran'ın kuzey bölgelerinde Güney Azerbaycan'da Azerbaycan-İran Türkiye kavşağında meskûn olan bir Türk toplumdurlar. Onların halk inançları kültüründe kaplumbağanın canlı izler bırakmış olması kaplumbağa ile ilgili inançların Türkiye ile Uluğ Türkistan istikametinde uzanan halk kültürüne şahitlik yapmaktadır.

Gültikin Bengü Taşının kaidesinin kaplumbağa olması, bu kültür hattının iki önemli ucuna işaret ediyor olmalı. Altay Türk halk kültüründe ve Çin mitolojisinde kaplumbağa, uzun ömürlülüğü, ölümsüzlüğü temsil etmektedir. Geçişin hangi kültürden olduğunu söylemek kolay değildir. Ancak belirtmeye çalıştığı gibi kaplumbağa Altaylar 'da olduğu gibi Ön Asya ve Güney Azerbaycan'da, Güney Kafkasya'da da Uluğ Türkistan'ın kültür merkezi Türk yurtlarından Özbekistan'da içerdiği uzun ömürlülük, sağlıklı yaşama, yaşamı tehdit eden nazar ve büyü gibi uygulamalara karşı koruyuculuğu temsil etmektedir.

³ Nihat Çetinkaya, *Iğdır Tarihi (Tarih, Yer Adları ve Bazı Oymaklar Üzerine)*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1996, s.97, 207, 225, 248, 280, 281, 332.

⁴ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara, 1983, sh.55

⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1550)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993

Karakurum-Orhun Vadisinden alınmıştır.

Kaplumbağa şeklindeki **Bengü Taş** kaideleri, bölgenin birçok yerinde üzerine oturtulmuş **yatır bayrağı** ve minik **adak taşları** ile doldurulmuş halleri ile ovoo/oboo özellikli kutsal mekânlar konumundadırlar⁶.

Ovoo/Oboo'lar Uluğ Türkistan'ın bilhassa kuzey bölgelerinde, Altaylarda, bozkırın sair bölgelerinde, yerleşim merkezlerinin çıkış kapılarında uzun yollarda bazı kavşaklarda, tepeciklerde, dağ yamaçlarında çok rastlanan **adak yerleridir**. Buralardaki gönderlere **adak bezi** veya iplik bağlanır ve bu yığma taş tepeciklerine dua edilerek bir veya birkaç taş koyulur. Bunlara Anadolu'nun birçok yerinde, daha ziyade Güneydoğu, İç ve Batı Anadolu'da isimleri bu olmamakla birlikte bunlara rastlanır. Bazı bölgelerde **Dede Yatağı**, **Dede Durağı** gibi isimlerle yaşamaktadırlar⁷.

Bahçe, bağ ve ambar bacalarına dikilen gönderin tepesine, nazarı önlemek amaçla öküz, at, koç at kafa kemiği asıldığı gibi, Diyarbakır bölgesinde kaplumbağa kabuğu da aynı amaçla asılır.

⁶ Orhun Vadisinden edinilen resimler Prof. Dr. Sadettin Gömeç'in arşivinden temin edilmiştir.

⁷ Yaşar Kalafat, "Altaylardan Zile'ye Ovoo/Oboo'lar" www.yasarkalafat.info

Karakurum-Orhun Vadisinden alınmıştır.

Anadolu ve Özbekistan Türk kültür coğrafyalarında yaşamakta olan kaplumbağa ile ilgili bir efsane tamamen aynıdır. Anlatıya göre kaplumbağanın alt ve üst kabukları tartıda hile yapan bir esnafın terazi kefeleri olup, onun cezalandırılmış oluşunu anlatmaktadır.

Yekan bölgesi Ayrımlılarında hayvanlarla ilgili de çok inanış vardır. Bunlardan bazıları “**Maymun** da eskiden insan imiş, bitli ellerini **hamura** soktuğu için maymun olmuştur.” “**Tosbağa/Kaplumbağa** bir zamanlar değirmenci imiş borç verirken küçük tasla verir, alacağını alırken büyük tasla ölçermiş, cezalandırılıp iki tas arasına sıkıştırılmış”, “**Bubbu/Taraklı kuş** gelin iken bir gün başını tarıyormuş, derken ansızın kayınpederi gelmiş çok mahcup olmuş Allah’a yalvarmış ve Bubbu kuşu olmuş”⁸

Muhammed Hasan Velili (Baharlı) Ayrımlıları anlatırken; “Ayrımlılar veya daha doğrusu olan El Rumiler, yani Rum’dan/Anadolu’dan gelenler Konya Sultanlarının Sikutundan sonra Azerbaycan’a muhaceret etmişlerdir. Onlar 1301 tarihinde Gence ve Karabağ nahiyyelerinde oturuyorlardı. 16. yy. Sonlarında Ayrımlılar iki kısma bölündüler. Bir kısım İran Azerbaycan’ına göçüp burada Şah Abbas’tan “**Şahseven**” ünvanını aldılar. Diğer kısım Ayrımlılar ise burada kalıp; **Ayrim**, **Saatli**, **Ağsaklı** veya **Çolaklı** gibi ailelere ayrıldılar. Çavanşir Kazasında-**Ayrımlar**, Saatli; Kazak Kazasında-**Baganis Ayrim**, **Polad Ayrim**, **Şınık Ayrim**; Lenkeran Kazasında-**Ağsaklı**; Nuha Kazasında **Çolaklı** olarak yaşamaktadırlar.”⁹

Ayrımlı Türk toplumu, kültürle ve bu arada halk inançları kültürü ile göçün tipik bir örneğini teşkil ederler. Onları kaplumbağa inanç kültürünün yayıldığı bölgenin tam merkezinde görmekteyiz.

⁸ P.Y. Zara, a.g.e, 1998

⁹ Menemmedhesen Velili (Baharlı), **Azerbaycan**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993, (Zikreden, N. Çetinkaya. a.g.e)

Nihat Çetinkaya'nın tespitine göre; "Kırzioğlu, Osmanlıların Revan'ı almasıyla, Osmanlılarla ittifak kuran Sahat Çukuru'nda yaşayan Türkmen kabileleri arasında saydığı Rumlu/ Anadolu Türkmenleri "Ayrımlı olarak göstermektedir.¹⁰

Vasıf İsmailoğlu'nun ifadesine göre Kuzey Azerbaycan'ın Şamlu, Ayrımlı gibi Türkmen boyları Güneydoğu Anadolu'nun Türkmenlerinden iken Yavuz Sultan Selim zamanında mezhep farklılıkları nedeniyle doğan ihtilaf nedeniyle göç etmişlerdir. Celayir'iler gibi bu türden Türkmenler ise göç etmemeleri halinde, anadillerini yitirerek Kürtleşmişlerdir.¹¹

Azerbaycan'daki Ayrım adını taşıyan yer adları arasında Gedebe'de Ayrım Dağı, Cavanışir ve Kelbecer'in Kamışlı köyünde Ayrım Deresi, Nahcivan'ın Sederek ilçesi Yukarı Yayı köyünde Ayrım-Ulu, Lâçin'in Mollalar köyünde Ayrım Yatağı adlı köyler bulunmaktadır.¹²

Yer adları çalışmaları da yapmış olan Zeynelabidin Makas Ayrım konusunda da bilgi verirken, bugünkü Ermenilerin yaşadıkları topraklardaki ismi Ayrım olan bir köyün ismini Ermenilerin değiştirip Pathvan koymuşlar, Ermenistan'daki başka bir Türk köyünün adı da Polat Ayrım'dır.¹³ Nihat Çetinkaya bu konuda verdiği bilgide Dinyeper yöresindeki Uyumlu adlı Türk boyunun Ayrımlarla ilgili olabileceği üzerinde durmaktadır.¹⁴

Azerbaycan Türklerinin **Türkeçare** olarak tanımladıkları halk tababetinden bir Taşlıca örneği alarak üzerinde durmak istiyoruz. Eserde yer alan metni alıp bu konuda bilinenlerle karşılaştırıp bilinmeyenlere ulaşmak için irdeleme yapılabilir. Bu konuya başka bir çalışmamızda ayrıca geniş yer verecek olmakla birlikte, Toroslar bölgesi halk inançlarında kaplumbağa ile ilgili inançları da örneklemiş oluruz.

Bu köyde farklı birkaç hastalık **aydaş hastalığı** başlığı altında toplanmıştır. Veya araştırmacıların farklı isim ve uygulamalarla tespitini yaptıkları hastalıklar esasta aynı hastalıklardır. Daha doğru bir ifade ile yörelere, kaynak kişilere ve farklı zamanlarda derlenen bilgilerin aynı hastalığa ait olduğunu çözebilecek kadar halk tababeti inanç sistemine hulul edilememiştir.

¹⁰ N. Çetinkaya, a.g.e, 1996

¹¹ Vasıf İsmailoğlu, "Birgün Hastahanede, Kürtleşmiş Azerbaycan Türkleri" M.d. 2002, İstanbul

¹² Nadir Memmedov, *Azerbaycan'ın Yer Adları*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993, sh.127 (zikreden N. Çetinkaya a.g.e)

¹³ Zeynelabidin Makas, *Ermenistan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası*, Kök Yayınları, Ankara 1990, "Ermenistan'da Adları Değişen Bazı Türk Yerleri Üzerine" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan 1993, s.83

¹⁴ Nihat Çetinkaya, a.g.e sh.281

Halkbilimine ait sözlükler yaptıkları açıklamalar ile bize göre resmin tümünü ve görünmeyen yönleri ile de gösterebilecek noktaya gelmemiştir.

“**Aydaş** olan çocuğun karnı şişer, kirpikleri uzar, apış arası kaşınır, ishal gider, zayıflar. İyileşmesi için **yılan, kaplumbağa, kazankurbağası, kedi** veya **şehit toprağı** üstünde çocuğu yıkarlar. Yıkanacak suyu hazırlamak için **kırk yumurta** kabuğunda su dökülür, **yedi akarsudan** su doldurulur. Kırkı karışan çocuklar **üç yol** ağzında veya **şehitler mezarından** alınan **toprak** üzerinde çimdirilir¹⁵.

Bu tespitteki açıklamalar göre, aydaş olmak ile **kırk karışması** aynı hastalıktır. Bu bilgiler esas alınarak bir tanım ve tasnif yapmak gerekir ise, bilinenlerin dışına çıkılması gerekecektir. Zira kırkların karışmasının tecelli ve tezahür şekilleri farklıdır.

Kırk karışması canlılardan insanlar, hayvanlar ve bitkilerde görülen bir haldir. İnsanların doğum ve ölüm dönemleri gibi evlilikleri için de **kırk dönemi** inanç uygulama inançları vardır. Kırkı dolmamış iki anne veya çocuğun bir araya gelmeleri halinde kırklarının karışacağına, birinin diğerini basacağına inanılır. Basılmış anne ve bebekte bazı rahatsızlıklar görülür. **Kırk basmasından** korunma ve kurtulmak için bir takım uygulamalar yapılır¹⁶.

Göbekli tepe kazılarında ev eşyaları ve bilhassa çocuk mezarlarında çok sayıda kaplumbağa kabuğu tespiti yapılmıştır¹⁷. Burası günümüzde yaşayan halk inançlarında yoğun bir şekilde kaplumbağa ile ilgili inançların gözlendiği bir bölgedir. Kaplumbağa kabuğu bağ, bahçe, ambar, depo nazarlıklarında, bilhassa yavru kaplumbağa kabukları çocuk beşiklerinde, omuz nazarlıklarında yer alır ve onlarda büyüsel koruyucu bir gücün olduğuna inanılır. Kaplumbağanın Türk kültürlü halkların, kültür coğrafyasının içerdiği inanç bu coğrafya halkının halk inançlarında da yaşamaktadır.

¹⁵ Cemal Kurnaz, **agm**. S. 204, 2018

¹⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Halkbilimi İnanç Araştırmaları –I- Memoratlar- Astral Dünya Mitolojik Boyut**, Berikan yayınevi, Ankara 2018

¹⁷ Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, “Diyarbakır-Kavuşan Höyük’ten Sıradışı Bir Görünüm Etnoarkeolojik Açından Analizi-Kaplumbağanın Binlerce Yıldır Süregelen Sembolik Rolü” , Diyarbakır Valiliği-Dicle Üniversitesi, **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu 02-05 Kasım 2016 Diyarbakır**

Göbekli Tepe'den

İnşası Milattan önce 10000 yılına uzanan Göbeklitepe tarihteki en eski ve en büyük ibadet merkezi olarak biliniyor. Göbeklitepe İngiltere'de bulunan Stonehenge'den 7000, Mısır piramitlerinden ise 7500 yıl daha eski. Ayrıca yerleşik hayata geçişi temsil eden kültür bitkisi buğdayın atasına da Göbeklitepe eteklerinde rastlanmıştır. İnşa edildikten 1000 yıl sonra üstleri insanlar tarafından kapatılarak gömülen bu tapınaklar yeniden gün ışığına çıkıyor.

Diyarbakır-Kavuşan Höyük'ten M.Ö 8.yy'a tarihlenen bulgulara göre 550 adet kaplumbağa kabuğu tespit edilmiştir. Bunların mezar armağanı olarak konuldukları açıklanmaktadır. Kaplumbağanın omuz kemiği halen bölgede nazarlık olarak kullanılmaktadır¹⁸.

Kaplumbağa-nazar-büyü bağlantılı inançların yayılma güzergâhı ve muhtemel ilk çıkış bölgesi konusuna açıklık getirebilecek bilgi konusunda M. Sever 'in Jorge Luis Borges,¹⁹ (1996: 108) Çin ve Hint mitolojisinde dünyanın, düşsel bir varlık olarak kabul ettiği kaplumbağanın üzerinde durduğunu belirtmektedir. Öyle ki, Çin inancına göre, kaplumbağanın kabuğu üstünde **Hong Fan (Evrensel Kural)** denilen bir kozmik yazı ya da bu yazının dokuz altbölümünün siyahlı, beyazlı lekelerinden oluşan bir diyagram bulunmaktadır. Çinlilere göre gökler yarıküresel, yeryüzü dörtgendir ve bu yüzden de üst kabuğu kavisli, altı düz olan kaplumbağayı dünyanın simgesi ya da modeli olarak görürler. Dahası kaplumbağalar kozmik uzun ömre sahiptirler ve

¹⁸ Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, "Diyarbakır-Kavuşan Höyük'ten Sıradışı Bir Görünüm Etnoarkeolojik Açıdan Analizi-Kaplumbağanın Binlerce Yıldır Süregelen Sembolik Rolü" , Diyarbakır Valiliği-Dicle Üniversitesi, **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu 02-05 Kasım 2016 Diyarbakır**

¹⁹ Jorge Luis Borges, (1996: 108) zikreden Mustafa Sever, a.g.e. s.

dolayısıyla kutsallık bahşedilmiş yaratıklar arasında sayılması ve kabuklarının şeklinden **müneccimler** gelecek hakkında yorumlar yapar.

Bahaeddin Ögel'in²⁰ bu konuda verdiği bilgilere göre eski Hint mitolojisinde **Tanrı Vişnu**, bir kaplumbağa şekline girmişti ve bütün dünyayı üzerinde taşıyordu. Sonradan Vişnu yerine **Buda** geçmiş ve bu defa da Buda dünyayı taşımağa başlamıştı. Bu inanış, Çin'de de vardır. Ayrıca bu inanış Budizm yoluyla Orta Asya'ya da girmiştir. Mesela Dörböt Karmuklarına göre **Bodhisatva Manjuçri**, dünyanın gerçek bir yaratıcısı idi. Bir kaplumbağa şekline girerek sırtüstü yatmış ve kaplumbağanın göbeği de yeryüzünü meydana getirmişti. Zaman zaman keneler, bu kaplumbağayı ısırır ve kaplumbağa da kımıldamak zorunda kaldığı için dünyada büyük zelzeleler olur.

Türk mitolojisinde kaplumbağa kutlu bir hayvan olarak bilinir. Çocuğun sağlığına kavuşması için kaplumbağa sırtına oturtularak yıkanması ile Kültigin ve Bilge Kağan mezar külliyelerinde olduğu gibi Göktürk döneminde hanedandan olan kişilerin yazıtlarında kaplumbağa şeklinde birer kaide bulunması arasında büyük benzerlik vardır. Abidelerin sağlam olarak ayakta kalması, yıkılıp harap olmaması ve sonraki nesillere kalması için, altlarına kutlu bir hayvan olarak telakki edilen kaplumbağa şeklinde bir kaide konmuştur. Çocuğun sağlığının düzenli ve ahenkli bir şekilde sürmesinin dilendiği bu uygulamada, unutulmuş bir inanç hatırasını şuursuzca da olsa devam ettirme söz konusudur. Kaplumbağanın dört ayağının düzenli şekilde birbirini takip edişi, dört mevsimin bir düzen dâhilinde ahenk içinde birbirini takip edişine benzetilir. "Kabuğunun üzerindeki düzen, göğün kuzey yarımküresindeki bir yıldız grubuna işaret eder. Sol gözü güneş, sağ gözü aydır"²¹ Bütün kabuklu hayvanların reisi olarak değerlendirilen kaplumbağa, kış mevsiminde toprak altında hareketsiz kalır ve bahar geldiğinde kabuğunu yeniler. Uzun bir ömre sahiptir. Bundan dolayı uzun ömürlülüğünün ve sabrın simgesi olarak kabul edilir. Uzun ömürlü oluşu, yavaşlığından dolayı sabırlı bir hayvan olarak telakki edilmesiyle, huzurun, sükûnun, mutluluğun simgesi olarak görülmüştür.

Yörede yeni yapılan evlerin dış kapısının üzerine üzerlik, kurutulmuş küçük bir kaplumbağa ve mavi göz boncuğundan oluşmuş nazarlıkların takılması da kaplumbağa hakkındaki eski Türk inançlarını teyit eder niteliktedir.

²⁰ Bahaeddin Ögel'in 1995: 442

²¹ Çoruhlu 1999: 170 zikreden Mustafa Sever, a.g.e. s.

SONUÇ

Kaplumbağa ile ilgili inancın sırları çözülebildiği ölçüde, Göbekli Tepenin de sırları çözülebilecektir. Başka bir ifade ile Göbekli tepenin kültürel kimliği, Kaplumbağanın mitolojik sırlarının da çözümünü kolaylaştıracaktır.

Şüphesiz konu sadece bir canlı etrafında oluş halk inançlarının tespiti ve görüldüğü coğrafyanın belirlenmesi olayı değildir. Konu mitostrateji içerikli bir mahiyet de içermektedir. Türkleri ilk ana yurdu ve aynı zamanda Anadolu'nun ilk sakinlerinin de tespiti konusudur. Bu boyutu ile de mitoloji-dilbilimi-arkeoloji gibi bilim dallarını da içeren multidisipliner bir çalışmayı gerektirir.

BÖLÜM 5

Türk Kültüründe Kaplumbağa Anlatmaları Üzerine

Nevin BÜYÜKKAYA

Özet

Yeryüzündeki hayvanlar âleminde bilinen en eski hayvanlardan biri kaplumbağadır. Kaplumbağalar, inanç sistemimizde kutsal kabul edilen ve koruyucu gücü olduğuna inanılan canlılardan biri olması, yavaş ve sürekli yürümesi, evini sırtında taşıması ve uzun bir ömre sahip olması gibi özelliklerinin yanında; azmi, sabrı, sonsuzluğu, bilgeliği ve devletin gücünü simgelemesi gibi pek çok yönüyle de dikkat çekmiştir. Anadolu coğrafyasında halk kültürü açısından da kaplumbağalar birçok yönüyle ele alınmaktadır. Yağmur duasına çıkıldığında kaplumbağa iskeletinin bulundurulması ve nazardan korunma yöntemlerinde de kullanılması içerisinde çeşitli güçlerin olduğuna yönelik inanmalara dayandırılmaktadır. Kaplumbağa, halk edebiyatı ürünleri içerisinde efsane, masal, halk hikâyesi, bilmece, atasözü vb. çeşitli türlerde de yer almaktadır. Bunlara ek olarak kaplumbağayla ilgili motifler, dokuma ürünlerinde ve anahtarlık, kolye gibi çeşitli aksesuarlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle kaplumbağanın karakteristik özelliklerine, Türk Dünyası'nda ve Anadolu coğrafyasında farklı adlandırmalarına ve kaplumbağa üzerine kaynak şahıslardan alınan çeşitli efsane örneklerine yer verilecektir. Sonrasında, kaplumbağanın dinsel ve büyüsel kullanımlarda etkin rolüne, nazardan koruma işlevine, ritüellerde uygulanış biçimine ve çeşitli kaynaklarda geçen atasözü ve deyimlere değinilecektir.

Giriş

Kaplumbağaların vücudu kabuk olarak adlandırılan sert bir tabaka ile kaplıdır. Dişleri yoktur ancak çene yapılarının keratinli olması sayesinde ısırıp koparırlar. Uzun ömürlü olduğu bilinen kaplumbağaların bazıları yüzyıldan daha uzun süre yaşamaktadır. Değişik türleri bulunmaktadır. Suda ve karada

yaşayanlar olarak çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. (Aktümsek vd., 2001: 383). Kaplumbağalar özelliklerine göre de zoolojide farklı adlarla sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bunlar: Tatlısu kaplumbağaları (Benekli kaplumbağa, Hazer Çizgili kaplumbağa, Çizgili kaplumbağa ve Nil kaplumbağa); kara kaplumbağaları (Trakya tosbağası ve Adi tosbağa) ve deniz kaplumbağaları (Deniz kaplumbağası, Çorba kaplumbağası ve Deri kabuklu kaplumbağa) gibi yaşam alanlarına göre adlandırılmaktadır (Demirsoy, 1996: 530; Baran, 2005: 164).

Kaplumbağa, Türk boylarında; tısbağa (Azerbaycan), göbargayıl (Başkurdistan), tasbaka (Kazakistan), taş baka (Kırgızistan), taşbaka (Özbekistan, Tataristan, Doğu Türkistan), pışbağa, pışdıl (Türkmenistan) vb. çeşitli şekillerde adlandırılır. Anadolu coğrafyasında ise kaplumbağaya; tusbağa, tosbaği, tusbaa, tosbağa, tosbaa, toskaba, tostos vs. denilmektedir (Şimşek, 2016: 2).

Kaplumbağalar yapıları ve özellikleri gereği devletin gücünü, koruyuculuğunu, ölümsüzlüğünü ve sonsuzluğunu da simgelemektedir. Örneğin, Göktürk döneminde hanedandan olan kişilerin yazıtlarında kaplumbağa şeklinde kaideler bulunmaktadır. Muharrem Ergin, bu kaidelerden şöyle bahsetmektedir: “Kül Tigin âbidesi, kaplumbağa şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman bu kaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir.” (2002: 12).

Türk mitolojisi ve sanatında yer alan kaplumbağa figürleri eski Çin ve Hint tasavvurlarıyla olan ilişkilerin sonucuyla bağlantılıdır. Kaplumbağanın kubbe şekline benzetilen sırtı (üst kabuk) gök (yang) ve alt kısmı (alt kabuk) yer (yin) unsurlarına işaret etmektedir. Türklerde ve Çinlilerde ortak olan kozmolojik tasarıma göre kaplumbağa astrolojik bir simgedir. Dört ayağının birbirini izleyişi, dört mevsimin birbirini takip edişini, üzerinde bulunan desenler, kuzey gök yarımküresinde bir yıldız grubunu, sol gözü güneşi, sağ gözü ayı temsil etmektedir (Çoruhlu 2015: 190).

Dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerde kaplumbağanın ilk yaratılan hayvanlardan olduğuna dair çeşitli anlatımlar bulunmaktadır. Afrika’da Nupeler arasında kaplumbağalar ile ilgili geçen bir efsanede, Tanrı ilk olarak kaplumbağaları yaratmıştır. Kaplumbağadan sonra insanları yaratmış ve ardından taşları ortaya çıkarmıştır. Efsaneye göre, kaplumbağa hep bir çocuğunun olmasını ister ancak Tanrı tarafından bu isteği yerine getirilmez. Ancak Tanrı ona “Çocukla birlikte ölümü de veririm” der. Kaplumbağa da “Yeter

ki siz bana bir çocuk verin, ben ölmeye razıyım” der. Tanrı çocuk isteyip istemediklerini insanlara sorar onlarda kabul eder. Ancak taşlar kabul etmez. Böylelikle taşlar ölümsüzlüğe kavuşmuş olurlar (Örnek, 1995: 201-202).

Kaplumbağa ile ilgili derleme sırasında kaynak şahıslardan alınan efsane örnekleri şu şekildedir:

Kaplumbağanın Aşkı

Kaplumbağa bir gün kızın birine âşık olmuş. Gel zaman git zaman kaplumbağa ile kız farklı memleketlere düşerek yolları ayrılmış. Ancak kaplumbağanın aklı hep onda kalmış. Onu bulmak için “Nasıl yapıp etsem de yanına gitsem” diye hayıflanıp dururmuş. Bir gün onun yanına gitmek için yola çıkmaya karar vermiş. Arkadaşları kaplumbağaya, “Senin gitmenle yıllar geçer, ona varamazsın” diye söylese de kaplumbağa dinlememiş ve onlara cevap olarak, “Gidemesem de yolunda ölürüm” demiş ve yola çıkmış.²²

Kaplumbağaya Dönüşme Efsanesi

Zamanın birinde kaplumbağa zahireciymiş. Hububat alırken üst kabuğu ile ölçüp almış. Ama satarken alt kabuğu ile satarmış. Allah da onu bu yaptığı sahtekârlığından dolayı cezalandırmak için bu şekle koymuştur.²³

Kaplumbağanın Cezalandırılması

Kaplumbağa dünya yaratıldığı zamanlarda var olan ilk hayvanlardan biriymiş. O zamanlar tıpkı kuşlar gibi uçarmış. Bu özelliğinden dolayı kendini diğer canlılardan sürekli üstün görmüş. “Bakın ben uçuyorum” diyerek böbürlenirmiş. Sonunda Allah onu cezalandırarak yere düşürmüştür. Değil uçmak hızlı yürümekten bile mahrum etmiştir.²⁴

Kaplumbağanın Hilesi

Kaplumbağa eskiden değirmenciymiş. Ölçekte hile yaparmış. Bu Allah'ın çok zoruna gitmiş ve ona ceza olsun diye kaplumbağaya çevirmiş. Sırtındaki kabuğu onun ölçeğiymiş ve Allah bu hatasını unutmasın diye onu sırtına kabuk olarak vermiş.²⁵

²² KK1: Adem Olgun, 1976, Lise mezunu, Konya, Serbest Çalışan.

²³ KK2: Abdülbaki Zümrüt, 1956, İlkokul mezunu, Diyarbakır, Çiftçi.

²⁴ KK3: Ünal Büyükkaya, 1956, Ortaokul mezunu, Ankara, Çiftçi.

²⁵ KK4: Zöhre Karal, 1949, Okuma yazması yok, Bingöl, Ev Hanımı.

Tosbağa ile Kuşun Yarışı

Bir gün toosbağa ile kuş belirledikleri bir yere kim önce varır diye yarışa girmişler. Yarışta kuş, varacağı yere çabucak varıvermiş. Tosbağa kuşa bakarak şöyle demiş: “Senin kanatların var. Kanatların olmasaydı ben seni geçerdim.”²⁶

Tosbağanın Yüğü Olmasaydı

Bir gün toosbağa yolda giderken karşısına bir kız çıkmış. Kız buna küçümseyen gözlerle bakmış. Bu toosbağanın çok zoruna gitmiş ve kıza yaklaşıarak: “Benim sırtımda çok ağır bir yük var. Eğer o olmasaydı daha hızlı hareket ederdim. Sizin evlerinizi yıkar ve sizlere de zarar verirdim” demiş.²⁷

Kaplumbağa ile Tavşanın Yarışı

Kaplumbağa ile tavşan bir gün kim daha hızlı koşacak diye yarışa girmişler. Kaplumbağa yavaş yavaş giderken, tavşan sekerek hızlı hızlı gidiyormuş. Sonunda hedefe varmadan çok hızlı gittiği için yorulan tavşan dinlenmek için kenara çekilmiş. Ama kaplumbağa yavaş gittiği için hiç yorulmamış ve hedefe vararak tavşanı geçmiş. Yavaş gittiği için kendisiyle dalga geçen tavşandan böylece intikamını almış.²⁸

Hayvan kültürü daha çok avcılıkla geçen toplumlarda görülür ve hayvanlar ile insanlar arasında çeşitli dinsel ve büyüsel bir gücün olduğuna inanılır (Artun 2014: 128). Bununla ilgili kaplumbağanın kabuğunun insanın üzerindeki büyü etkisini yok ettiğine dair uygulama örneği şu şekildedir: “Üzerinde büyü olduğuna inanılan kişi yıkanacağı esnada şu uygulamaya başvurmalıdır: Ölmüş kaplumbağa kabuğunu yakarak küllerini alıp, yıkanacağı esnada başından aşağı tüm vücuduna döküp sonrasında suyla kendini iyice durularsa büyüün etkisinin gideceğine inanılmış.”²⁹

Halk hekimliğiyle ilgili uygulamalarda, kaplumbağanın kabuğundan da faydalandığı görülür. Örneğin, Düziçi yöresinde saçta meydana gelen kepeklenme ya da dökülmeye karşı; bir toosbağanın kabuğu bulunup ateşte yakılır. Sonra bunun külleri alınır. Sabunla iyice yıkanan saç durulandıktan sonra başa bu kül dökülür. Böylece kepeklenme ve dökülmenin önleneceği düşünülür (Artun, 2014: 249).

²⁶ KK5: Baki Dökme, 1947, Lisans mezunu, Mersin, Doktor.

²⁷ KK6: Sevcan Büyükkaya, 1973, İlkokul mezunu, Ankara, Ev Hanımı.

²⁸ KK7: Erdal Büyükkaya, 1988, Ortaokul mezunu, Ankara, Cnc Teknikeri.

²⁹ KK8: Aysun Polat, 1989, Lisans mezunu, Ankara, Öğrenci.

Kimi hayvanlar, dinî hükümlerin etkisiyle, yenilmesi hoş karşılanmayan kategorilere girmektedir. Kaplumbağa da bu hayvanlar arasındadır (Boratav 1973: 69). Bu hem hayvana verilen zararı önlemek hem de hayvanın neslinin devam etmesi açısından bir uyarı niteliğindedir. Kaplumbağaya dokunulmasının önlenmesinde halk arasında çeşitli inanmalarda da rastlanmıştır. Kaynak şahıslardan alınan bilgiler şöyledir: Tosbağanın/ Kaplumbağanın yanından geçerken elini değdirirsen sana siğil atar.³⁰ Kaplumbağalar genellikle mezarlıklarda bulunur. Bunun nedeni ölmeden önce herhangi bir kaplumbağaya zarar veren insanı mezarında rahat bırakmamasıdır. Kaplumbağanın kabuğunu kıran kişi ömrü boyunca bolluk, bereket ve huzur göremez. Çünkü kabuğu kaplumbağanın evidir. Onun evini yıkan kişinin de böyle cezalandırılacağı düşünülür.³¹

Derleme sırasında kaplumbağanın fiziksel özelliğiyle de ilgili çeşitli inanmalarla karşılaşmıştır. İlk insanlar dünyayı kaplumbağaya benzetirlermiş. Kaplumbağanın üzerinde yaşanıldığına inanırlarmış. Kubbe şeklinde ola bu yapıda çok fazla ileri giderlerse düşeceklerini düşünürlermiş.³² Kaplumbağanın üzerindeki kare şekiller (büyüme halkaları) onun kaç yaşında olduğunu gösterir.³³ Kaplumbağanın evini sırtında taşıdığı söylenir.³⁴ Kaplumbağa kabuğunu beğenmeyen bir hayvandır. Bu nedenle kendini beğenmeyen kişilere kaplumbağa gibisin derler.³⁵ Benzeri bir duruma kaplumbağayla ilgili “*Tosbağa çanağından çıkmış, çanağını beğenmiyor*” atasözü örneğinde de değinilmektedir. Bu atasözü, doğup büyüdüğü ortamı beğenmeyenler için söylenilmektedir (Yurtbaşı, 2012: 56).

Kaplumbağa kabuğunun nazardan koruduğuna dair kaynak şahıstan alınan bilgilere göre: Kaplumbağanın iskeleti evin veya garajın kapısına çivi ile çakılır ya da traktörün ön panjuruna takılır. Böylelikle göz şekline benzeyen kaplumbağa kabuğunun nazardan kaynaklı kötü etkilerden koruduğuna inanılır. Yani kaplumbağanın kabuğu burada kötülük düşünen insanlara karşı bir kalkan görevi üstlenmektedir. Binlerce yıl öncesine dayanan bir inanişaya göre kaplumbağa kutsal bir hayvandır.³⁶

Kaplumbağanın yağmur yağdırma işlevinde etkin gücünün olduğuna inanılır. Yağmur duasına çıkılacağı zaman kaplumbağa ters çevrilir. Böylelikle

³⁰ Bkz. (KK5)

³¹ KK17: Makbule Yapar, 1992, Lisans mezunu, Konya, Öğrenci.

³² KK13: Savaş Büyükkaya, 1979, Lise mezunu, Ankara, Makine İmalatçısı.

³³ KK14: Hacer Boz, 1979, Lise mezunu, Erzincan, Güvenlik Görevlisi.

³⁴ KK15: Raşit Yavuz, 1992, Lise mezunu, Konya, Serbest Çalışan.

³⁵ KK16: Yıldız Eren, 1976, Ortaokul mezunu, Ankara, Ev Hanımı.

³⁶ KK11: Serdar Büyükkaya, 1974, Lise mezunu, Ankara, Makine İmalatçısı.

yağmurun yağacağına inanılır. Ayrıca köyde eskiden çocuklar kaplumbağa görüncü üstüne taş atarlardı. Kabuğu kırılınca içinden tarak çıkacağına dair inanma mevcuttu. Bunun kökeni nereye dayanmaktadır bilinmemektedir.³⁷

Kaplumbağayla ilgili kaynak şahıslardan alınan diğer inanmalara göre, kaplumbağa kuluçkaya oturmaz, yumurtlar ve yumurtalarını da toprağa gömerek Allah' a emanet edemiş. Kaplumbağa ağaca çıkarsa kıyametin kopacağına inanılır.³⁸ Kişinin üzerinde bir kısmetsizlik olduğuna inanılıyorsa, *"Kaplumbağanın arka ayağını çek"* derler.³⁹ Ayrıca kaplumbağa kabuğu maddi kültür unsuru olarak da kullanılmaktadır. Önceleri çobanlar kaplumbağa kabuğundan şu şekilde yararlanmışlardır. Tavuk yumurtası büyüklüğünde olan ölmüş kaplumbağa yavrusunu ters çevirerek içini boşaltırlardı ve iskeletin içine iki üç tane çakıl taşı koyarlardı. Çingirak (zil) görevi görmesi açısından, koyun veya keçinin boynuna takılırdı.⁴⁰

İnsanı etkileyen çeşitli sosyolojik ve psikolojik durumlar, diğer canlılar üzerinde daha somut yolla ilişki kurularak duygular aktarılmaya çalışılır. Bu durum atasözlerinde ve deyimlerde daha belirgin ifade edilmektedir. *"Kaplumbağa yürüyüşü"*, *"Kaplumbağayı küçümsemek"*, *"Tosbağa kırkımı"* (Yanar, 1997: 190-191) gibi deyimlerde kaplumbağanın fiziksel yönüne ve hareketine değinilmektedir. Yavaş yürüyen insanların yürüyüşü kaplumbağaninkine benzetilerek kaplumbağa gibi yürüyorsun sözü de deyimini desteklemektedir. *"Kaplumbağa yumurtasını gözüyle ısıtır"* atasözünde anne ve babaların çocuklarına zarar gelmesini önlemek amacıyla onları her türlü kötülüğten koruyarak gerekli fedakârlıkları sağladığından bahsedilmektedir (Yurtbaşı, 2012: 50). İnsanoğlu yaşadığı süreç boyunca başına olumlu ya da olumsuz çeşitli olaylar gelebilmektedir. Bazı insanlara küçük gibi görünen bazı durumlar, bazıları içinse büyük sayılabilmektedir *"Kaplumbağa kabuğuna 'Ne büyük sarayım var' demiş"* atasözü de bu duruma örnektir.⁴¹ *"Adam adama gerektir, tosbağaya hânesi"* atasözünde, insanın toplumsal bir varlık olduğundan ötürü tek başına yaşayamayacağından ancak tosbağa misali kabuğuna çekilerek etrafını düşünmediği dönemlerinden bahsedilmektedir (Yurtbaşı, 2012: 518).

"Kaplumbağa bile başını çıkartıp önünü görmeden ilerlemez" atasözünde insanında başına gelecek zarar karşısında üzülmemesi için zararın önlemine

³⁷ KK12: Naile Büyükkaya, 1980, Ortaokul mezunu, Ankara, Ev Hanımı.

³⁸ Bkz. (KK2)

³⁹ KK10: Mustafa Fidan, 1992, Lisans mezunu, Kırıkkale, Öğrenci.

⁴⁰ Bkz. (KK2)

⁴¹ A. g. e (2012: 499).

önceden alması gerektiğinden söz edilmektedir. “*Kaplumbağa kabı ile herkes erbâbı ile*” atasözünde, insanlar arasındaki uyumdan bahsedilmektedir. “*Kaplumbağa yavrusunu yumurtasına baka baka çıkarır*”, “*Kaplumbağayı bir bağdan bir bağa atmışlar: ‘O bağ olmasın bu bağ olsun’ demiş*”, “*Kaplumbağayı suya yollamışlar da senesinde gelmiş*”, “*Kaplumbağayı tohuma göndermişler hasat vakti gelmiş*” (Yanar, 1997: 190-1091) atasözlerinde üzerine düşen sorumluluğu geciktiren insanların kaplumbağanın yavaş yürüyüşüne benzetildiğinden bahsedilir.

SONUÇ

Kaplumbağa, halk edebiyatı açısından pek çok türe konu olmuştur. Derlenen efsane örneklerinde kaplumbağanın yaptığı hile sonucu dönüşüme uğraması, cezalandırılması, bazı örneklerde de kaplumbağanın yürüyüşüyle dalga geçilmesi üzerine intikam alması vb. çeşitli halk anlatmaları mevcuttur. Efsane örneklerinin çoğu birbiriyle bağlantılıdır. Kaplumbağaya değen kişinin elinde siğil çıkacağına ve zarar verenin öldükten sonra mezarında rahat olmayacağına dair inanmalar, kaplumbağa neslinin yok edilmesini önlemek ve devamını sağlamak için alınan bir tedbir niteliğinde olduğu söylenebilir. Nazardan korunma yöntemiyle küçük kaplumbağa yavrusunun kabuğunun evin önüne asılması günümüzde çok görülme de bazı yörelerde varlığı sürdürülmektedir. Halk inanmalarından doğan bazı uygulamaların devam ettirilmeme nedeniyse kaynak şahıslardan alınan bilgilere göre batıl inanç kategorisinde değerlendirilmeleridir. Kaplumbağa kabuğunun koruyucu görevi üstlendiğine dair, büyüsel işlevlerin etkisini yok ettiğiyle ilgili halk uygulaması örnekleri bulunmaktadır. Bize düşen görev, toplumumuzda yer alan bu inanmalarının ve uygulamaların unutulmasını önleyerek, bu tür bağlayıcı unsurların kültürel birlikteliğimizi devam ettirmesini sağlamaktır.

KAYNAKLAR

- Aktümsek, A., Ünsal, S., Kalyoncu, L. (2001): Genel Zooloji, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Artun, E. (2014): Türk Halk Bilimi, Karahan Kitabevi, Adana.
- Baran, İ. (2005): Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Pelin Matbaası, Ankara.
- Boratav, P.N. (1973): 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2015): Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Demirsoy, A. (1996): Genel ve Türkiye Zoocoğrafyası, Meteksan Yayıncılık, Ankara.
- Ergin, M. (2002): Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Örnek, S.V. (1995): 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Şimşek, E. (2016): "Türk Kültüründe, Kaplumbağalarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir Değerlendirme", Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, S. 10, s. 51-63.
- Yanar, A. (1997): Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz, Devran Matbaacılık, Ankara.
- Yurtbaşı, M. (2012): Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Excellence Dictionaries, İstanbul.

BÖLÜM 6

Türk Halk Kültüründe Kaplumbağa

Esmâ ŞİMŞEK

*“Yolunu değiştirmeden gittiğin sürece,
Ne kadar yavaş gittiğinin önemi yoktur.”
Konfüçyüs*

Türk kültüründe insan-tabiat ilişkisi hayatın temelini oluşturur. İslamiyet öncesi dönemde, atlı-göçebe hayatına bağlı olarak tabiatla iç-içe yaşanması, tabiat unsurlarına manevi bir değer yüklenmesine ve olağanüstü güçler yakıştırılmasına sebep olmuştur. Özellikle “Yer-Su” terimiyle ifade edilen iyeler, tabiattaki çeşitli varlıklarla bütünleşerek kendilerini gösterirler. Bu durum, tabiattaki varlıkların gizemli ve olağanüstü bir özellik kazanmasını sağlar. Ayrıca kadim dönemlerde, insanların tabiatla yaşanan bir takım olayların (depren, fırtına, sel, güneşin/ayın tutulması vb. gibi) sebeplerini bilemeyişleri ve buna bağlı olarak korku hissetmeleri, onlara yarı ilahi bir vasıf kazandırmalarına sebep olmuştur. Böylece, başka kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de çeşitli hayvanlara, dağa, taş, ağaca, ormana, suya, ateşe, aya, yıldız, güneşe vs. gerçek anlamlarının dışında sembolik anlamlar da yüklenmiştir.

Kaplumbağa da fiziki ve sembolik özellikleriyle Türk kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Çeşitli Türk boylarında; tısbağa (Azerbaycan), göbargayıl (Başkurdistan), tasbaka (Kazakistan), taş baka (Kırgızistan), taşbaka (Özbekistan, Tataristan, Doğu Türkistan), pışbağa, pışdıl (Türkmenistan) (Ercilasun vd. 1991: 436-437) vb. adlarla bilinen kaplumbağaya Anadolu sahasında da taskaba, taşmaka, torbağa, tosba, tusbaa, tosbağ, tosbağa, tosbağı, tosbağu, tosbo, tosgaba, toskaba, toskabağa, toslumbâ, tospa, tostos, tosvağa (Alyılmaz 2013: 146), tusbağa, bağa vs. denilmektedir.

Evrende ilk yaratılan canlılardan olan¹ ve yaklaşık 250 çeşidi bulunan kaplumbağalar hem karada hem de suda yaşayabilmektedirler. Kaplumbağaların koruyucu kemiksi kabukları, uzun süre açlığa ve susuzluğa

¹ Afrika yerlilerinin inanışlarına göre ilk yaratılan canlı olarak kabul edilir. Tanrı, önce kaplumbağayı yaratmış, ardından diğer canlıları ve insanı yaratmıştır (Gezgin 2007: 107).

dayanabilme özellikleri, her türlü iklim şartlarında yaşama yetenekleri bunların uzun ömürlü olmalarının sebebidir. 60-130 yıl kadar yaşadıkları söylene de 250 yıl yaşayan kaplumbağaların olduğu da bilinmektedir. Keskin gözlere, güçlü bacak yapısına, gelişmiş bir hafızaya ve mükemmel koku alma özelliğine sahip olan kaplumbağaların yer ve yön bulmada da usta oldukları bilinmektedir. Kaplumbağaların bir başka özelliği de tehlike anında pis kokulu bir idrar çıkarak kendilerini korumaya almalarıdır (Alyılmaz 2013: 147).

Kaplumbağalara, bu tür fizyolojik özelliklerinden dolayı zamanla birçok sembolik anlamlar yüklenmiştir. Özellikle evini sırtında taşıması ve çok uzun ömürlü bir hayvan olması sebebiyle Türk inancında uğurlu ve kutsal sayılmış, devletin gücünü, koruyuculuğu, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu simgelemiştir. Kaplumbağaların, bunların dışında daha birçok sembolik anlamları daha vardır. Bunlar arasında: bilgelik, mutluluk, başarı, uzun ömür, ebediyet, yeniden doğuş ve diriliş, sabır, azim, umursamazlık, sakinlik, uysallık, asalet, adalet, ululuk, hak yememe, koruma, iyileştirme, annelik, doğurganlık, dayanıklılık, güç, kararlılık, değişmezlik ve istikrar gibi özellikler söylenebilir. Ayrıca onun yavaş ama sürekli yürüyen bir hayvan olması, emin adımlarla yürüyüşü, bilgece ilerleyişi sembolize eder.

Kızılderililerde, Hint ve Çin kültüründe dünyayı dengede tutan hayvan olduğuna inanılır. Barış yolunu gösteren de kaplumbağadır. Bu yönüyle barışı ve refahı sembolize eder. Ayrıca kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gökyüzünü (yang), alt kısmı ise yeryüzünü (yin) simgelemektedir. *“Türklerde ve Çinlilerde ortak olan bu kozmolojik inanışlara göre, kutlu bir hayvan olan kaplumbağa astrolojik bir semboldür. Onun dört ayağının birbirini izleyişi, dört mevsimin ahenk içinde birbirini izleyişine benzetilir. Kabuğunun üzerindeki düzen, göğün kuzey yarımküresindeki bir yıldız grubuna işaret eder. Sol gözü güneş, sağ gözü ise aydır. Bütün kabuklu hayvanların reisi sayılan kaplumbağa, kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğunu değiştirip kabuğundan dışarı çıktığı için uzun bir ömre sahip olmuş, bundan dolayı uzun ömürlülüğün ve sabrın sembolü sayılmıştır. Uzun ömürlü oluşu ve sabrından dolayı güçlü bir hayvan sayılmış ve aynı zamanda refahın, barışın ve mutluluğun bir işareti olarak görülmüştür.”* (Çoruhlu 1999: 170). Yine Çin mitolojisine göre gizemli bir hayvan sayılan kaplumbağa, yeryüzünün ve gökyüzünün sırlarını saklamaktadır ve kehanette de kullanılır. (<http://www.melekdukkani.com/sayfa/kaplumbağa-sembol/15>). Japonya’da ise kaplumbağa, sadakatin ve uzun yıllar süren mutluluğun simgesi olarak görülür. Bu görüşün temelinde, kuşkusuz kaplumbağanın bilge yaşlılar gibi yavaş hareket etmesi ve uzun ömürlü olması büyük rol oynuyor. Ayrıca Japonlar, kaplumbağaya bir denge unsuru olarak da bakarlar.

İnançlarına göre, Japon tanrısı Niukua, kaplumbağanın bacaklarını kullanarak dünyanın dört kutbunu denge içinde tutmaktadır.

Kaplumbağaların umursamazlığı ve sakinliği sembolize etmesi; *“Kaplumbağayı bir bağdan bir bağa atmışlar, ‘O bağ olmazsa bu bağ olsun’ demiş.”* atasözünde de açık bir şekilde ifade edilir. Azmi ve kararlılığı ise tavşanla yaptığı yarışı anlatan masalda kendini gösterir. Ayrıca halk arasında kaplumbağa için anlatılan bir söylentiye göre, kaplumbağa hacca gitmek için yola çıktığında; *“Sen, bu halinle oraya kadar gidemezsin!”* diyenlere; *“Gidemesem de o yolda ölürüm!”* demesi yine azim ve kararlılığının bir göstergesidir.

Türklerde kaplumbağa devletin gücünü ve koruyuculuğu simgelediği gibi aynı zamanda sonsuzluğun da sembolüdür. Göktürk Kitabelerinde, Kültigin Anıtının dev bir kaplumbağayı hatırlatan kaide üzerine oturturulması ve yazıtın tepesinde ejder başlarının oluşturduğu bir kemerin bulunması evreni simgeler ve hanedanlığın sembolüdür. Ancak, kaplumbağanın Yer unsuruyla da ilişkili olmasından dolayı, yerine göre şansızlık, sıkıntı ve zorluğu da temsil ettiğine de inanılmıştır (Çoruhlu 1999: 171)². Çin mitolojisinde, ilk insanın dört yardımcısının en mükemmeli olan kaplumbağa, hayatın ve ölümün sırrını bilir ve toprağı temsil eder. (Seyidoğlu 1995: 86).

Sembolik yönüyle derin anlamlar ifade eden kaplumbağaların kültürümüzdeki yeri konusunda, değerli meslektaşım Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz bir makale yayımladığı için (2013: 141-163) tekrara düşmemek düşüncesiyle, daha çok bu makalede yer almayan konular üzerinde durulacaktır. Bu düşünceyle özellikle folklor/halkbilimi alanında kaplumbağanın yeri ve hangi özelliklere sahip olduğu çeşitli örneklerden hareketle verilecektir. Kaplumbağa, Türk halk bilimi alanında, mitolojiden masala, atasözlerinden bilmecelere, geleneklerden inanışlara, el sanatlarına kadar hemen her konuda gerçek ve sembolik anlamlarıyla yer almıştır. Buna göre:

1. Halk Edebiyatı Türlerinde

Kaplumbağa motifine halk edebiyatının hemen hemen bütün türleri içerisinde rastlamak mümkündür. Ama özellikle mitoloji, masal, efsane, fıkra, bilmece ve atasözlerinde daha fazla yer aldığı görülmektedir.

² Daha geniş bilgi için bkz.: Alyılmaz 2013: 141-163.

1.1. Mitolojide

Türk ve dünya mitolojilerinde, dünya yaratıldığında bir kaplumbağanın sırtına yerleştirildiğinden söz edilir (Gezgin 2007: 108). Özellikle Çin ve Hint mitolojisine göre bir kaplumbağa, dünyayı sırtında taşımaktadır. Buna bağlı olarak dünyayı bir kaplumbağa üzerine oturtan anlatılar üretilmiştir. Hint mitolojisine göre Tanrı Vişnu, zaman zaman çeşitli hayvanların şekline girerek yeryüzüne inmektedir. Bir seferinde de kaplumbağa şekline girerek inmiştir ve bütün dünyayı sırtında taşımaktadır. Bu inanış Budizm yoluyla Orta Asya'ya da girmiştir. Örneğin Dörböt Kalmuklarına göre, dünyanın yaratıcısı olan Bodhisatva Manjurçi, kaplumbağa şekline girerek sırt üstü yatmış ve göbeği yeryüzünü meydana getirmiştir. Bazı zamanlar, keneler kaplumbağanın göbeğini ısırarak kıpırdamasına sebep olur, böylece zelzele meydana gelirmiş (Ögel 1989: 442). Çin mitolojisinde, kaplumbağa kozmolojik olarak kuzey yönü gösterir ve göçebe Türkler kaplumbağa ile sembolize edilir (Ekrem 1996: 89). Yine Çin mitolojisine göre, "Pan-Ku" adlı ilk insanın yardımcısı dört hayvan vardır. Bunlar; Zümrüdüanka kuşu, ejder, denizaygırı ve kaplumbağadır. Bunların en mükemmeli olan, hayatın ve ölümün sırrını bilen kaplumbağa, aynı zamanda toprağı temsil eder. Kaplumbağa, nefesi ile bulutları ve üzerinde büyük bir sarayı yaratır (Seyidoğlu 1995: 86). Kızıldelilere ait mitlerde de dünyanın bir kaplumbağanın sırtında olduğu anlatılır. Nitekim Kuzey Amerika yerlilerinden Onondaga kabilesinin kozmogoni miti olan "Kaplumbağa'nın Sırtındaki Dünya" adlı anlatıda, toprak kaplumbağanın sırtına konularak dünya oluşturulur (Kızıldağ 2017: 1017-1027).

Pallas, Moğol mitlerinde; yaldızlı kaplumbağanın, evrenin merkezini oluşturan dağı sırtladığını anlatır. Bu inanış Buriyat ve Tunguzlarda da vardır. Kalmukların inancına göre ise, güneş her şeyi kurutup yaktığında, dünyayı taşıyan kaplumbağa da sıcak yüzünden endişeyle ters dönecek ve böylece dünyanın sonu gelecektir (Roux 2005: 88-89).

Türkistan Türklerine ait bir anlatıya göre, Dünyanın başlangıcında her taraf suyla kaplıdır ve suda sadece kaplumbağa yaşamaktadır. Gök Tanrı, bu kaplumbağayı sırt üstü çevirir ve dünyayı onun karnının üzerine koyar, her bir ayağının üzerine bir kıta yerleştirir. Afganistan-Türkmen ve Özbekistan Türklerinin arasında kaplumbağa ve kabuğu ile ilgili efsaneler vardır. (<http://www.kulturelbellek.com/evlilik-sonrasi-halk-inanclari/> 09.02.2016). Başkurt ve Kırgızlarda bazı toplulukların geçmişte kaplumbağalara taptığı söylenirken (Roux 2005: 389), Kars'ın Söğütlü köyünde 12 hayvanlı Türk takviminde, hayvanlardan onuncusu kaplumbağadır (Kalafat 2013: 31).

Yukarıda, Göktürk Kitabelerinde, Kültigin Anıtının, dev bir kaplumbağayı hatırlatan kaide üzerine oturturulduğundan söz etmiştik. Gezgin'e göre bunun sebebi; birçok Orta Asya mitosunda dünyayı dev bir kaplumbağanın taşıdığına dair inançtır (Gezgin 2007: 108). Bundan maksat, “ebed-müddet” idealinin yansıtılmaya çalışılmasıdır. Kaplumbağanın uzun ömrü, gücü, hükümdarlığı ve Kültigin'in ölümünü sembolize ettiği de söylenir. Diğer taraftan *“yazıtları kaplumbağa kaide üzerine yerleştirmek, dünyada iken hayatı örnek alınan kaplumbağaların (belki de) ölümden sonra da yol göstericiğinden, bilgeliğinden yararlanma arzusunun bir göstergesidir.”* (Alyılmaz 2013: 154). Böylece abidenin dünya var oldukça yaşaması ve ebediyete kadar orada kalması düşüncesi işlenmiştir.

Bütün bu örnekler gösteriyor ki, kaplumbağa miti, sadece Türk mitolojisinde değil, başka kültürlerde de -özellikle yaratılış mitlerinde- önemli bir yer sahiptir.

1.2. Masalda

Kaplumbağa, çeşitli masalarda farklı karakteristik özellikleriyle yer almaktadır. Ancak bunlar içerisinde en yaygın olanı “Tavşan ile Kaplumbağanın Yarışı”dır (Alptekin 1991: 45). Masalda tavşan ile kaplumbağa bahse girerek karşiki tepeye ilk çıkanın kazanacağı konusunda anlaşılır. Tavşan, kendine çok güvendiği için bir bahçeye girip orada karnını doyurduktan sonra uykuya dalar. Kaplumbağa ise yavaş gitmesine rağmen hiçbir yerde durmadan istikrarlı bir şekilde yürür. Tavşan uyandığında kaplumbağa çoktan hedefe ulaşmıştır. Bu masalda kaplumbağa, sabrı, istikrarı ve azmi sembolize eder. Başarıya giden yolun çok güçlü, hızlı veya kuvvetli olmasından daha önemlisinin kararlı ya da istikrarlı bir şekilde yürümekten, sabırlı olmaktan geçtiğini dolaylı yollardan anlatır.

Kaplumbağanın azmi ve kararlılığı; “Kurbağa ile Kaplumbağa” (Alptekin 1991: 42) adlı masalda da görülmektedir. Masalda, kurbağa ile kaplumbağa yaylaya gitmeye karar verirler. Ancak giderken deredeki birikmiş suyu gören kurbağa; *“Burası yayladan daha güzelmış.”* diyerek orada kalır, kaplumbağa tek başına yoluna devam eder. Yedi yılın sonunda yaylaya/ardıc dibine ulaşan kaplumbağa, orada biraz kalır ve Güz gelince tekrar döner. Dönüşte, suyu çekilen dereye sıkışıp kalan kurbağayı görünce; *“Verik verik vatana / Gelin bakın şu serilip yatana / Ardıc dibi yayla olur / Seyilde kalan böyle olur.”* diye türkü söyler. “Kartal ile Kaplumbağa” (Alptekin 1991: 46) adlı masalda da aynı durum söz konusudur. Hacca gideceğini söyleyen kaplumbağaya bir kartalın;

“*Sen bu yürüyüşle nasıl gideceksin?*” diye sorduğunda kaplumbağanın; “*Yetişemesem de yolunda ölürüm.*” demesi başarının ilk adımının “istemek” ve “azmetmek” olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İnsanın istedikten sonra yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Tıpkı Dîvânü Lûgati't-Türk'te geçen; “*Azm'ile sıçkan tahtayı deler.*” atasözünde olduğu gibi. Yeter ki istesin ve başaracağına inansın.

Hiç şüphesiz bir işi başarmada, sabır ve azmin yanında “özgüven” de önemlidir. Kaplumbağalarla ilgili masalarda bu özelliği görmek de mümkün. “Aslan ile Kaplumbağa” (Alptekin 1991: 38) masasında; avcılar tarafından yaralanan aslana bir kaplumbağanın; “*Şu yakınlarda bizim avcılar dolaşıyordu, seni onlar vurmasın.*” demesi bu özgüvenin işaretidir. Bu sözleri gururuna yediremeyen aslan ise hayretini; “*Ben bu yara ile ölmezdim, ama senin bu sözün beni öldürür.*” diyerek dile getirir.

Bazı masalarda ise kaplumbağa, tilkileri geride bırakacak kadar kurnazdır. Örneğin “Kurnaz Kaplumbağa” (Alptekin 1991: 33) adlı masalda; tilki, yengeç ve kaplumbağa arkadaşlırlar³. Bu üç arkadaş birlikte buğday ekerler. Ancak elde ettikleri buğdayı nasıl bölüşeceklerine karar veremezler. Bunun üzerine tilki, kendisine güvendiği için karşı tarafta bir hedef belirleyerek oraya ilk gidenin buğdayı alacağını söyler. Kurnaz kaplumbağa, kardeşinin yanına gidip, onun arkadaşları ile yarışa başlamasını, kendisinin ise akşamdan gidip belirlenen hedefte bekleyeceğini söyler. Ertesi gün tilki hedefe doğru koşarken yengeç de bunun kuyruğuna yapışır. Tilki hedefe ulaştığında karşısında kaplumbağayı görür, sonra orada bir yere oturmak isteyince altından yengecin sesi gelir ve üzerine oturduğunu söyler... Dikkat edilirse bu masalda da kaplumbağa ile pek örtüşmeyen bir “yarışma” söz konusudur. Ancak önceki masalda sabır ve istikrara bağlı olarak hedefe ulaşan bir kaplumbağa varken burada kurnazlığın ön plana çıktığı görülmektedir. Üstelik kurnazlığı ile tilkiyi bile geride bırakmıştır.

Tilki ile kaplumbağanın karşı karşıya geldiği ve kurnazlıkta kaplumbağanın tilkiyi geride bıraktığı metinlerden biri de Niğde’de anlatılan; “Tosbağa ile Tilki” adlı masaldır. Masalda, kaplumbağa ile tilki arkadaşlırlar. Tilkinin teklifi ile iki arkadaş bağa üzüm yemeye giderler, karınlarını iyice doyurduktan sonra üzümden biraz da sırtlarına alarak dönerler. Daha sonra tilki, üzümün ikisine az geleceğini düşünerek kimin yaşı büyükse onun yemesini teklif eder ve; “*Anam bana; ‘Sen Nuh Tufanı koptuğunda meydana gelmiştin.’*”

³ Bu masal, Kazakistan’da; “Tülkü, Tasabaka Jane Kene” (Bakırcı 2010: 440-441), Kırgızistan’da; “Tülkü, Tasabaka Cana Çapkene” (Karadavut 2006: 136-137), Balıkesir’de “Tilki, kaplumbağa ve Çıyan” (Kara 1992: 39), Muğla’da ise “Tilki, Kaplumbağa ve Yengeç” (Önal 2011: 484) adıyla anlatılmaktadır.

demoştı,” der. Kaplumbağa bunun üzeri ağlamaya başlar ve kendini taştan aşağıya atar. Tilki sebebini sorunca da; *“Sen benim derdimi depreştirdin. Nuh Tufanı koptuğu vakit, on sekiz yaşında bir oğlum vardı, onun için ağlıyorum.”* diye cevap verir. Tilki, bunun üzerine; *“Vay kurnaz tosağa vay. Ben de benden daha kurnazı yok diye bilirdim. Sen, benden daha kurnaz çıktın. Ama ben senin boynunun buruşuk olduğundan bilmiştim.”* der (Bakırcı 2010: 465-466). Aynı masal, “Tilki ile Kaplumbağa” adıyla Mersin’de de anlatılmaktadır (Bakırcı 2010: 655). Ancak bu masalda değirmene giden iki arkadaş buğdaylarını öğütmede öne geçmek için büyüklük yarışına girerler. Tilki yaşını söyleyince kaplumbağa, iki gözü iki çeşme ağlamaya başlar. Değirmenci niçin ağladığını sorunca; *“Tilkinin söylediği yaşta bir oğlum ölmüştü, birden aklıma geldi, onun için ağlıyorum.”* der. Dikkat edilirse bu masalarda kaplumbağa hem kurnazlığı ile hem de uzun ömürlü oluşu ile dikkatleri çekmektedir ki, gerçek hayatta da kaplumbağalar tilkilere göre çok daha uzun yaşamaktadırlar.

“Dostluğun Meyvası” (Bakırcı 2010: 703-704) adlı masalda ise kaplumbağa, dostluğun, arkadaşlığın ve sadakatin ne demek olduğunu çok güzel bir şekilde gösterir. Masalda, bir geyik, karga ve kaplumbağa dost olurlar. Günün birinde geyik avcının tuzağına düşünce, kaplumbağa tuzağın iplerini teker teker ağızda çiğneyip keserek dostunu bu tuzaktan kurtarır. Aynı konu “Akrep ile Kaplumbağa” masalında da görülür. Ancak bu masalda kaplumbağanın dostluğuna karşılık akrebin hainliği vurgulanır. Masalda, iki arkadaş giderken karşılırlarına bir nehir çıkar. Kaplumbağa dostunu sırtına alıp sudan geçirmeye çalışır. Ancak tam nehrin ortasına geldiklerinde akrebin kendisini sokmaya çalıştığını fark eder ve dost olduklarını hatırlatarak neden bunu yaptığını sorar. Akrebin cevabı, yanlış arkadaş seçen ya da insan hayatında doğru arkadaş seçmenin ne kadar önemli olduğunu anlatan cinstendir: *“Sen yaradılışın gereği dostun için yapman gerekeni yapıyorsun, ama benim yaradılışım da bunu gerektiriyor... Ben yaradılışım gereği her fırsatta iğnemi başkalarına batırırım; kusura bakma...”* (<http://www.ozluveguzelsozler.com/?/duzyazi/950>, 15.02.2016)

Birçok masalda sadakat, azim, sabır, özgüven ve kurnazlık gibi olumlu özellikler sergileyen kaplumbağa, bazı hallerde hayvanlar içerisinde en şanssız olarak yer alır. Azerbajan’da anlatılan, “Tülkü, Tülkü Tünbeki” adlı masalda, kuyunun dibindeki beyaz taşı kuyruk zanneden hayvanlar sırasıyla kuyuya atlarlar. Kuyudan çıkmayınca, her gün sırasıyla içlerinden birini yemeye karar verirler. Daha ilk gün, hangi hayvanı yiyecekleri konusunda mani söyleyen tilki; *“...Tısbağa çanag / Biz ona gonak”* der ve hep birlikte kaplumbağayı yerler (Ahundov 1978: 247-252).

Kaplumbağa, Güvahi'nin *Pendnâme*'sinde geçen bir masalda ise olumsuz özellikleri ile dikkatleri çeker (Eke 2009: 1003). Masalda iki kaz ile bir kaplumbağanın dostluğu anlatılır. Bunlar dostça yaşarken gölün suyu çekildiği için iki kaz, başka bir göle gitmek isterler. Ancak kaplumbağa bu ayrılığa razı olmayınca bir ağaç üzerinde kaplumbağayı da götürmeye karar verirler. Üçü birlikte uçarken yolcular bunların haline gülünce kaplumbağa bunlara kızarak cevap vermek ister. Fakat ağzını açınca yere düşer. Kazlar, kaplumbağanın bu halini görünce; "*Dilini sıkı tutmayanın, kötü sözlülerin sonu budur.*" diyerek yollarına devam ederler.

Kaplumbağa, zaman zaman "sihirli/olağanüstü" masallar içerisinde geçen kahramanlardan bir olarak da karşımıza çıkar. Ancak buradaki kaplumbağa genellikle gerçek anlamda kaplumbağa olmayıp sihir ile o şekle dönüşmüş bir tiptir. Örneğin, çoğunlukla "Kurbağa Gelin" adıyla anlatılan masal, bazı bölgelerde "Tosbağa Gelin" (Balıkesir) adıyla da anlatılır. Bu masalda, kaplumbağa/kurbağa aslında peri padişahının kızıdır ve sihir ile hayvan şekline dönüşmüştür. Belirli zamanlarda kabuğundan çıkarak çok güzel bir kız olur. "Kesa (Kaplumbağa)" adlı masalda ise kız, zor durumdan kurtulmak için Allah'a yalvararak kaplumbağa şekline dönüşür (Öz 2012: 27-28). Masalda, oduna giden adamın yolunu birisi keserek kızını ister. Adam da vermek zorunda kalır. Ancak ilk ve ortanca kızı aldıktan sonra üçüncü/küçük kızı da ister. Küçük kız, adamın ablalarını yediğini anlayınca, bu adamla evlenmek istemez. Kız Allah'a dua ederek kaplumbağa şekline dönüşür, adam da bunu bir kenara atar. Kaplumbağa yuvarlanıp suya düşer. Paşanın oğlu bu suda atını sularken kaplumbağayı görüp çıkarır. Kaplumbağa dile gelerek kendisini hizmetçi olarak götürmesini ister. O da evine hizmetçi olarak getirir. Bir gün oğlan bunu takip eder ve banyo yaparken görür, kız kabından çıkınca her yer sim gibi aydınlanmaktadır. Paşanın oğlu ona âşık olur. Sonra da onunla evlenir... Masalın devamında başka biri de bütün kaplumbağaların bu şekilde güzel bir kıza dönüşeceğini zannederek başka bir kaplumbağa ile evlenir. Ama umduğunu bulamaz.

Verilen bu örneklerin dışında; "Kaplumbağa Yavrusu" (Alptekin 1991: 56-58), "Karga, Tilki ve Kaplumbağa" (Bakırcı 2010: 464-465) ve "Kurbağa ile Kaplumbağa" (Bakırcı 2010: 526-527) gibi masallarda da kaplumbağa, çeşitli özellikleriyle yer almaktadır.

Bütün bu örnekler değerlendirildiğinde, kaplumbağanın hayvan masallarında çoğunlukla; sabrın, azmin, istikrarın, başarının, sadakatin, kurnazlığın ve özgüvenin sembolü olarak yer aldığı görülmektedir. Bunların dışında olağanüstü/sihirli masallarda peri kızlarının bazen sihir ile kaplumbağa şekline dönüştüğü de görülmektedir.

1.3. Efsanede

Kaplumbağa konulu efsanelerin hemen hepsinde kaplumbağanın geçmişte insan olduğu tasavvur edilir. Efsanenin konusuna göre bazen bir tüccar, değirmenci, çiftçi, ihtiyar, güzel bir kız veya gelin olan kaplumbağa işlediği bir suç ya da yaptığı bir yanlıştan dolayı bazen Tanrının bir cezası olarak, bazen herhangi bir kimsenin bedduası ile bazen de kendi duası ile kaplumbağaya dönüşür. Konuyla ilgili efsaneler, olayın işlenişi ve kahramanın kaplumbağaya dönüşme sebebine göre şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

1.3.1. Hileli Ticaret ve Hak Yeme

Bu tür efsanelerde kaplumbağanın geçmişte cimri bir satıcı olduğu anlatılır. Bu satıcı, bazen tartıda hile yaparak bazen de karşıdan büyük ölçekte alıp kendisi küçük ölçekte vererek insanların hakkını yemiştir. Bu durum Allah tarafından hoş karşılanmaz ve bazen Allah'ın bir cezası olarak bazen de Hz. Hızır'ın veya mal sattığı alıcıların bedduası sonucu kaplumbağaya dönüşerek yaptığı kötü işin cezasını ömür boyu sürünerek öder.

Bu tür efsanelerin sayısı oldukça fazladır. Karakalpak Türkleri arasında anlatılan bir efsanede; vaktiyle bir tüccar tartıda hile yapar. Hıdır İlyas Baba; *“Ömür boyu ayaklarınla ve kollarınla tırmalaya tırmalaya yerde sürün, senin yürümen böyle olsun.”* diyerek tüccarı terazinin iki kefesi arasına koyup fırlatır. Tüccar bu haliyle kaplumbağaya dönüşür (Sakaoğlu 2003: 62-63). Aynı efsane, Karaçay Türkleri arasında, *“Taşmaka”* adıyla anlatılırken (Ergun 1997: 779-780), Anadolu sahasında, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde; *“Tosbağa”* adıyla bilinmektedir. Efsanede Hızır Aleyhisselam, varlıklı bir ağadan belirli miktarda arpa ve darı alır. Ancak eve gelip tekrar ölçtüğünde aldıklarının eksik tartıldığını fark eder. Bunun üzerine; *“... Allah'tan öyle bir dileğim var ki, o ölçek (çap), senin üzerine kapana, içinde kalasın!”* diye beddua eder. Bunun üzerine cimri ağa, ölçeğe (çapa) girip kaplumbağaya dönüşür (Gül 1999: 87).

Aynı konu Özbekistan ve Kırgızistan'da anlatılan bir efsanelerde de işlenmektedir. Özbekistan'da anlatılan efsanede, Allah, sürekli insanların hakkını yiyen bakkalı, önce bağışlar, fakat hak yemeye devam edince terazinin bir kefesini adamın altına, diğerini de üstüne koyarak; *“Ölüp yitmeden cezayı bu şekilde çek!”* der (Ergun 1997: 556). Kırgızistan'da ise, insanlar teraziye satıcının üzerine koyup; *“İlahım, üstünden terazinin düşmesini!”* derler. Bu söz üzerine satıcı kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 604-605). Efsanenin benzeri Kazakistan'da da anlatılmaktadır. Efsaneye göre, elindeki malları ederinden çok daha pahalıya satan bir adama, bir alıcı; *“Teraziden yadin, kaplumbağa ol!”* diye

beddua eder. Satıcı, o anda kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 646). Van'ın Çatak ilçesinde anlatılan efsanede de aynı konu işlenmektedir. Geçimini seyyar satıcılıkla sağlayan adam, bire aldığını ona satan, tartıya hile katan birisidir. Bir gün, kendisinden alış-veriş yapan bir dervişe de aynı hileyi yapar. Bunun üzerine derviş, Allah'a dua ederek; *"Allah'ım, bu hilekâr adamı iki taşın arasına koyup sefil bir hayat içinde, uzun yıllar yaşat."* der (Önay 2018: 226). Bu beddua üzerine hilekâr satıcı kaplumbağaya dönüşür.

Mardin'de anlatılan "kaplumbağa" efsanesinde de konu yukarıdakilerden farklı değildir. Vaktiyle cimri bir buğday tüccarı varmış. Buğdayı büyük ölçekle alır, küçük ölçekle satarmış. Bu durum Allah tarafından hoş karşılanmaz ve büyük ölçeği sırtına, küçük ölçeği ise karnına geçirerek, onu bu günkü kaplumbağa şekline dönüştürür ve kıyamete kadar sürünmesine vesile olur (Sakaoğlu 1989: 91). Gaziantep'te anlatılan efsaneye göre; kaplumbağa eskiden "Arasa Uşağı" imiş. Tahıl ölçerken hile yaptığından dolayı yarımllağası⁴ başına geçer ve "tusbağa" olur (Güzelbey 2015: 75). Efsanenin benzeri Amasya (Balaban 2014: 534), Muğla ve Yozgat'ta da anlatılmaktadır. (Önal 2003: 146-147). Sivas'ta ise hile yapan değirmenci, fakir bir adamın; *"...İnşallah yarımllağan başına geçer."* şeklinde beddua etmesi sonucu kaplumbağaya dönüşür. Bugün hala, Sivas ve çevresinde çocukların, bir kaplumbağa gördüklerinde, tek ayaklarıyla kaplumbağanın üzerine basarak; *"Değirmenin yolu nere / Götür beni değirmene"* (Özen 2001: 353) demelerinin sebebinin bu efsaneyle ilgili olduğu söylenebilir. İran Türkleri arasında da efsane benzer şekilde anlatılmaktadır (Kalafat 2013: 39). Bitlis'te anlatılan efsane de diğerlerinden farklı değildir. Buğday ticareti yapan cimri adam, ölçüde hata yaptığı için, halk buna kızarak; *"Vay, o god senin üzerine düşe!"* diye beddua eder. Bu bedduanın ardından tüccarın üzerine buğday ölçmede kullandığı "god"⁵ düşerek kaplumbağaya dönüşür (Doğan 2020: 290). Aynı bölgede anlatılan bir başka efsanede ise cimri olan bir değirmencidir. Halka az buğday veren değirmencinin sırtına bunların bedduası ile değirmen taşı gelir. O günden sonra değirmenci, sırtındaki o taş ile yaşamak zorunda kalır (Doğan 2020: 291).

Kazan'da anlatılan, "Taşbaka Niden Bulgan" adlı efsanede ise hileli satışın yanısıra yalan yer yemin etme de vardır. Helal-haram demeden sürekli malını çoğaltmaya çalışan bir kadın, kıtlığın olduğu bir yıl, elinde bulunan unu değerinden çok daha pahalıya satmaya başlar. Hatta tartıda hile yaparak kimse görmeden daha az vermiştir. Bir gün, un almaya gelen bir ihtiyar, sihirli asasının

⁴ Yarımllağa, yaklaşık 7/8/10 kilogramlık tahıl alan, tahtadan bir tahıl ölçeği; yarım kilelik tahıl ölçü birimi.

⁵ God: kutu, kot, godik; yaklaşık olarak 16 kg. lık tahıl ölçüsü.

yardımla, unun eksik olduğunu fark eder ve yeniden birlikte tartmayı teklif eder. Kadın, yemin ederek; “*Güneştir, aydır, ekmek vursun, yer yutsun. Eğer tartım doğru çıkmazsa şu terazinin iki kefesi iki yakamdan düşmesin!*” der. Ama ihtiyaç dinlemez ve tekrar tartarlar. Un eksik çıkınca, kadın utanır ve yüzünü terazinin altına saklamaya çalışır. İhtiyar; “*Madem öyle, o zaman şu terazinin iki kefesi de iki yakandan düşmesin!*” diyerek sihirli asasıyla kefelere kadının üzerine iteler. Tabaklar fırlayıp, biri kadının sırtına, diğeri de göğsüne yapışır ve bir kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 674-676).

Dikkat edilirse efsanelerin hepsinde satıcının ölçüde/tartıda hile yapması dile getirilmektedir. Kul hakkı yeme hem ahlâken hoş bir davranış değildir hem de dinimizde kesinlikle yasaklanmıştır. Nitekim vatan uğruna canını veren bir şehidin bile bütün günahları affedildiği halde eğer birinin hakkını yemiştir onun hesabının sorulacağı belirtilir. “*Ölçtüğünüz zaman da tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem hayırlıdır, hem de netice itibarıyla daha güzeldir.*” (İsrâ Suresi 35. ayet, s. 277) ayeti de konunun hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Hatta ticaretle uğraşan bazı insanlar, hacca gidip geldikten sonra, tartıda hile yaparım korkusuyla işlerini bırakırlar. Nitekim hak yemenin veya tartıda hile yapmanın cezasının bu şekilde verilmesi bu davranışın yanlışlığını açık bir şekilde göstermektedir.

Hak yiyen satıcının başka bir hayvana değil de kaplumbağaya dönüşmesinin sebebi şekil yapısı ile ilgilidir. Kaplumbağanın sırtında ve karnında bulunan sert kabuk şekil itibarıyla terazinin kefelere veya satışta kullanılan ölçeklere çok benzemektedir. Terazinin kefelere ya da büyük ve küçük ölçeklerin birinin karnına diğeri de sırtına geçmesi, yaptığı hatanın cezasını bir ömür çekmesi ile ilgilidir. Kaplumbağa, bu suç aletleriyle birlikte bir ömür sürünecektir.

1.3.2. Cimrilik

“Kaplumbağaya dönüşme” konusunun anlatıldığı efsanelerin büyük bir kısmında “cimrilik” konusu işlenmiş ve cimrilik yapan kişi kaplumbağaya dönüşmüştür. Darda kalan veya ihtiyaç sahibi insanlara yardım etme sosyal hayatın bir gereğidir. Özellikle; “*Her geceyi kadir, her geleni Hızır bil.*” sözü, inancımız gereği ihtiyaç sahiplerini eli boş göndermemeyi vurgular. Ama açgözlü ve tamahkâr bazı insanlar sadece kendilerini düşünerek yardım konusunda her zaman duyarsız kalırlar. İşte, aşağıdaki efsanelerde ihtiyaç sahibi kişilerin isteklerini geri çeviren bazı bencil insanların beddua ile veya Allah’ın bir cezası olarak kaplumbağaya dönüştükleri anlatılır.

İsparta'da anlatılan bir efsaneye göre kaplumbağa eskiden çok güzel bir kız imiş. Bir gün ekmek yaparken bir dilenci kadın gelip bir parça ekmek ister. Kız, buna ekmek vermeyince, kadın; “*Senidini, oklavanı altına al, tekneni üstüne al, takırda yürü.*” diye beddua eder. Kız, o anda kaplumbağaya dönüşür. Kaplumbağanın üst kabuğu, kızın teknesi, altındaki kabuk ise senididir. Yürürken çıkardığı ses ise, oklavanın senit üzerinde çıkardığı sestir (Göde 2010: 282). Aynı efsane Adana (Önal 2003: 146-147 ve Mersin’de de anlatılmaktadır (Erol 1996: 176). Elazığ’da anlatılan efsanede ise kaplumbağaya dönüşmenin sebebi hamile kadının kendisine ekmek vermeyen diğer kadına beddua etmesi sebebiyledir⁶.

Türk kültüründe hamile kadına büyük bir saygı vardır. Gördüğü her yiyecekten, “canı çekmiştir veya burnuna kokmuştur” düşüncesiyle ikram edilir. Hatta aşerme döneminde canının istediği her türlü yiyecek temin edilmeye çalışılır. Hal böyle iken hamile kadının istemesine rağmen, ona ekmek vermeyen kadın, onun bedduası ile sac ile ocaklık arasında sıkışıp kaplumbağaya dönüşür.

Türkmenistan’da da kaplumbağa üzerine birçok efsane anlatılmaktadır. Bunlardan birinde kışın yiyeceği biten bir adam komşusundan aldığı bir tabak ödünç buğdayı uzun bir aradan sonra küçük bir tabakla verir. Bu durum, komşusunun hoşuna gitmez ve kaplumbağaya dönüşmesi için beddua eder. Bunun üzerine büyük tabak cimri adamın üstüne, küçük tabak da altına yapışır, dört ayağı çıkar ve sürünerek gitmeye başlar (Ergun 1997: 512-513, 514). Aynı efsane, cimri bir kadına bağlı olarak da anlatılır. Burada hile yapan bir kadındır ve o da kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 515). Efsanenin bir başka varyantında ise komşusundan buğdayı büyük ölçekle alıp küçük ölçekle veren yaşlı bir adam, Tanrı tarafından kaplumbağaya dönüştürülür. Kaplumbağalar bundan dolayı kapı kapı dolaşıp dilenirlermiş (Ergun 1997: 515).

Dikkat edilirse, yukarıdaki efsanelerin hemen hepsinde cimrilik yapan kişi, mağdur durumda olan adamın bedduası sonucu kullandığı ölçeklerden küçüğü karnına, büyüğü de sırtına geçerek kaplumbağaya dönüşür. Sadece son örnekte, cimri, Allah tarafından cezalandırılır. Karaçay Türkleri arasında “Taşmaka” adıyla anlatılan efsanede ise kefenin, sacın veya ekmek tahtasının

⁶ Rivayete göre, bir kadın sacda ekmek pişirirken oradan geçen hamile bir kadın pişen ekmeğin kokusunu alınca canı çeker ve bir parça ister. Ancak cimri kadın hiç oralı olmaz. Bunun üzerine hamile kadın; “*Altın sac, üstün taş olsun!*” diyerek beddua eder. Hamile kadının bedduası kabul olur ve ekmek pişiren kadın bir anda sac ile ocaklık taşının arasına sıkışarak kaplumbağa şekline dönüşür. (Efsane, Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK tarafından, Elazığ’da ikamet etmekte olan Asuman İspir’den derlenmiştir. 1963 doğumlu olan İspir, lise mezunu olup ev hanımıdır.)

insanın sırtına geçmesi yoktur. Doğrudan ekmek, kaplumbağaya dönüşür⁷ (Ergun 1997: 780). İnsan yerine ekmeğin kaplumbağaya dönüştüğü bu efsanede, cimrilik yapan kadının yerine, yaptığı ekmekler, Allah'ın bir cezası olarak kaplumbağaya dönüşmüş ve o da ekmeksiz kalmıştır.

Türk kültüründe, komşuluk ilişkileri üzerine güzel bir gelenek vardır. Bunlardan biri; evde pişirilen yemekten yakın komşulara da verilir. İkincisi ise; komşular; kendilerine getirilen yemeğin tabağını kesinlikle boş vermezler. İşte, Türkmenistan'da anlatılan bir efsane bu konuyla ilgilidir. Anlatıldığına göre, eskiden insan olan kaplumbağa, birilerinden iki tabak yemek alır. Ancak aradan birkaç yıl geçmesine rağmen tabakları boş olarak verir. Bu duruma tabakların sahibi çok kızar ve; *“Aldığın tabaklar, üstünde ve altında döşek olup kalsın!”* diye beddua eder. Bunun üzerine, tabaklardan biri kaplumbağanın altına, diğeri de üstüne yapışıp kalır (Ergun 1997: 515-516).

Bir başka efsaneye göre ise kaplumbağa eskiden fırıncıdır. Bir gün, Hz. Hızır bundan ekmek ister, ama fırıncı vermez. Hz. Hızır buna beddua eder, un çuvaları sırtına geçerek kaplumbağaya dönüşür (Ergun 1997: 372). Bu efsanede, insanları değişik konum ve şartlarda sınavan Hz. Hızır'ın bedduası ile kaplumbağaya dönüşme vardır. Diğer bir farklılık ise, kaplumbağanın sırtına un çuvalının geçmesidir.

Örnek verilen efsanelerin hepsinde, düşkünlere, ihtiyaç sahiplerine yardım etme konusunda ortak bir mesaj vardır. Bir çeşit kazanılan malın sadakası olarak değerlendirebileceğimiz belli bir miktarının ihtiyaç sahiplerine verilmesi aynı zamanda bir sosyal dayanışmadır. Dikkat edilirse istenen şey ekmek veya buğdaydır. Bu, isteyen insanların açlık sıkıntısı içinde olduğunu gösterir. Sonuçta, bir insanının hayatını devam ettirebilmesi için yiyeceği yemeğin ana maddesi olan ekmeğin veya buğdayın bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermekten kaçınan kişiler, kaplumbağaya dönüşerek cezalandırılmıştır.

1.3.3. Nimete Saygısızlık

Nimete saygısızlık, genellikle taşla dönüşmeyle sonuçlanırken bazı efsanelerimizde, suçlunun kaplumbağaya dönüşerek cezayı bir ömür boyu sürünerek çekmesi sağlanmış olur. Örneğin, Muğla'da anlatılan bir efsaneye göre yağmurun hiç yağmayıp kuraklığın olduğu zamanlarda bir kadın ekmek

⁷ Rivayete göre, bir kadın fırında ekmek yapar. Mis gibi kokan ekmekleri evine götüren kadından bir koca kan ekmek ister, ama cimri kadın vermez. Eve gelen kadın, ekmek teknesini açtığında, bütün ekmeklerin kaplumbağaya dönüştüğünü görür

pişirirken çocuğu altını kirletir. Kadın, çocuğun temizliğini bir ekmekle yapar. Ama bu olayın ardından kadınla çocuğun üzerine ekmek sacı düşerek ikisi de kaplumbağaya dönüşür (Önal 2003: 146). Burada, suçu işleyenin anne olmasına rağmen çocuk da kaplumbağaya dönüşür. Bunun sebebi, annesiz bir çocuğun tek başına kendisini kurtaramayacağından dolayıdır. Efsane, Mardin ve Elazığ'da da benzer şekilde anlatılmaktadır: Sadece Elazığ örneğinde, çocuğun temizliğini ekmekle değil de eli hamurlu iken, yıkamadan yapar (Güler: 2000, 133). Kutsal olan ekmeğin ham maddesi olan hamur da aynı kutsiyete sahip olduğu için aynı özenin hamura da gösterilmesi gereklidir. Beklenen saygı gösterilmediği için anne, çocuğu ile birlikte kaplumbağaya dönüşür.

Yine ekmeğin kutsallığının vurgulandığı bir efsanede (Balıkesir), işlenen suç diğerlerinden biraz farklıdır. Bir kadın, yufka açarken, uygun olmayan bir davranışta bulunarak gaz çıkarır. Halkın inancına göre ekmek yaparken ya da eli hamurluyken su içmek veya gaz çıkarmak günah sayılmaktadır. Kadın, bu şekilde günah işlediği için, o anda yufka açtığı yastaç⁸ altına, içine hamur koyduğu tekne de üstüne gelir. Arada kalan kadın, kaplumbağaya dönüşür (Kara 1992: 100). Dikkat edilirse, bu tür efsanelerde nimetlerin en kutsalı sayılan ekmek veya hamura herhangi bir saygısızlığın yapılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bugün, yerde görülen bir ekmek parçasının alınıp öpüldükten sonra ayak değmeyecek bir yer konması da aynı sebeptendir.

1.3.4. Ataya (Anneye-Babaya) Saygısızlık/Vefasızlık

Türk-İslam kültüründe büyüklere, anne ve babaya sadakat, “atalar kültü” inancını da beraberinde getirmiştir. Atalarla ilgili aktiviteler sadece yaşarken değil onların ölümünden sonra da devam eder. Bu durum, efsanelere de aksetmiştir ve bazen bir insanın kaplumbağaya dönüşmesinin sebebi, anneye-babaya yapılan saygısızlığa bağlanmıştır. Kazan'da anlatılan bir efsane, hasta olan anne ile ilgilenmeyen iki kız kardeşin kaplumbağa ve örümceğe dönüşmesini konu almaktadır. Efsaneye göre üç kızı olan bir kadın, üçünü de evlendirip uzaklara gönderir. Yalnız kalan kadın hastalanıp yataklara düşünce, sığırcık kuşuyla kızlarına haber gönderir. Sığırcık, önce büyük kıza haber verir. Ama iki leğeni acilen temizlemesi gerektiğini söyleyen kız, hemen gidemeyeceğini söyler. Bunun sözlerine kızan sığırcık; “*Senin için iki leğen daha mı önemli? Var öyleyse ömür boyu bu iki leğenden ayrılma.*” der. Bu sözler üzerine, leğenlerden biri kızın önüne, diğeri de sırtına yapışır ve bir kaplumbağaya dönüşür. Sığırcık, daha sonra ortanca kıza gider. O da tezgâhta

⁸ Yastaç: Yaslaç, üstünde hamur açılan, yemek yenen tahta.

kendir dokuduğunu, bitirmeden gidemeyeceğini söyleyince, ona da; “... *Ömür boyu başını kaldırmadan ip uzatıp kendir doku, tezgâhın arkandan düşmesin.*” der. Ortanca kız da oracıkta bir örümceğe dönüşür. Sığircık, daha sonra küçük kıza gidip durumu anlatır. O sırada hamur yoğuran kız, elini dahi yıkamadan annesine koşar. Başı üzerinde uçan sığircık ise yol boyu ona dua eder ve küçük kız da öldüğünde altın kanatlı bir arıya dönüşür (Ergun 1997: 672- 674). Birçok anlatıda olduğu gibi burada da olumlu davranışlar sergileyen, ailenin en küçük çocuğudur. Büyükler, işlerini annelerinden daha önemli gördükleri için biri kaplumbağaya, diğeri de örümceğe dönüşür. Küçük de arıya dönüşür ama o, ömrünü güzel bir şekilde tamamladıktan sonra dönüşür. Üstelik “altın kanatlı” ibaresi, kızın ceza olarak değil mükâfat olarak şekil değiştirdiğini anlatmak içindir.

Anne-babaya saygısızlığı anlatan başka bir efsane Bitlis’te anlatılmaktadır: Rivayete göre eskiden huysuz bir delikanlı olan kaplumbağa, anne ve babasına karşı çıkararak olumsuz davranışlarda bulunan birisidir. Bu durum anne ve babasının hoşuna gitmez ve çocuklarına beddua ederler. Genç, bir sabah kalktığında suratının büzüldüğünü ve sırtının kamburlaştığını görür. Bu değişim yavaş yavaş devam ederek onun bir kaplumbağaya dönüşmesine sebep olur (Doğan 2020: 290).

Burdur’da anlatılan bir efsanede ise gelin giderken sözleriyle babasını üzen bir kız vardır. Baba, evlenme çağına gelen kızının çeyizini eksiksiz bir şekilde hazırlar. Kızına bir eksiğin var mı diye sorunca kız nankörlük yaparak; “Evimin makasına bir kılıf almadın.” der. Babası kızının bu lafına çok kızıp; “*Al evini sırtına ömrünce sürün.*” diye beddua eder (Çelepi 2015: 1181).

Bu efsane, Malatya’daki “Gelincik Kayaları” efsanesi ile benzeşmektedir. Ancak o efsanede gelin giden kız, çeyizleri içerisinde oklavasının eksik olduğunu görünce adam gönderip annesinden ister. Kızın bu tamahkârlığı annenin çok zoruna gider ve beddua ederek kızının gelin alayı ile birlikte taşla dönüşmesini ister (Sakaoğlu 1989: 5). Yukarıdaki efsanede ise kız, babasına makasın kılıfının çeyizi içerisinde olmadığını söyleyince babasının; “*Al evini sırtına ömrünce sürün.*” demesi üzerine, görüntü itibarıyla evini sırtında taşıyan kaplumbağaya dönüşür. Her iki efsanede de dikkatler evlenen kızın cimriliği ve basit bir nesne için büyüklerini üzmesi söz konusudur. Unutulan eşya, elzem bir ihtiyaç değildir. Buna rağmen kızın şükretmeyip tamahkârlık göstererek o nesneyi de istemesi babayı/anneyi üzer ve gelinin kaplumbağaya/gelin alayının taşla dönüşmesine sebep olur.

1.3.5. Utanma

İnsanlar, başkalarının görmesini istemediği bir pozisyonda yakalanınca utanırlar. Efsanelerimiz içerisinde de bazen banyo yaparken çıplak görülen bazen hırsızlık yaparken suçüstü yakalanan bazen de beceriksizce davranışlar sergileyen insanlar, maruz kaldıkları durumdan hicap duyarak kurtuluş yolunu Allah'tan isterler. Azerbaycan'da anlatılan bir efsanede, tembellik yapan bir gelin, beddua sonucu değil, utancından dolayı kendi duası ile kaplumbağaya dönüşmüştür. Anlatıldığına göre, eskiden insanlar çay kenarında banyolarını yaparlarmış. Bir gün, çay kenarına banyo yapmaya gelen güzel bir gelin, tembelliğinden kuytu bir yer aramayıp rastgele bir yerde banyosunu yapar. Ama tam çıkarken bir adam kendisini gözetlediğini fark eder! Namusunun kirlendiğini düşünen gelin bu duruma çok üzülür ve yıkandığı leğeni başına geçirip kendisini kurtarması için Allah'a yalvarır. Dileği kabul olan gelin bir kaplumbağaya dönüşür. Bugün, kaplumbağaların bir insan görünce başlarının kabuklarının içine çekişi, gelinin bu utancından dolayıdır (Pirsultanlı 2009: 407-408).

Etiyolojik efsane özelliği gösteren ve kaplumbağaların bir insan gördüğünde başlarını niçin kabuklarının içine çekişini açıklayan bu metinde dikkatler namusun önemine çekilmiştir. Bir hanımın, yabancı erkekler tarafından uygun olmayacak şekilde görülmesi doğru değildir. Gelin bu durumdan o kadar rahatsız olur ki, namusunun kirlendiğini düşünerek Allah'a yalvarır ve kendi duası sonucu kaplumbağaya dönüşür. Ölümle eş değer olan bu dönüşüm, gelinin dünyevi her şeyden vazgeçişini anlatır. Ömrünün kalan kısmını bir kaplumbağa olarak devam ettirmek ona en büyük cezadır.

Azerbaycan'da anlatılan bir başka efsanede yine güzel bir gelinin kaplumbağaya dönüşmesi anlatılır. Ancak bu sefer güzel gelin tembel değildir ve banyo yaparken çıplak görülen kaynatasıdır. Ne yapacağını bilmeyen gelin, yüzünü göğze tutup; *"Bir şeyler olsun da bedenim örtülsün!"* diye dua eder. O anda, içinde yıkandığı tekne sırtına geçer ve bir kaplumbağaya dönüşür. Halkın inancına göre güzel gelin, çıplak vücudunu örtmek için tasını sırtında taşımaktadır (Ergun 1997: 475-476). Yine "etiyojik efsane" özelliği gösteren bu metinde de kaplumbağanın karnında banyo yaptığı leğen dururken sırtında, çıplak vücudunu örtmek için taşıdığı tası bulunmaktadır. Bu efsanede "utanma" duygusu öne çıkmıştır. Gelin, her zaman yüz yüze geleceği kayınpederine uygun olmayan bir vaziyette görününce, Allah'a yalvarır ve yine kendi isteği ile kaplumbağaya dönüşür. Dikkat edilirse, her iki örnekte de namusun önemi vurgulanmış bir kadının vücudunu yabancıların veya büyüklerin görmesinin, kaza ile de olsa affedilir bir yanının olmadığı ima edilmiştir.

Kahramanmaraş'ta anlatılan başka bir efsanede yine kayınpederinden utanan bir gelin vardır. Ama bu sefer, utanmasının sebebi hırsızlık yaparken suçüstü yakalanmasıdır. Efsaneye göre kaplumbağa, vaktiyle genç bir gelinmiş. Ancak gelinin “hırsızlık” gibi kötü bir huyu varmış. Bir gün, gizlice evden çaldığı buğdayı çelik bir kapla ölçerken kayınpederi içeriye girer. Suçüstü yakalanan gelin çok utanır. Elindeki çeliği başına geçirerek saklanmak ister ve o anda başındaki kapla kaplumbağaya dönüşür (Köksel 1999: 492). Efsanede, kendi ailesi içerisinde dahi hırsızlık yapan bir gelin söz konusudur. Hırsızlığın hiçbir şekli hoş karşılanmazken, bir insanın gelin gittiği ailesi içerisinde bu işi gerçekleştirmesi çok kötü bir davranıştır. Üstelik ailenin “aksakalı” sayılan kayınpeder tarafından suçüstü yakalanmıştır. Bu affedilir bir davranış değildir. Bu sebeple gelin çok utanır ve çareyi, kayınpederinden af dilemekte değil, saklanmakta bulur. Ama bu durum Allah tarafından da hoş karşılanmadığı için altına gizlendiği çelik ölçekle birlikte kaplumbağaya dönüşerek cezalandırılır.

Gagauzlar arasında anlatılan bir efsaneye göre, kaplumbağanın şimdiki halini almasının sebebi beceriksizliğidir. Bu efsanenin yukarıda verilen örneklerden bir farkı, burada “insanın kaplumbağaya dönüşmesi” motifinin yer almamasıdır. Kaplumbağa eskiden de bir hayvandır, ama sırtında ve karnında kabuk yoktur. Bir gün, hastalanan Panaya bir tas çorba yapıp sırtında getirirken çorba dökülür. Panaya, bu duruma gülerek; *“Hadi yaptığın çorbanın teknesi sırtında olsun, yastaacı da göğsünde olsun!”* der. O günden sonra, kaplumbağanın sırtında ve karnında kalın ve sert bir kabuk oluşur (Ergun 1997: 793). Buradaki ifadenin dua mı yoksa beddua mı olduğu belli değil. Ama kaplumbağanın beceriksizliği karşısında Panaya'nın gülerek böyle bir istekte bulunmasında biraz istihza hissedilmektedir. Sonuçta bu istek kabul olmuş ve çorba tası kaplumbağanın sırtına, “yastaac” da karnına geçerek bugünkü şeklini almıştır.

Konu olarak yukarıdakilere pek benzemeyen bir efsanede ise vaktiyle kaplumbağanın çapkın bir erkek olduğu söylenir. Bitlis'te anlatılan bir efsaneye göre bu çapkın adama kadınlar beddua ederler. Aldığı beddualar sonucunda Allah tarafından bu erkeğin sırtına kabuk yerleştirilerek kaplumbağaya dönüşür (Doğan 2020: 291).

Hiç şüphesiz kaplumbağa ile ilgili efsanelerin sayısı daha da arttırılabilir. Detaylı bir araştırmada daha birçok örneğin bulunacağı muhakkaktır. Ancak örneklerin çoğaltılması sonucu değiştirmeyecektir. Bütün bu efsanelerde dikkat çeken noktalardan biri; hile ile başkalarının hakkını yemenin doğru bir davranış olmadığı bu hatalarının cezasını bir ömür çecekleri mesajının verilmesidir.

Çünkü efsanelerin büyük bir kısmında hak yiyen, tartıda hile yapan, borcunu tam ödemeyen insanlar, yaptıkları hataya bağlı olarak cezalandırılmışlardır. Çünkü bu tür örneklerde suçlu, ya iki kefenin arasına sıkıştırılmış ya da büyük ölçek sırtına, küçük ölçek de karnına geçerek kaplumbağa şekline dönüşmüştür. Cimrilik ve nimete saygısızlıkla ilgili efsanelerde ise hammaddesi buğdayın yanında yine hammaddesi buğday olan un, ekmek ve hamur söz konusudur. İhtiyacı olana ekmek vermeyen, ölçüde hata yapan veya eli hamurlu iken uygun olmayan davranışta bulunan kişiler yine ölçeklerin veya sac ile tahtanın karnına ve sırtına geçmesi ile kaplumbağaya dönüşürler. Utanma ve ataya saygısızlıkla ilgili örneklerde kişinin kaplumbağa şeklini alması, leğenin veya tasın sırtına geçmesi ile ilgilidir.

Efsane örneklerinin çoğunda, birbiriyle bağlantılı olan; buğday, un, hamur ve ekmeğin yer alması, bütün nimetlerin ekmek ile ifade edilişindendir. Nimet konusunda yapılan her türlü yanlışın bir şekilde cezalandırılacağı mesajı vardır. Aynı durum ataya saygısızlık ve namus konusu için de geçerlidir.

1.4. Fıkralarda

Toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları veya zıtlıkları mizahi bir üslûpla anlatan fıkralarda her türlü konuya ve tipe yer verilir. Bu tipler arasında zaman zaman çeşitli hayvanlara da yer verildiği görülür. Bu hayvanlardan biri de kaplumbağalardır. Bu fıkralarda daha çok kaplumbağaların yavaşlığı, uzun ömürlü oluşu ve yerel adları üzerinden mizah yaratılmaya çalışılmıştır. Nitekim yukarıda masal olarak verdiğimiz bir örnek, bazı bölgelerde fıkra olarak da anlatılmaktadır:

“Tusbaa ile tilki yaş yarışına girerler. Sen yaşlısın, ben yaşlıyım derken, tusba, tilkiye der ki:

‘Oğlum, lafı fazla uzatmaya ne hacet! De bakalım, Hz. Nuh’un tufanında kaç yaşındaydın?’

‘Altı yaşında bir çocuğudum’ der tilki.

Tusbaa başlar ağlamaya.

‘Ulan niye ağlıyorsun?’ der tilki.

‘Ulan, o tufanda güççük oğlumu gaybettiğim aklıma geldi de, ona ağlıyom.’ diye cevaplar tusbaa.

Bunun üzerine tilki, tusbaanın sağına, soluna, yüzüne, boynuna bakar ve:

‘Ulan, hele senin daha yaşlı olduğun, boynunun kırışığından belliydi.’ der.” (Erkoçak (t.y.): 41).

Fıkırada kaplumbağaların uzun yaşadıklarına bir gönderme vardır ki, yapılan araştırmalar bunun doğruluğunu göstermiştir. Bir başka özellik ise kaplumbağaların kurnazlığıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu fıkrada, kaplumbağa kurnazlık konusunda tilkiyi geçmiş ve onu yenmiştir. Tilki, kaplumbağanın kurnazlığı karşısında söylenenleri kabullenmek zorunda kalır.

Halk arasında yaygın olarak anlatılan bir başka fıkrada da yine kaplumbağaların fizikî özelliklerine gönderme yapılır:

“Tilki ormanda nefes nefese koşarken kaplumbağa ile karşılaşır. Kaplumbağa:

‘Tilki kardeş bu ne telaş?’ diye sorar.

Tilki:

‘Ormana maliyeciler gelmiş, şimdi bakarlar ki, bende kürk, hanımda kürk, çocuklarda kürk...’

Bu sözler üzerine kaplumbağa da telaşla yürümeye başlar. Onu gören leylek:

‘Hayırdır kaplumbağa kardeş, ne bu acelen?’ diye sorar.

Kaplumbağa:

‘Maliyeciler ormana gelmiş. Şimdi görürlerse bende ev, hanımda ev, çocuklarda ev, dünyanın vergisini alırlar.’ der.

Bu sözler üzerine leylek de hemen uçuşa geçmiştir. Leyleğin telaşlı halini gören maymun seslenmiş:

‘Leylek kardeş hayırdır, ne bu telaş?’

Leylek:

‘Vergi memurları ceza yazıyorlarmış. Bende yazlık, hanımda yazlık, çocuklarda yazlık.’ der.

Bunu duyan maymun bağırarak ağaçtan ağaca atlamaya başlamış. Sonra bir an durmuş:

‘İyi de ben niye kaçıyorum ki...? Benim kıcım açık, hanımın kıcı açık, çocukların kıcı açık!’ demiş.”

Aşağıdaki fıkrada ise kaplumbağaların yavaşlığına vurgu vardır. Nitekim birçok masalda da kaplumbağaların bu özelliklerine gönderme yapıldığını belirtmiştik. Kaplumbağalar yavaştırlar, ancak azim ve sabırla belirtilen hedefe ulaşırlar. İşte, aşağıdaki fıkrada kaplumbağaların bu özellikleri mizahi bir üslupla anlatılmıştır:

“Kaplumbağaların yaşadığı bir köyde susuzluk sorunu ortaya çıkar. Kaplumbağalar bir araya toplanıp çözüm aramaya başlarlar... Köyün en yaşlı ve en bilge kaplumbağası:

‘Şu dağın arkasında bir göl var...!’ der.

Bunun üzerine köyün en genç iki kaplumbağası su getirmek için seçilir...25 yıl sonra bu iki kaplumbağa dağı aşarak göle varırlar... Ancak göle vardikten sonra biri diğerine:

‘Yaaa biz kap almayı unuttuk! Ne yapacağız şimdi? Sen git, kap getir. Ben burada bekleyeceğim biri gelip içmesin diye.’ der.

Diğeri:

‘Yok, sen içersin gölü, ben gitmem, sen git.’

‘Yaa arkadaşım, vallahi billahi içmeyeceğim, burada bekliyorum haydi.’ der.

Bunun üzerine ikinci kaplumbağa:

‘İyi, tamam gidiyorum.’ diyerek oradan ayrılır...

Diğer kaplumbağa beklemeye başlar... 30 yıl, 50 yıl, 60 yıl... En sonunda:

‘Yeter, biraz daha beklersem ben de öleceğim... Hem zaten yaşlılar çoktan ölmüştür.’ diyerek boynunu göle doğru uzatır. Tam o sırada çalılıkların arasında saklanan diğer kaplumbağa fırlayıp:

‘Bak, böyle yaparsan gitmem!’ der.”

(<https://www.facebook.com/komikfikralar.org/posts/946820568664636/>).

Bu fıkra, halk arasında farklı şekillerde de anlatılır. Örneğin, kaplumbağa ailesi tam yemek yiyecekleri sırada evde sularının olmadığını fark edip en küçüklerini suya gönderirler veya pikniğe gittikleri sırada bir şey unuttuklarını fark edip içlerinden birini, onu getirmeye gönderirler. Ancak giden kişi, yıllarca çalı arkasında bekleyip, onların kendisi yokken yemeğe başlayıp başlamayacaklarını kontrol etmek ister... 20-30 bekleyen kaplumbağalar, sudan umutlarını kesip tam yemeğe başlayacakları sırada çalılardan içinden fırlayarak; *“Biliyordum böyle yapacağınızı, gitmiyorum işte..!”* diyerek sitem eder.

Kaplumbağaların farklı bölgelerde farklı isimlerle anıldığı yukarıda belirtilmişti. Bazı durumlarda kaplumbağalara verilen isim de fıkralara konu olmuştur. Osmaniye bölgesinde anlatılan bir fıkrada bu konuya gönderme yapılır:

“Köye yeni atanan öğretmene ikinci sınıf verilir. Sınıfın durumu pek iyi değildir, henüz okuma-yazmayı sökememişlerdir. Aksilik, o gün müfettiş gelir okula! Öğretmen, öğrencilerini önceden tembihler:

‘Müfettiş Bey, tahtaya bir yazı yazıp, sizden okumanızı isterse bana bakın, ben size yazdığım şeyi tarif ederim, siz de tarife göre söylersiniz.’ der.

Müfettiş sınıfa girer, tahtaya ‘kaplumbağa’ yazar. Öğretmen, müfettişin göremeyeceği şekilde, sınıftaki çocuklara tahtadaki yazıyı tarif eder. Daha sonra müfettiş, çocuklardan birini kaldırıp yazıyı okumasını ister. Çocuk:

‘Tosbaaa...!’ diye okur. (Aslan 2010: 88-89).

Bütün bu örnekler, kaplumbağaların; fizikî yapılarının yanında kurnazlıkları, uzun ömürlü oluşları, sabırları ve yavaş hareket etme özellikleri ile de fıkralara konu edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan, bilinen adının dışında çeşitli bölgelerde farklı isimlerle anılması da fıkralarda mizah unsuru olarak kullanılmıştır. Ancak bu fıkralar incelendiğinde görünenin/güldürmenin arkasında başka anlamlarının da olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1.5. Bilmecelerde

Anadolu sahasında ve çeşitli Türk boylarında cevabı “kaplumbağa” olan çok sayıda bilmece bulunmaktadır (İçel 2010). Bu bilmecelerde, kaplumbağaların bazı özellikleri gerçek veya mizahi bir üslupla anlatılarak ne olduğunun bilinmesi istenir:

Allah Allah derken
İllallah’dan gelirken
Eli yerde gözü gökte
O zatın neresinden öpersin (Çelebioğlu-Öksüz 1995: 170).

Altı daşdı daş deyil
Üsdü daşdı daş deyil
Heyvan kimi otlayır
Heyvana yoldaş deyil (Seyidov 1992: 81). [Azerbaycan]

Altı kemik, üstü kemik
İçinde bir kara Memik (Başgöz 1993: 301)

Altı mermer, üstü mermer
İçinde buruşuk Ömer (Başgöz 1993: 302)

Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir garip softa (Tezel 1969: 63).

Altı tahta, üstü tahta
İçinde bir karafatma (Öncel – Yeşil 2015: 28)

Altı tahta, üstü tahta
Oturub bir ağ otagda
Goyun deyil ot otlayır
Toyug deyil yumurtlayır (Seyidov 1992: 81). [Azerbaycan]

Anbar altında Musa
Eli ayağı kısa
Şimdi gelir görürsün
Güle güle ölürsün (Çelebioğlu-Öksüz 1995: 170).

Başında tahta, tahtacı değil
Altında tahta, tahtacı değil (Akalın 1954: 40).

Benli benli esvabı var
İnsandan başını saklar (Çelebioğlu-Öksüz 1995: 170).

Bizde bir dudu var
Eğri büğrü budu var
Şimdi gelir görürsünüz
Güle güle ölürsünüz (Hafız 1990: 88). [Bulgaristan]

Dağdan gelir takır makır,
Ayağı gümüş bakır (A. Yıldırım – Ü. Yıldırım 2020: 171)

Dörd gıçı var, goyun deyil
Yumurtlar, toyug deyil
Dövresi daşdandı, eb deyil (Tısbağa) (Qasımlı 1993: 77)

Karşıdan baktım bir taş
Yanına gittim dört ayak bir baş (Tezel 1941: 31).

Maral maral öküzüm
Gamı haral öküzüm
Düz yerde gezebilirmir
Çeper yaran öküzüm (Seyidov 1992: 87). [Azerbaycan]

Masal masal matlar
 Oturmuş bakla satar
 Okkası kaç a dedim
 Çömelmiş bana bakar (Çelebioğlu-Öksüz 1995: 171).

Mekânı kayalık
 Ne yaparsın babalık (Hamamizade 1930: 34).

Ol hanım gezer
 Şol hanım gezer
 Balaban bakışlı
 Keklik sekişli

Lâle tutuncu
 Mısır pirinci
 Ada kaymağı
 Dere karpuzu
 Gül gülistan içinde
 Bir hanım gezer (Başgöz-Tietze 1999: 375).

Üsdüne bahırsan dam
 Altına bahırsan eyvan
 İçine bahırsan eyvan
 Çölüne bahırsan heyvan (Seyidov 1992: 91). [Azerbaycan]

Üstü daşdır, daş deyil
 Altı daşdır, daş deyil
 İlde bir yumutlayar
 Yoyuğa möhtac deyil (Güney Azerbaycan Folkloru 2015: 44)

Yol üstünde patlak çarık (Başgöz 1993: 301)

1.6. Atasözleri ve Deyimlerde

Kaplumbağa, fiziki ve sembolik özellikleri ile çeşitli atasözlerine ve deyimlere de konu olmuştur. Özellikle kaplumbağaların sakinliklerinin ve umursamazlıklarının konu edildiği; “*Kaplumbağayı bir bağdan bir bağa atmışlar, ‘O bağ olmazsa bu bağ olsun’ demiş.*” şeklindeki atasözü, halk arasında mizahi bir üslup ile söylenir. Bunun dışında daha birçok atasözü kaplumbağalarla ilgilidir:

Adama adam gerektir, tosbağaya hânesi.

Doğru yolda giden kaplumbağa eğri yolda giden yarış atını geçer.

Kaplumbağa bile başı(nı) çıkartıp önünü görmeden ilerlemez.

Kaplumbağa kabı ile, herkes erbabı ile.

Kaplumbağa kabuğunda: “Ne büyük sarayım var.” demiş / dermiş.

Kaplumbağa yavrusunu yumurtasına baka baka çıkarır.

Kaplumbağa yumurtasını gözü ile ısıtır.

Kaplumbağayı bir bağdan bir bağa atmışlar: “O bağ olmasın bu bağ olsun” demiş.

Kaplumbağayı suya yollamışlar da senesinde gelmiş.

Kaplumbağayı tohuma göndermişler hasat vakti gelmiş.

Tavşan gibi koşan bir zekâdan, kaplumbağa gibi ilerleyen bir sabır ve sebat daha iyidir.

Tilki gibi kurnaz, kaplumbağa gibi şahbaz olma.

Tosbağa kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmez.

Tosbağayı bağdan atmışlar: “Bu bağ olacağına o bağ olsun.” demiş.

Tosbağayı havadan atmışlar: “Ya göle, ya harmana.” demiş. (Yanar 1997: 190-191, Bölge Ağızlarında... 2009: 196)

Kaplumbağaların konu edildiği bazı deyimler de bulunmaktadır. Örneğin; iki kişi bir birine hakarete varan bir cümle söylerse ve davranışta bulunursa; “*tosgaba, tosgabalık yapma*” deyimini kullanılır. Bunun dışında yavaş hareket edenler için; “*kaplumbağa gibi, kaplumbağa yürüyüşü*”, “*Kaplumbağa ile gelin getirmek*”; başarıya veya hedefe acı çekerek ulaşanlar için; “*tosbağa gibi bağrını sürümek*” ifadeleri kullanılır.

2. Çeşitli Gelenek-Görenek ve İnanışlarda

Atlı-göçebe hayatının bir uzantısı olarak hayvanlar, Türk kültüründe her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Buna bağlı olarak geçmişten günümüze devam eden gelenek, görenek ve inanışlarda da çeşitli hayvan motiflerine sıkça rastlanır. Bunlardan biri de kaplumbağadır. Türk kültüründe kaplumbağa; kabuğu, resmi veya kendisi (ölü/diri) nazara iyi gelmesi ve uğurlu sayılması sebebiyle evlere, bağlara, bahçelere kabuğunun asılmasına vesile olurken takı, halı ve kilim motiflerinde de kullanılmıştır. Ayrıca yağmur yağdırmak için yapılan pratikler arasında kaplumbağanın yüksek bir yere asılması da oldukça yaygındır. Bu inanış ve uygulamalardan bazıları:

2.1. Yağmur yağdırmada

Halk arasında mevsimin kurak geçtiği zamanlarda yağmur yağdırmak için bir takım törenler yapılır. Bunlar arasında; yağmur duası, “çömçeli gelin” oyunu ve çeşitli pratikler ilk akla gelen uygulamalar arasındadır. Yağmur yağdırmak için uygulanan pratiklerden bazıları dini, bazıları ise geleneksel olup bunlar arasında kaplumbağaların da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin;

- *Azerbajan'da, kaplumbağa ayağından asılır (Ahundov 1978: 433).
- * Çukurova yöresinde bir kadın kaplumbağayı ayağından ağaca asar. Kaplumbağa çırpındıkça yağmurun yağacağına inanılır (Karakas 2007: 499).
- * Mersin'de, suda kaplumbağa ıslatılır (Acıpayamlı 2007: 24).
- * Gaziantep ve çevresinde, kara kaplumbağası boynuna geçirilen bir ip ile ulu bir ağaca asılır (Acıpayamlı 2007: 42, Şerif 2007: 595).
- * Kaplumbağa ters çevrilirse kurtulmak için Allah'tan yardım ister ve yağmur yağmasına sebep olur (Mollaibrahimoğlu 2008: 110, Kobya 2014: 177-178).
- * Kurak mevsimlerde, kaplumbağanın ters çevrilmesiyle yağmur yağacağına inanılır (Kobya 2014: 177-178).
- * Mersin'de, yağmur yağmadığı zaman tosgaba iskeletine kopya kalemle dua yazılır ve denize atılır⁹.

Bazı bölgelerde, kaplumbağanın pozisyonu yağmurun yağıp yağmayacağını belirler:

- * Kaplumbağa ters dönerse yağmur yağar.
- * Kaplumbağanın ayağının yere basmadığı zaman yağmur yağacağına inanılır (Kobya 2014: 177-178).

Dikkat edilirse uygulamaların çoğunda kaplumbağanın ya ağaca asıldığı ya da suya atıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi, kaplumbağalar, hem suda hem de karada yaşayan hayvanlardır. Muhtemelen bunların suya atılması veya ıslatılması, yağmurun yağışını taklit etme düşüncesiyle yapılmış olabilir.

2.2. Halk hekimliğinde

Kaplumbağaların (eti, kanı vs.) halk hekimliğinde, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle çocuk sahibi olmada, kanser ve verem hastalıklarının tedavisinde kaplumbağadan yararlanılır. Bu tedavi şekillerinden bazıları:

⁹ Bu bilgiler, merhum Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN'den 25.05.2016 tarihinde alınmıştır.

- * Kanser hastalarına ve verem hastalarına, hastalığın ilk evrelerinde kaplumbağa kanı içirilir ve eti yedirilir.
- * Çocuğu yaşamayan anne, çocuğun yaşaması için yastığının altına kaplumbağa yavrusu koyar (Acıpayamlı 1961: 62) veya evde kaplumbağa besler (Başar 1972: 64, Mollaibrahimoğlu 2008: 325 – 326). Bu şekilde, çocuğun da kaplumbağa gibi uzun ömürlü olacağına inanılır.
- * Moğolistan'da yaşayan Kazak Türkleri, yeni doğan çocukların uzun ömürlü ve bahtlı olmaları için kollarına, boyunlarına ve beşiklerine üzerinde kaplumbağa figürü bulunan objeler takıp, giysilerine ve kundaklarına kaplumbağa biçiminde nakışlar işlerler (Alyılmaz 2013: 148).
- * Gaziantep yöresinde hamile kadınlar, bebeklerinin cinsiyetini öğrenmek için kaplumbağalar üzerinden bir uygulama yaparlar: *“Hamile kadın ya da herhangi bir yakını tosbağanın önüne bir eşarp açarlar. Sırtına vurarak; ‘Tos tos tosbağa, kızım olacaksa eşarbin üzerinden geç, oğlum olacaksa yanından geç.’ deyip bekler. Eşarbin üzerinden geçerse kızı olur, yanından geçerse oğlu olur.”* (Çelik 1996: 31).
- * Kaplumbağanın, psikolojik tedavide de etkili olduğu söylenmektedir. Huzur ve sakinliğe ihtiyaç duyulduğunda, dikkatin dağınık olduğu durumlarda, sakinlik vermesi için, stresli durumlarda rahatlamak, anlayış ve bilgeliği kuvvetlendirmek için kaplumbağa simgesi kullanılır. Süreklilik, sebat ve uzun ömürlü başarıya ihtiyaç duyanlar için yardımcı olur (<http://www.melekdukkani.com/sayfa/ kaplumbaga-sembol/15>).

2.3. Nazardan Korunmada

Bugün, evlerin belirli yerlerinde süs eşyası olarak bulundurulanan kaplumbağa figürlerinin veya kaplumbağa motifli takıların temelinde nazardan korunma yatmaktadır. Boratav, kaplumbağa kabuğunun şekil bakımından göze benzemesinin nazarlık olarak kullanılmasında etkili olabileceğini belirtmektedir (Boratav 1997: 121). Ancak kaplumbağaların gözlerinin keskinliği de bu inanışta etkili olabilir.

Kaplumbağaların nazardan korunmak amacıyla ne şekilde kullanıldığına dair tespit edilen uygulamalar şunlardır:

- * Kaplumbağa kabukları kutsal sayıldığı için atılmaz; nazarlık olarak veya bolluk, bereket, huzur ve uzun ömür getirmesi dileğiyle evlerin kapılarına veya yüksek yerlere asılır (Alyılmaz 2013: 152).
- * Batı Anadolu'da yünden dokunmuş nazarlıkların üzerine kaplumbağa işlenir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ise nazar için yapılan üzerliklerin üzerine kaplumbağa kabuğu konur (Kalafat 2013: 40).

- * Bağ-bahçelerdeki mahsülleri ve ev, dükkân vb. yapıları nazardan korumak için herkesin görebileceği bir yere kaplumbağa kabukları asılır (Çıblak 2004: 112).
- * Göçebe kültüründe, nazar değmesin diye hayvanların (keçi, oğlak, vb.) boğazlarına tosgaba yavrusu takılır. Hazırlanış şekli ise şöyledir: Tosgaba yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz mil (kazak örmeye yarayan tığ) veya tığla yaralanır ve karınca ocağına bırakılır. Bir süre sonra tosgabanın iskeletinin arası boşalır, oradan geçirilen ipe hayvanın boğazına takılır¹⁰.
- * Çocuğu nazardan korumak için beşiğine salyangoz kabuğu, balık kabuğu, kertenkele derisi, kaplumbağa kabuğu, kurt büzüğü asılır (Taş 1996: 209).
- * Evlerin giriş kapılarına at nalı, küçük yavru kaplumbağanın kabuğu asılır (Kılıç 2001: 437).
- * Balkan Türkleri, ölmüş olan küçük kaplumbağa kabuklarını ipe takıp evin giriş kapısına bağlayarak evin ve içindekilerin nazardan korunacağına inanırlar (Kalafat 2006: 310).

2.4. Çeşitli İnanışlarda

Kaplumbağa, Türk inancında, evini sırtında taşıyan ve çok uzun ömürlü bir hayvan olması itibarıyla kutsal sayılmış, çeşitli sembolik anlamlar yüklenmiş ve buna bağlı olarak bir takım inanışlar ortaya çıkmıştır. “*Kimi hayvanlar iksir niteliklerini taşırlar. Bu hayvanlardan biri de kaplumbağadır. Kaplumbağa ve turna kuşu ölümsüzlüğü simgeler. Kaplumbağa kabuğu ve turna yumurtalarıyla yaşam gücünü arttıran içecekler yapılır.*” (Eliade 2002: 16).

“*Moğolistan, Kırgızistan ve Dağlık Altay’da yaşayan Türkler ve Moğollar arasında, kaplumbağanın ve yılanın hem karada hem de suda yaşamalarından dolayı Yer-Sub’un gizemli güçlerini taşıdıklarına inanılmakta ve kardeş olarak nitelendirilen bu iki hayvan “ıduk” (kutsal) sayılmaktadır.*” (Alyılmaz 2013: 151). Şamanlar tarafından kaplumbağa kabuklarının “büyü taşı / sihir kabı” olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Alyılmaz 2013: 152).

Geçmiş dönemlerde, kutsal sayılan kaplumbağalara tapıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır: “*Kırgız toplumunda kimileri ineğe, kimileri rüzgâra, kimileri kaplumbağaya, kimileri saksağana, kimileri şahine, kimileri de güzel ağaçlara tapmaktaydı. Aynı durum garip bir biçimde oniki kavme karşılık gelen, oniki tanrıya tapan Başkırtlar için de geçerliydi.*” (Roux 2005: 389).

Türkmenistan’da, kaplumbağanın eve kısmet getireceğine inanılır. Onun için de kaplumbağa kabuğunun üzerine yoğurt konulup bırakılmış (Kalafat

¹⁰ Bu bilgiler, merhum Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN’den 25.05.2016 tarihinde alınmıştır.

2015: 41). Bu sebeple Türk topluluklarında kaplumbağaların öldürülmesi hoş karşılanmaz hatta günah sayılır. Çocuklara; “Zarar verirsiniz, size siğil atar.” uyarısında bulunularak bir şekilde koruma altına alınırlar.

Halk arasında uğurlu sayılması ve özellikle uzun ömür, bilgelik ve başarının sembolü olması sebebiyle çeşitli takı ve süs eşyalarında yer alan kaplumbağalar, -aynı düşünceyle olsa gerek- halı-kilim motifleri içerisine de girmiş, bazı gençler vücutlarına kaplumbağa dövmeleri yaptırmışlardır.

2.5. Yön Bildirir

Kaplumbağa kozmolojik olarak kuzey yönü ile alakalıdır ve Çinliler kuzeyli göçebe Türkleri kaplumbağa ile sembolize etmişlerdir. “*Eski Türkler, dört yönü dört renkle sembolleştirirken, yönlerin her biri birer sembolik hayvan tarafından temsil edilmiştir. Doğu’yu mavi koyun, Batı’yı beyaz köpek, Güney’i kırmızı çaylak, Kuzey’i ise siyah yaban domuzu temsil etmektedir. Çinliler başka bir sınıflama yapmışlardı. Doğu tarafına ejder, Güney tarafına kuş, Batı tarafına beyaz kaplan, Kuzey tarafına da kaplumbağa bakardı. Bu bölümlerden her biri bir renkle temsil edilmekteydi. Orta kısmı sembolleştiren hayvan ise eski Türklerin Kotus (Kut= Mukaddes, Us= Öküz) dedikleri ve Uygur Türklerinin günümüzde de Kotaz dedikleri bir çeşit öküz idi*” (Ekrem 1996: 89).

Kaplumbağanın, bunların dışında daha birçok alanda, gerçek veya sembolik anlamlarıyla yer aldığı söylenebilir. Geniş bir araştırma yapıldığında kaplumbağa motifinin manilere, türkülere, şiirlere vb. birçok türe de konu edildiği rahatlıkla görülebilir. Konuyu Âşık Feymânî’nin “Benzer” redifli şiirinden alınan bir dörtlülle sonlandıralım:

“Bilmediğin bilir danışan soran
Kocayınca rezil ölür boş duran
Gördüğü rüyayı tersine yoran
Tosbağayla aya gitmişe benzer” (Artun 1996: 30).

Sonuç

İnsan-tabiat ilişkisi, geçmişten günümüze, hayatın her aşamasında var olmanın temelini oluşturmuştur. Kadim dönemlerde, tabiattaki çeşitli varlıkların ve olayların gizemini çözemeyen insanoğlu, bunları yüceleştirmiş ve mistik anlamlar yüklemiştir. Buna bağlı olarak eski Türk inancında Gök Tanrıya bağlı olarak “Yer-Sub” iyeleri ortaya çıkmış, şamanlar çeşitli varlıkları kutsal saymış; bozkurt, keçi, geyik, at, yılan vb. hayvanlara gizli güçler atfedilmiştir. Böylece bazı varlıklar gerek fizikî yapılarıyla gerekse bunlara sonradan yüklenen

sembolik anlamlarıyla diğerlerinden ayrı tutulmuştur. Bunlardan biri de kaplumbağadır. Kaplumbağa, vücut yapısının sertliği/dayanıklılığı ve şekil yapısıyla, uzun ömürlü oluşuyla, yavaşlığı ile ve buna benzer daha birçok özelliği ile Türk halk kültüründe bir takım anlatı, inanış ve geleneğin merkezi olmuş, çeşitli sembolik anlamları üzerinde toplamıştır. Böylece mitolojiden fıkra, gelenekten inanışa, el sanatlarına, halk hekimliğine kadar Türk halk kültürünün her alanında “kaplumbağa” motifine geniş bir şekilde yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1961): *Türkiye’de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum.
- Acıpayamlı, O. (2007): “Türkiye’de Yağmur duası ve Psiko-Sosyal Metotla İncelenmesi – I Folklor”, *Yağmur Duası Kitabı*, (Hızl. M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 17-125.
- Ahundov, E. (1978): *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Akt.: Semih Tezcan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, L.S. (1954): *Erzurum Bilmeceleri*, İstanbul.
- Alptekin, A.B. (1991): *Hayvan Masalları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2013): “Türk Kültüründe Kaplumbağa”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 141-164.
- Artun, E. (1996): *Günümüzde Adana’da Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymanî*, Adana: Adana Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Aslan, K. (2010): *Dört Yol Yöresi Halk Fıkraları*, Dört Yol: Hasret Matbaası.
- Bakırcı, N. (2010), *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İnceleme*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Balaban, T. (2014): *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları*, Amasya.
- Başar, Z. (1972): *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Uygulamaları*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Başgöz, İ. (1993): *Türk Bilmeceleri I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başgöz, İ., Tietze, A. (1999): *Türk Halkının Bilmeceleri*, Ankara.
- Boratav, P.N. (1997): *100 Soruda Türk Folkloru*, 4. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* (2009), (hızl. Ömer Asık Aksoy vd.), 4. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Çelebioğlu, Â., Öksüz, Y.Z. (1995): *Türk Bilmeceler Hazînesi*, İstanbul.
- Çelepi, M.S. (2015): “Teke Yöresi Efsanelerinin Yaratılma Estetiği”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Eylül, Sayı 4/3, 1166-1187.
- Çelik, H. (1996): “Gaziantep ve Yöresinde Cinsiyet Belirlemek İçin Yapılan Uygulamalar” *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1994*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 31-34.
- Çıblak, N. (2004): “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi)*, Bahar, s. XV, 103-125.
- Çoruhlu, Y. (1999): *Türk Mitolojisinin ABC’si*, İstanbul: Kabalı Yayınevi.
- Doğan, O. (2020): *Bitlis Efsaneleri: Psiko – Sosyal ve Arketipsel Çözümleme*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Eke, N. (2009): "Güvâhî'nin Pend-nâmesi'ndeki Bir Hikâyet ile La Fontaine'nin Bir Masalının Mukayesesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Erzurum, 989-1010.
- Ekrem, N.H. (1996): "Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi", *Türk Dünyasında Nevruz, İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (Ankara, 19-21 Mart 1996)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 85-94.
- Eliade, M. (2002): *Asya Simyası*, İstanbul: Kalcı Yayinevi.
- Ercilasun, A.B. vd. (1991): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, M. (1997): *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi - II. Cilt Metinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkoçak, A. (t.y.): *Işık Hele Işık*, Ankara, Tutubay Yayınları.
- Erol, M. (1996): *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Gezgin, D. (2007): *Hayvan Mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Göde, H.A. (2010): *Isparta Efsaneleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Gül, Z. (1999): *Mazgirt'ten (Tunceli) Derlenen Halk Edebiyatı Örnekleri*, Elazığ: F.Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi.
- Güler, M. (2000): *Harput Efsaneleri*, Elazığ: Eleskav Yayınları.
- Güney Azerbaycan Folkloru V Kitap (2015): (Tertib Edenler: Metanet Maşallah Qızı (Abbasova) – Hüseyin Şerqiderecek), Bakı.
- Güzelbey, C.C. (2015): *Bir Şehrin Hikâyesi / Gaziantep Halk Hittürü Yazıları*, (hzt.: Mustafa Gültekin-Cevdet Avcı), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaası.
- Hafız, N. (1990): *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I*, Ankara.
- Hamamizade, İ. (1930): *Bilmeceler*, İstanbul.
- İçel, H. (2010): *Türk Bilmecelerinin Şiirsel Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalafat, Y. (2006): *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2013): *Türk Halk İnanmalarında Hayvan Üslubu'nda Mitolojik Devridayım -1-*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2015): *Türk Halk İnançlarında Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım -1I-*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kara, M. (1992): *Balıkesir – Balya'dan Derlenen Halk Hikâyesi, Masal ve Efsaneler*, Elazığ: F.Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi.
- Karadavut, Z. (2006): *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.
- Karakaş, A. (2007): "Çukurova Yöresinde Yağmur Duası Gelenekleri", *Yağmur Duası Kitabı*, (Hzt. M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 498-506.
- Kasımlı, M. (1993): *El Düzgüleri, Elat Söylemeleri*, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Kılıç, A. (2001): "Isparta Yöresi Halk İnançları", *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, Ankara: Evrak Yayınları, 415- 444.
- Kızıldağ, H. (2017), "Onondaga Kızılderililerinin Kozmogoni Miti: Kaplumbağanın Sırtındaki Dünya", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı: 6/2, 1017-1027.
- Koby, E.Ş. (2014): *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmur ile ilgili İnanışlar*, Erzurum, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.
- Köksel, B. (1999): "Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değişirme Motifi Üzerine", *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) / Bildiriler*, Adana: Adana Ofset, 487-496.

- Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008): *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniv. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.
- Ögel, B. (1989): *Türk Mitolojisi*, I. C., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, M.N. (2003): *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Önal, M.N. (2011): *Muğla Masalları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Önay, Y. (2018): *Van Efsaneleri*, Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Öncel, K., Yeşil, Y. (2015): *Bilmece (Kars Bilmeceeleri Derleme – İnceleme – Tasnif)*, Ankara: Kalem Kitap Yayıncılık.
- Öz, A. (2012), *Bingöl Folklorundan Örnekler*, Elazığ: Elazığ: F.Ü. İSBF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi.
- Özen, K. (2001): *Sivas Efsaneleri*, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Pirsultanlı, S.P. (2009), *Azerbaycan Türklerinin Halk Efsaneleri*, (Çev. Azad Ağaoğlu), Bakü.
- Roux, J.P. (2005): *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1989): *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2003): *101 Türk Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1995): *Mitoloji / Metinler-Tahliller*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları
- Seyidov, N. (1992): (hızl. Saim Sakaoğlu - Ali Berat Alptekin - Esmâ Şimşek), *Azerbaycan Tapmacaları / Bilmeceeleri*, Elazığ: Elazığ Belediyesi Yayınları.
- Şerif, N. (2007): "Soma'da Yağmur Duası", *Yağmur Duası Kitabı*, (Hızl. M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 594-596.
- Taş, H. (1996): "Erzurum'da Doğum ve Çocukla İlgili Eski Âdet ve İnançlar", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1994*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tezel, N. (1941): *Bilmeceler ve Maniler*, Ankara.
- Tezel, N. (1969): *Türk Halk Bilmeceleri*, Ankara.
- Yanar, A. (1997): *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz*, (Erdemli), Ankara: Devran Matbaacılık.
- Yıldırım, A., Yıldırım, Ü. (2020): *At izinden Atalar İzine... Berendi Köyü*, İstanbul: Hiperayın.

İnternet Kaynakları

- (<https://www.facebook.com/komikfikralar.org/posts/946820568664636/>, erişim tarihi: 28.09.2020)
- (<http://www.kulturelbellek.com/evlilik-sonrasi-halk-inanclari/> 09.02.2016).
- (<http://www.melekdukkani.com/sayfa/kaplumbaga-sembol/15>).
- <http://www.ozluveguzelsozler.com/?duzyazi/950>, 15.02.2016)

BÖLÜM 7

Türk Halk Hekimliğinde Kaplumbağa

Nagihan BAYSAL-Eren AKÇİÇEK

Giriş

İnsan varlık süreci boyunca kendini ve kendi dışında kalan dünyayı gözlemlemiş ve bu gözlemler sonucunda birtakım bilgilere ulaşmıştır. Ulaşılan bu bilgiler, insanın ilk önce bireysel sonra da toplumsal ve kültürel bir yapı oluşturmasını sağlamıştır. Yaratılışının ilk günlerinden itibaren insan, doğayı ve doğada yaşayan canlıları taklit etmiş ve bu sayede kendi yaşam şeklini meydana getirmiştir.

Doğa ile iç içe yaşayan toplumlarda, tabiata ait bütün unsurlar maddi ve manevi birer değeri simgelemektedir. İnsanın yaşam alanında bulunan canlı cansız bütün varlıklar, bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır ve kültürel hayatı şekillendirmektedirler. Konar göçer bir hayat tarzı olan Türklerin ana yaşam alanı doğadır. Dolayısıyla Türklerin dünya görüşü bu çerçeve üzerinde şekillenmiştir. Hayatlarını kolaylıkla sürdürebilmek için doğanın kanunlarını öğrenen ve kendi yaşam ve inanç sistemlerini bu kanunlara göre oluşturan Türkler için, doğada var olan her canlının temsil ettiği olumlu veya olumsuz manevi bir anlam da vardır. Bu anlamlar, sosyal ve kültürel değerlerin birleşiminden meydana gelmiş ve varlıklara manevi bir yön kazandırmıştır.

Türkler sahip oldukları yaşam koşulları gereği hayvanları gözlemleyebilme imkânı bulmuşlardır. Bu gözlemlerden elde ettikleri veriler de hem bu hayvanlara yönelik davranış ve inançlarını şekillendirmiş hem de kendi kültürel ve inançsal hayatlarına kaynaklık etmiştir. Kaplumbağa da Türklerin doğada gözleme imkânı bulduğu, kültürel ve inançsal yaşamlarına etki eden hayvanlardan biridir. Türkler kaplumbağanın yaradılış özelliklerinden hareketle bu hayvana karşı davranış ve inanç geliştirmiş ve ona saygı duymuş ve gözlemleri sonucu onda gördüğü üstün özellikleri kendi yaşamlarına aktarmak için çeşitli pratikler ortaya koymuştur.

Kaplumbağa, Eski Anadolu Türkçesinde *bağa*, *kaplubağa*, *kaplıbağa* olarak isimlendirilmektedir (Mirzabayov 2018: 22). Türkçe Sözlük'te ise

kaplumbağa; “Çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan, ağır ağır yürüyen, dört ayaklı sürüngen hayvan” şeklinde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük 2011: 1310).

Türk dünya görüşündeki kaplumbağa algısı, Hint ve Çin düşünce ve inanç sistemlerine ait olan kaplumbağa sembolizmi ile doğrudan ilgilidir. Çin kozmolojik sistemi Gök-Yer tasavvuru üzerine kuruludur. Dolayısıyla kaplumbağa ile ilgili bütün sembolik anlamlar bu sistem üzerinde şekillendirilmiştir. Bu sisteme göre kaplumbağa, su üzerinde duran yeryüzü ile yeryüzünün üzerinde bulunan gökyüzünü sembolize etmektedir. Bunun yanı sıra Hint mitolojisindeki yedi kat gök ve yedi kat yerin sudaki Brahmanda’dan oluştuğu ve yerin en alt katmanının bir yılan ile kaplumbağanın sırtında olduğu ve bu yerin kuzey kutup yıldızının altında bulunduğu inancı yer almaktadır (Çoruhlu 2019: 179-181). Her iki inanç sisteminde de kaplumbağa yeryüzünün ve gökyüzünün üstüne oturtulduğu varlık görevini üstlenmiştir. Yeryüzünün ve gökyüzünün taşıyıcısı olarak düşünülen kaplumbağa şüphesiz güçlü, dayanıklı ve uzun ömürlüdür ve bu nedenle tanrısal ve kutsal bir anlama sahiptir.

Hint ve Çin inanç sistemlerinde yer alan kaplumbağa sembolizmine benzer bir düşünce de Moğollar ve Kalmuklarda bulunmaktadır. Moğollar, evrenin merkezinde yer alan dağı taşıyan hayvanın kaplumbağa olduğuna inanmaktadırlar (Roux 2005: 33). Budist olan ve bu inancın kozmolojik dünya görüşünü benimseyen Kalmuklar da dünyanın suyun üzerindeki kaplumbağanın sırtında durduğunu kabul etmektedirler (Çoruhlu 2019: 181). Dünyanın taşıyıcısı olması kaplumbağaya aynı zamanda düzen sağlayıcılığı görevi vermektedir. Düzeni sağlamak tanrı ya da tanrıların görevidir. Dolayısıyla bu durum kaplumbağayı tanrısal güçle alakalı kılmış ve tanrısal gücün yeryüzündeki temsilcilerinden biri haline getirmiştir.

Türklerin kaplumbağa ile ilgili inanç ve düşüncelerinin Hint ve Çin inanç sistemi kökenli olduğunu belirtmiştik. Bu doğrultuda Türk inanç sisteminde kaplumbağa yeryüzünün taşıyıcısı konumundadır. Güney Sibiry Türklerinden olan Tuva Türklerine göre, dünya kaplumbağanın sırtında durmaktadır (Kodaman 2010: 157, Çoruhlu 2019: 181). Tuva Türklerinin böyle bir inanca sahip olmasının nedenlerinden biri, aynı inancı paylaşan Moğollarla coğrafi bakımdan birbirlerine yakın olmalarıdır. Diğerleri ise Tuva Türklerinin bir kısmının yine dünyanın kaplumbağanın sırtında olduğunu kabul eden Budizm inancına mensup olmalarıdır.

Türk dünya görüşünde ve inanç sistemine kaplumbağaya atfedilen roller ve anlamlar, bu hayvana sosyal yaşamdaki bakışı etkilemiştir. Kaplumbağa,

Göktürk döneminde, uzun ömrün, egemenliğin, devletin, devlet gücünün, refahın, koruyuculuğun, dünya düzeninin ve ölümün sembolü olarak görülmektedir. Bu bağlamda kitabeli taşların kaidelerini oluşturan kaplumbağa heykelleri de taşın adına dikildiği hakan ya da beylerin hayatlarını ve ölümelerini simgelemektedir (Çoruhlu 2019: 182-185). Dünyanın sırtında olduğuna inanılan kaplumbağa, tıpkı kitabeler gibi dünyanın da kaidesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda kaplumbağa kozmosun sağlayıcılarından biridir; ancak bununla birlikte yere yakınlığı ve sürünmesi onu aynı zamanda yeraltı dünyası ile de ilişkili hale getirmektedir ve bunun sonucu olarak kaplumbağa ölümün de simgesi olarak kabul edilmektedir.

Göktürk dönemine ait Kültigin Mezar Külliyesinde bulunan mermer kaplumbağa heykeli ile Göktürklerin kurttan türeyişini anlatan Bugut Abidesi'nin kaplumbağa üzerine oturulmuş olması, Türkler için bu hayvanın ne önemde olduğu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Uygur dönemine ait abidelerin bazılarının da kaidelerini kaplumbağa heykeli meydana getirmektedir (Çoruhlu 2019: 182-185). Uzun ömrün simgesi olan bir hayvanın üzerine abidelerin yerleştirilmesi o abidelerde yazılanların da uzun ömürlü olmasını istemekle ilgilidir. Aynı zamanda kaplumbağa düzenin sağlayıcısı olması nedeniyle kutsal bir hayvandır ve bu abidelerin kutsal bir hayvanın üzerine yerleştirilmiş olması doğrudan onları da kutsamakta ve tanrıya yaklaştırmaktadır. İnsanın yaratıldığı ilk günden itibaren kendisini kutsal olanla bir hale getirme çabası ve isteği, kutsal olduğuna inandığı her türlü varlık ve nesne ile yakın ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkler önem verdikleri kişilere ait mekânlarda kutsallığına inandıkları canlı cansız pek çok varlığı bulundurmışlardır.

Eski Türk inanç sisteminde ve bu sistem merkezli meydana gelen Türk dünyasına ait sembolik bakışta kaplumbağa hiçbir zaman Türk ahlaki yapısına uymayan uyuşukluk, tembellik ve ağırlık gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmemiştir (Çoruhlu 2019: 188). Bu durumun nedeni şüphesiz kaplumbağanın yeryüzünü taşıyarak, insanlığı dünyanın yaratılışından önceki kargaşa ve kaostan ayırıyor olduğuna duyulan inançtır. Eski Türk inanç sisteminde kutsal kabul edilen bir varlık olan kaplumbağa, bu doğrultuda sosyal hayattaki inanma ve uygulamalara dahil edilmiştir. Buradan hareketle kaplumbağa etrafında gelişen olumsuz inançların ve düşüncelerin eski inançla alakası olmadığını söylemek mümkündür.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte, eski inanç sisteminde ve dünya görüşünde kutsal kabul edilen pek çok varlık bu önemlerini yitirmiştir. Gök Tanrı dinine inanan Türkler doğaya ve doğada yer alan unsurlara özel bir

kutsallık ve tanrısallık atfederken¹; İslamiyet bu bakış açısını reddetmiştir. Bu doğrultuda kaplumbağanın simgelediği anlamlarda da farklılaşmalar olmuştur. Türk dünyasında kaplumbağanın meydana gelişi ile ilgili çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsaneler anlamsal bakımdan birbiriyle benzerlik göstermektedir. Bu efsanelerin birkaçına burada yer verelim.

Türkmenistan'dan derlenen bir kaplumbağanın oluşumu efsanesine göre; eski zamanlarda yiyecekleri bitip, aç kalan bir adam büyücü komşusundan ekmek yapmak için bir tabak buğday ister ve komşusu da büyük bir tabak buğday verir. Ertesi yıl adamın tarlasındaki buğdaylar yetişip borcunu ödeyeceği zaman şeytan adamın aklını çeler ve aldığından daha az buğday vermesini söyler. Şeytanın öğüdünü tutup küçük bir tabak buğdayı büyücü olan komşusuna getiren adama komşusu hakkını yedirmek istemez, verilen buğdayı kabul etmez ve verdiği kadar buğday almak istediğini söyler. Bu sırada şeytan büyücüyü etkisi altına alır ve ona; *"Allah'ım seni kaplumbağaya dönüştürsün aç gözlü cimri adam"* dedirtir ve adam kaplumbağaya dönüşür ve elinde olan biri büyük biri küçük iki tabak da vücuduna yapışıp kalır. Büyük tabak kaplumbağanın üst kabuğu, küçük tabak da alt kabuğudur ve o zamandan bu zamana o adam bu şekilde yaşamını sürdürmektedir (İnayet ve Annaverdiyev 2019: 545). Türkmenistan'dan derlenen efsanede kaplumbağa eskiden bir kurnaz, cimri, kötü niyetli bir insandır ve kendisine yardım eden komşusunu kandırmaya çalışmaktadır. Bu teşebbüsü sonucunda da komşusunun bedduasıyla kaplumbağaya dönüşmektedir. Bir bakıma kaplumbağa yerde sürünmesi, hızlı hareket edememesi bakımından zor bir hayata sahip olan bir hayvandır. Dolayısıyla herhangi bir insanın özeneceği bir kuvveti ve kudreti yoktur. Beddua sonucu bu şeklin alındığına duyulan inanç da bu hayvana bakışı olumsuz yönde etkilemiştir.

Anadolu sahasında yer alan Mersin Konargöçerlerinden derlenmiş kaplumbağanın meydana gelişi ile ilgili bir efsaneye göre; Hızır, yaşlı ve aç bir kimse olarak ekmek pişiren bir kadına yaklaşır ve ondan bir tane ekmek ister. Ancak kadın ihtiyar adama ekmek vermez ve onu kötü sözler söyleyerek bahçesinden kovar. Bunun üzerine Hızır kadına; *"Ekmek yaptığın tahta yatağın, hamur yoğurduğun tekne yorganın olsun; kıyamete kadar bunları taşıyasın ve doymak bilmeyesin"* der ve cimri kadın bunun üzerine kaplumbağaya dönüşür (Bali 2015: 431). Türkmenistan sahasına ait efsanede olduğu gibi Mersin Konargöçerlerine ait efsanede de kaplumbağa öncesinde cimri bir insandır.

¹ Doğada var olan canlı cansız her varlığın bir ruhu olduğuna ve bu ruhların kimilerinin aşağı dünya kimilerinin de yukarı dünya ile alakalı olduğuna inanmak.

Yardıma muhtaç olan birine yardım etmemesiyle kendisine edilen beddua sonucu kaplumbağa şeklini almaktadır. Kaplumbağanın vücut yapısı olarak kısa ve sürüngen bir hayvan olması, göz hizasının insanın ayak seviyesinde kalması, bir bakıma aşağılayıcı bir duruma sebep olmaktadır.

Hem Anadolu sahasında hem de Karakalpakistan sahasında saptanan, kaplumbağanın kökenine dair iki ayrı efsane bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre; zamanında gözünü zenginlik hırsı bürümüş, içi fesat dolu buğday satan bir tüccar vardır. Bu tüccar zenginliğine zenginlik katmak için hile yapar ve az satıp çok para alır. Bunun üzerine Allah tüccarı lanetler ve buğday alırken kullandığı ölçeği sırtına, satarken kullandığı ölçeği de karnına koyup onu bugün kaplumbağa dediğimiz hayvana dönüştürür (Sakaoğlu 2017: 233).

Anadolu ve Karakalpakistan sahalarında ortak olan diğer efsane şu şekildedir. Zamanında bir tüccarın biri mallarını iki kefeli terazi ile tartarak satmaktadır. Ancak zengin olmak isteyen tüccar tartıda hile yapar ve az malı çok paraya satabilmek için kefenin birini ip bağlayarak hafifçe aşağıya doğru çeker. Her geçen gün yaptığı hileyi fazlalaştıran tüccarın zalimliğine dayanamayan Hıdır İlyas Baba tüccara; “Ömür boyu ayaklarınla ve kollarınla tırmalaya tırmalaya yerde sürün, senin yürümen böyle olsun” der ve tüccar kaplumbağaya dönüştür (Sakaoğlu 2017: 233). Her iki efsanede de kaplumbağa öncesinde hile yapan, dolandırıcı bir insandır ve bu kötü hali yaratıcı güç tarafından cezalandırılarak kendisi kaplumbağaya dönüştürülür. Esasında ikinci efsane kaplumbağanın insan gözüyle nasıl görüldüğünü ve toplumsal algıda bu hayvana olan bakışı açıkça göstermektedir. Kaplumbağa bütün yaşamı boyunca elleri ve ayaklarıyla yerde sürünmektedir. Hareketleri kısıtlı, yaşamı sınırlara tabidir. Bu nedenle aciz ve güçsüzdür.

Adıyaman’da kaplumbağanın meydana gelişini konu alan bir efsaneye göre; ermiş bir kimse alışveriş esnasında hile yapan esnafı cezalandırmakta, tartının kefesini kafasına geçirip onu bugün kaplumbağa dediğimiz hayvana dönüştürmektedir (Tozlu 2011: 134).

Çorum ili ve yöresine ait bir başka efsaneye göre ise kaplumbağa, sürekli haksızlık yapan, unu eksik tartıp çok para alan bir değirmencidir. Bir gün yaptığı haksızlıklar üzerine müşterilerinden biri ona beddua eder ve değirmenci kaplumbağaya dönüştür (Aslıhak 2004: 4). Gerek Adıyaman gerekse Çorum bölgelerinden derlenmiş efsanelere baktığımızda bu yörelerde yaşayan halkın kaplumbağa ile ilgili düşüncelerinin pek olumlu olmadığını, bu şekilde sürünen bir hayvanın ancak bir ceza sonu bu hale gelebileceği inancının hâkim olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni şüphesiz Eski Türk inanç sisteminden kaynaklanan

göklerin kutsal yeraltının ise kutsaldışı mekânlar olarak kabul edilmesiyle ilgilidir.

Kaplumbağanın oluşumu ile ilgili inançlar ve bunlara bağlı efsaneler elbette bizim burada verdiğimizden çok daha fazladır (Şimşek 2016: 51-63). Ancak bizim amacımız kaplumbağa hayvanına genel bakışı ortaya çıkarmak olduğundan bu birkaç örneğin çalışmamız için yeterli olduğu kanaatindeyiz. İncelediğimiz efsaneler üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse; kaplumbağanın fiziksel yapısı ve bir sürüngen olması onunla ilgili olumsuz bir algı oluşturmakta ve bu düşünce yapısı da efsanelere yansımaktadır. Eski Türk inanç sisteminde pek çok iyi anlamın simgesi olarak kullanılan kaplumbağanın uğradığı anlamsal değişikliğin nedeni, eski inancın geride bırakılmak istenmesi ve bu nedenle eski inanca ait olgu ve olayların zıttı durumlar meydana getirilmesi olarak açıklamak mümkündür.

Türk Halk Hekimliğinde Kaplumbağa

Her halk yaşadığı coğrafya, sahip olduğu kültürel değerler doğrultusunda çeşitli inanmalardan meydana gelen bir inanç sistemi oluşturmuştur. Türkler de kendi kültür yapılarını merkeze alan bir inanç sistemine sahiptirler. Bu inanç sistemi bünyesinde çeşitli olay ve olgularla ilgili inanma ve uygulamaları barındırmaktadır. Bu inanma ve uygulamalar, kişilerin ve dolayısıyla toplumların hayatı yaşayışlarını ve yaşam algılarını düzenlemekte ve doğa ile insan arasındaki bağı güçlendirmekte ve bu iki unsurun uyumunu kolaylaştırmaktadırlar. Bu bağlamda doğaya ait her unsur var oluşuyla ilgili ancak bundan daha derin anlamlarla çevrelenmekte ve insanlığa ait inanma ve uygulamalarda kendine yer bulmaktadır. Kaplumbağa da Türk inanç sistemindeki inanma ve uygulamalarda kendisine derin anlamlar yüklenen varlıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

En eski dönemlerden itibaren kimi zaman beden, zihin ve ruh sağlığının kaybedilmesi durumunda iyileşmek; kimi zaman da yine beden, zihin ve ruh sağlığını korunmak için ortaya konulan tedavi ve tedbir yöntem ve teknikleriyle; sağaltıcı veyahut hastalıklara karşı koruyucu gücü olan kişi ve mekânlar ile bu kişi ve mekânlara bağlı olarak meydana getirilen inanma ve uygulamaların tamamı halk hekimliği olarak isimlendirilmektedir.

Türkler çeşitli hayvanları hem hastalıklardan korunma sürecinde hem de hastalıkların tedavi sürecinde kullanmışlardır. Bu hayvanlardan meydana getirilen ilaçlar veyahut hayvanlara ait uzuvlar sayesinde kimi zaman da dinsel-büyüsel bir etkiyle hastalıkların sağalanacağına inanmışlardır. Kaplumbağa da

Türklerin hastalıklardan korunma ve hastalıkları tedavi etme sürecinde kullandığı hayvanlardan biridir. Birkaç örnekle Türk halk hekimliğinde kaplumbağanın yerini açıklayalım.

Doğum Dönemi

Geçiş dönemlerinin ilki olan ve çocuk sahibi olmaya niyet etmekle başlayıp bebeğin ve annenin kırkı çıkana kadar olan süreyi kapsayan doğum dönemi, içerisinde anne ve bebek sağlığı ile ilgili pek çok inanma ve uygulamayı barındırmaktadır.

Kırgızistan sahasında yaşayan Türkatalarında çocuk sahibi olmak isteyen kadınların hamile kalamamaları soğuk algınlığına bağlandığı durumlarda kaplumbağa yumurtası kadının göbeğine sürülmekte ve bu şekilde sağlığına kavuşup hamile kalabileceğine inanılmaktadır (Shemaeva 2016: 99).

Anadolu'da çocuğu doğup yaşamayan kadınlar yeni doğan bebeklerinin yastığının altına kaplumbağa kabuğu koymaktadırlar (Acıpayamlı 1974: 64). Kaplumbağa uzun ömürlü, çok yaşayan bir hayvan olması nedeniyle yaşaması ümit edilen başka bir ifade ile ölümünden korkulan çocukların yastığının altına kaplumbağa kabuğu konulmaktadır. Büyüsel bir düşünce temeline dayanan bu uygulama sayesinde bebek kaplumbağa gibi uzun bir yaşama sahip olacaktır. Dinsel-büyüsel bir tedavi yöntemi olan uygulamada çocuk nesnenin tesiri altına alınmaya çalışılmakta ve nesneden çocuğa bir güç aktarımı olması umulmaktadır.

Nazar

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere nazar kimi zaman maddi manevi hasara sebep olurken kimi zaman da hastalıklara neden olmaktadır. Bu bağlamda nazar her zaman halk hekimliğinin konusuna girmemektedir. Ancak nazarın yol açacağı hastalıktan korunma veyahut nazarın yol açtığı hastalığın tedavisi söz konusu olduğunda bu kavram halk hekimliği başlığı altında incelenmeye uygundur. Kaplumbağa Türk kültüründe nazar ile ilgili inanma ve uygulamaların her iki alanında yer almaktadır.

Çanakkale Bayramıç'te çocukların boyunlarına, nazar değip hasta olmamaları için kaplumbağa kemikleri boncuklara dizilerek asılmaktadır (Meriç 2019:86). Türk inanç sisteminde kaplumbağanın tanrısal ve kutsal bir hayvan kabul edilmesi ve bununla birlikte eski Türk inanç sisteminde hastalıklar doğaüstü kaynaklı kabul edilmesi hali nazarın yol açtığı hastalıklardan kurtulma yolunda dinsel büyüsel tedavi yöntemlerinin kullanılmasına neden olmaktadır.

Anadolu'da nazar değen kişiyi iyi etmek için boynuna kaplumbağa yavrusunun kabuğu asılmaktadır (Şahhüseyn 2000: 55). Hastalığın nedeni tanrısallıktan uzaklaşmak olduğundan; sağlığı geri kazanmak da ancak tanrısallıkla temas ederek mümkün olmaktadır.

Nazar değmesi ile meydana gelen olumsuz durumlar hastalık olsun olmasın aynı mantıkla yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda bir mekânı ya da nesneyi nazardan korumak ya da nazarın etkisinden arındırmak amacıyla meydana getirilen uygulamalarla canlı varlıkları nazardan korumak ve nazar nedeniyle meydana gelen hastalıkları şifalandırmak için yapılan uygulamalar aynı temel düşünceye dayanmaktadır. Bu doğrultuda nazardan korunmak veya nazarın etkisinden kurtulması istenen insanlar da kutsal olanla temasa geçirilmekte ve bu sayede hastalığın iyileşeceğine inanılmaktadır. Kaplumbağa Türk kültüründe kutsal ve tanrısallıkla kabul edilen bir hayvan olması nedeniyle nazar gibi insan üzerinde olumsuz etkiler ve hastalıklara yol açan bir durumdan kurtulmak için kullanılmaktadır.

Deri Hastalıkları

Halk hekimliğinde kaplumbağa ile yapılan uygulamaların bazıları dinsel-büyüsel temelli olurken; bazıları da tamamıyla ampirik uygulamalardır. Bu uygulamalarda kaplumbağanın kanı, yumurtası ya da kabuğu ilaç olarak kullanılmaktadır. Bunlara birkaç örnek verelim.

Aydın ili ve çevresinde mayasıl hastalığını tedavi etmek için, siyah kaplumbağanın kanıyla ardıc katranı kaynatılıp içilmektedir (Ülger 2012: 85).

İstanbul ili ve çevresinde kaplumbağa yumurtası mayasılın tedavisinde kullanılmaktadır (Türkmen 2011: 120).

İzmit'te bir kimsede çiban çıktığında ona kaplumbağa kanı içirilmektedir (<http://www.kocaelitarhisempozyumu.com/bildiriler4/103.pdf>)

Ordu Mesudiye'de kızamık olan hastaların yıkanacağı suyun içerisine kaplumbağa iskeleti atılmaktadır (Dinç 1971: 81).

Manisa'da siğili tedavi etmek için kaplumbağanın kabuğu kırılır içine zeytinyağı dökülür karıştırılır ve siğilin üzerine merhem gibi sürülür (Aksakal 1987: 102).

Anadolu'da kaplumbağa yumurtası egzama tedavisinde kullanılmaktadır (Sevimli- Kadioğlu 2003: 9).

Anamas yöresinde, kaplumbağaya dokunan küçük çocukların ellerinde siğil çıkacağına inanılmaktadır. Bu nedenle yörede çocukların kaplumbağa ile

teması hoş karşılanmamaktadır (Çeltikçi 2010: 31). Diğer uygulamalardan farklı olarak bu uygulamada bir tedavi değil tedbir durumu söz konusudur.

Diş Hastalıkları

Türk halk hekimliğinde kimi hastalıklar hayvanlar veya onlardan meydana getirilen ilaçlarla tedavi edilmektedir. Türk halk hekimliğinde kaplumbağanın tedavisinde kullanıldığı diğer bir hastalık da diş hastalıklarıdır.

Denizli’de diş ağrısı çekenlerin dişlerinin üzerine kaplumbağa kabuğu konulmakta bu sayede ağrının geçmesi umulmaktadır (Özlü 2013: 672).

Adana’da diş ağrısını tedavi etmek için kaplumbağa kabuğu yakılır ve külü ağrıyan dişin üstüne sürülür (Ateş 2015: 113).

Yakut Türkleri diş ağrılarında Denizli’de olduğu gibi ağrıyan dişin üzerine kaplumbağa kabuğu koymaktadırlar (Özlü 2013: 672).

Diş hastalıklarının tedavisinde kaplumbağanın kullanıldığı bu tedavi yöntemleri de ampirik uygulamalardır.

Diğer Hastalıklar

Anadolu sahasında yapılan halk hekimliği araştırmalarında kaplumbağanın yukarıda belirttiklerimiz dışında çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tedavi yöntemlerinde kaplumbağanın kanı, eti ya da yumurtası tedavi için ilaç olarak kullanılmaktadır.

Aydın ve çevresinde deniz kaplumbağası kanının felçli kişileri iyileştirdiğine inanılmaktadır (Ülger 2012: 37).

Van havzasında kaplumbağa yumurtası idrar yolları iltihabı ve kulak ağrılarını gidermek için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra cinsel gücü artırmak için de kaplumbağa yumurtası tüketilmektedir (İpek 2011: 539).

Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde verem hastalığının ilk evresinde olan kişiye kaplumbağa kanı içirilip, eti yedirilmektedir (Mollaibrahimoğlu 2008: 165).

Çukurova’da verem hastalığını tedavi etmek için hasta kişiye kaplumbağa kanı içirilmektedir (Sevimli- Kadioğlu 2003: 9).

Çukurova’da kaplumbağa kanı içmenin mide rahatsızlıklarına ve kasık çıkmasına iyi geldiğine inanılmaktadır (Sevimli- Kadioğlu 2003: 9).

Sonuç

Kaplumbağa, Türk kültüründe en eski dönemlerden itibaren kendine yer bulan ve eski inanç sisteminin kutsallarından biri olarak kabul edilen bir

hayvandır. Sahip olduğu kutsayıcı anlamlar, yüzyıllar boyunca değişikliklere uğramış olsa da bugün de kaplumbağa ile ilgili inanma ve uygulamalarda eski inanç sisteminin izlerine rastlanmaktadır.

Hayatın pek çok alanında tanrısal gücün simgesi olarak kullanılan ve bu nedenle kendisine saygı duyulan kaplumbağanın geçirmiş olduğu anlamsal devinimi inancın değişikliği, diğer kültürlerden etkilenme ve inanmaların ve uygulamaların zamana ve ihtiyaca bağlı değişimi ile açıklamak mümkündür.

Sonuç olarak var oluşunun ilk gününden itibaren doğa ile iç içe yaşayan Türkler için kaplumbağa özel öneme sahip hayvanlardan biridir. Simgesi olduğu kavramlar ve sosyal yaşamda üstlenmiş olduğu roller onu geçmişte olduğu gibi günümüzde de hayatın pek çok alanında maddi ve manevi olarak işlev sahibi yapmaktadır. Bu durum da kaplumbağayı, Türk halk inanış ve uygulamalarının dolayısıyla da Türk halk hekimliğinin konusu haline getirmektedir.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1974): *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aksakal, B. (1987): *Sazıyla Sözüyle Manisa*. Manisa: Şafak Matbaası.
- Ateş, F. (2015): “Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Balı, A. (2015): “Mersin Konargöçerlerinin Halk Kültüründe İnanışlar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Boratav, P.N. (1997): *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çeltikçi, O. (2010): “Anamas Yöresi Halk İnançlarında Temizlik Kavramı” *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, III/2, s. 24-34.
- Çoban, İ. (2019): “Muğla İli Menteşe İlçesinde Doğum”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı Halk Bilimi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Çoruhlu, Y. (2019): *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi II*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dinç, İ. (1971): “Mesudiye’de Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Lisans Mezuniyet Tezi, Ankara.
- Erdal, C. (2019): “Türk Kültüründe Büyüler (Konya Örneği)” Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- İlgaz, K. (1957): “Doğum ve Çocukla İlgili Adetler ve İnanmalar” *TFAD Cilt 4*, No: 93, Nisan, s. 1481-1483.
- İrmak, Y. (2017): “Bingöl’de Nazar İnancı ve Uygulamaları” *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3 Ocak, Sayı 2, s. 65-78.
- İrmak, Y. (2018): “Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Bahar, S. 17, s. 191-222.
- İnayet, A., Annaberdiyev, D. (2019): *300 Türkmen Efsanesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Kara, A. (2019): "İğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Kodaman, M.D. (2010): "Orta Asya Hayvan Üslubu'nun Modern Resim Eğitimi'nde Değerlendirilmesi" Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Meriç, C. (2019): "Bayramiç Folkloru" Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Mirzabayov, A. (2018): "Azerbaycan Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesindeki Hayvan İsimlerinin Karşılaştırılması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008): "Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler" Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Özlü, Z. (2013): "Halk Hekimliğinden Dış Hekimliğine: 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Dışçılık Mesleği (Erbâb-ı Esnân)" *Belleten*, Cilt LXVII, S. 279, s. 671-711.
- Sakaoğlu, S. (2017): "Anadolu ve Karakalpakistan'dan İki Dönüşüm Efsanesi Üzerine: Tüccarlar ve Kaplumbağalar", *Altay Communities Language ve Literature Issues*. Ed. İlhan Şahin, Han Woo Choi, Güljanat K. Ercilasun, Jack Snowden, Muhammed Bilal Çelik, İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayınları.
- Sevimli, Ş., Kadioğlu, S. (2003): "Çukurova Sağlık Folklorunda Kaplumbağa" *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı* İstanbul, s. 5-19.
- Shemaeva, R. (2016): "Kırgızistan'da Yaşayan Türkataların Folkloru" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Sinmez, Ç.Ç., Aslım, G. (2017): "İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme" *Bilig*, Bahar, S. 81, s. 205-232.
- Şahhüseyin, N. (2000): *Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri*. Ankara: Ayyıldız Basım Yayın.
- Şimşek, E. (2016): "Türk Kültüründe Kaplumbağalarla İlgili Efsaneler Üzerine Bir Değerlendirme" *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 10, s. 51-63.
- Tozlu, N. (2011): "Adıyaman Efsanelerini Tasnif Denemesi ve Bunlar Üzerine Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S: 26, s. 119-136.
- Türkçe Sözlük. (2011): Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. (2011): "Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde İstanbul Folkloru" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ülger, Z. (2012): "Aydın (Merkez) ve Çevresinde Halk Hekimliği", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Ünal, Ö. (2019): "Hatay'ın Dörtöl İlçesinde Halk Hekimliği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yardımcı, M. (1989): "Çukurova'da Halk İnançları ve geleneksel İyileştirme Yöntemleri ile İlgili Uygulamalar" Mersin Kültür ve Milli Eğitim Sempozyumu Bildirileri 2-3 Aralık 1988 Mersin, Ankara: Ozan Matbaası, s. 214-224.

BÖLÜM 8

Sanatta Kaplumbağa

Müjgân VERDİOĞLU EDEN

Neden Kaplumbağa?

Bir yaşam felsefesinin simgesi olan kaplumbağalar, seramik çalışmalarında bana da ışık tutmuştur. Seramiğe başladığım ilk yıllarda yaptığım bir kaplumbağa objesini çok sevmem ve görenlerin de onu çok beğenmesi beni bu form üzerinde daha çok çalışmaya teşvik etti. Zaman içinde kaplumbağaları daha iyi tanıyıp, onlarla seramik yolculuğuna çıkınca benim için artık bir obje olmanın ötesinde, kurguladığım öykülerin kahramanı oldular. Kaplumbağaların özelliklerine dikkatli bakınca pek çok şey anlattıklarının farkına vardım. Öncelikle çocukluğumdan beri bana çok sevimli gelen yüzü ve hareketleri başlangıç noktam oldu. Devamında, öykülere ve masallara konu olan karakteristik özelliklerinin gerçek yaşamda da karşılık bulunduğunu gördüm.

Örneğin en bilinen özelliği olan yavaşlığı benim için, hayatın tadını çıkararak, içine sindirerek, telaşsız, huzurlu ve ahenkli bir yaşam biçimini yansıtıyordu. Ayrıca hareketlerini yakından incelediğimde gördüm ki hiç de öyle sanıldığı kadar yavaş değillerdi. İzlediğim birkaç videoda, tavşanla gerçekten yarıştıran kaplumbağa dikkatini dağıtacak hiçbir uyarana kulak asmadan istikrarlı, sabırlı ve sakin bir şekilde, doğrudan hedefe kilitlenmiş olarak yarışı önde tamamlıyordu.

Bir diğer önemli özelliği, kabuğu olan evini her yere taşıması ve tehlike sezdiği anda hemen içine girip saklanması, güvende olduğunu hissedince de tekrar ortaya çıkmasıdır. Bu bize, kaplumbağa için, evinin korunaklı bir kale olduğunu gösteriyor. Çeşitli kaynaklardan edindiğim bilgiye göre, kaplumbağaların ölümü büyük oranda kabuklarının hasar görmesi ve kırılması yüzünden oluyormuş. Yani hayati önem taşıyan kabuğunu, başka bir deyişle evini, kalesini kaybetmediği sürece çok çok uzun yıllar yaşayabiliyormuş. Bu sebeple kaplumbağa bazı kültürlerde uzun ömür ve bilgeliğin sembolü olarak değerlendiriliyormuş.

Bütün bu fiziksel ve davranışsal özelliklerini bir araya getirdiğim zaman karşımda son derece sempatik, şakacı yanıma çok uyan, komik bir hayvan görüyorum. Kaplumbağaları seramiğe taşıırken, beni neşelendiren, güldüren, hüzünlendiren birçok duygu ve düşünceyle çalışıyorum. Dünyaya ve hayata bakışımı, izlediğim olaylara karşı duruşumu ve tavrımı seramikten tosbağalarım aracılığı ile anlatıyor ve paylaşıyorum. Böylece sonunda **kille şekillenen kaplumbağa öykülerim** ortaya çıkmış oluyor.

Yüzyıllardır süregelen nesil çatışması

Delikanlı tosbağa, dedelerinden miras kalmış ve bugüne kadar soyu ile ilgili asılsız dedikodularla yaratılmış olan imajını değiştirmeye çalışıyor. Bu çalışmayı oğlumun ergenlik dönemi çalkantılarına bir gönderme olarak tasarladım.

İlk Ayrılık

Genç tosbağa ve annesi görünüşte ayrılıyor olsalar da hala birbirlerinin gözünün içine bakıyorlar ve o hala annesinin göz bebeği.

Nasihat

Osmanlı tarihinin en gösterişli dönemi kabul edilen Lale Devrinde, eğlencelerde Lale bahçelerine üstlerine mumlar yakılmış kaplumbağalar bırakılır, değişik yerlere çeşitli aynalar yerleştirilerek müthiş görüntüler elde edilirmiş. Lale bahçelerinde gezinen baba-oğul tosbağalar koyu bir sohbeta dalmışlar.

100. Yıl

100 yaşına basan yaşlı tosbağa ve küçük torunu, hem Milli Mücadelenin başlangıcı ve ilk adımı olan 19 Mayıs 1919'un, hem de bu mücadeleyi görmüş ve yaşamış dede tosbağanın 100. yaşını bir pasta ile kutluyorlar.

Dünya Mirası

Çok çok uzun yıllar cumbalı evinde yaşamış, yuvasından ve anılarından vazgeçmemiş, kentleşmeye var gücüyle direnen dede tosbağa.

Tosbağa Şehir

Çok katlı binalar kentin kimliğini zedelemesine rağmen tosbağalara da cazip gelmiş ve Tosbağa Şehri kurmuşlar.

İMDAT

Canlarımızı ya da ruhlarımızı kurtarın anlamına gelen ve “Save Our Souls”un kısaltması olan S.O.S başı darda olanların uluslararası yardım çağrısıdır. Tosbağamız her açıdan kirlenmiş dünyaya inat, umutla neslini sürdürmeye çalışıyor.

Açlık

Doğada buldukları tek ve belki de son yaprak için paniğe kapılmış tosbağalar.

Düşünen Tosbağa

Rodin'den bir esinti. Çocuklarının geleceği için endişelenen ve düşünen anne tosbağa.

Kaçış

Ağır sanayinin doğada yarattığı tahribat ve pılsını pırtısını toplayıp çıkınını alarak yuvasını terk etmek zorunda kalan çaresiz ve mutsuz tosbağa.

Kaybedenler

Yine bir göç hikayesi ve Bodrum'da can veren AYLAN bebek. Adeta kağıttan kayıklarla yapılan umuda yolculuklar ve sonucunda yaşama haklarını yitiren bebekler.

Çağımızın en büyük sorunu GÖÇ

Çeşitli uluslardan insanlar daha iyi bir yaşam için tehlikeli deniz yolculuğuna çıkıyorlar. Anforalar farklı kültürlerden kişileri yansıtıyor. Onları taşıyan tosbağa ise endişeli ve üzgün görünüyor.

Kazananlar

Can pazarının yaşandığı yerden sadece birkaç mil ötede ise yumurtadan çıkar çıkmaz dalgalara koşan ve eğer canlı bir şekilde denize ulaşırlarsa yaşama hakkını kazanacak *Caretta caretta*'lar.

Tuzak

3.200 yıl öncesinde Truva savaşında surları aşırp şehre gizlice giren hilebaz tosbağa.

Dünya Barışı

Her şeyle ve herkesle barışık olan bütün çocuklar gibi zeytin dalı taşıyan bu küçük tosbağa da gülümseyen ve gülümseten yüzü ile bize barışı sahiplendiğini anlatıyor.

Fotoğraflar: **Mehmet ÜNAL**

BÖLÜM 9

Tarihte Kaplumbağanın Gıda Olarak Kullanımı

Semih ÖTLEŞ-Gözde TÜRKÖZ BAKIRCI

Sürüngenler düşük enerji gereksinimine ve yüksek üreme oranlarına sahip oldukları için, genellikle yüksek yoğunluk ve biyokütleyle sahiplerdir. Bu özellikleri, onları bir gıda kaynağı olarak uygun hale getirir ve aslında ova tropik bölgelerinde, birçok sürüngen insan toplulukları için önemli bir protein kaynağı olarak bildirilmektedir. (Mittermeier ve diğer., 1992).

Birçok alanda sürüngenler aşırı derecede ticari avlanmaya maruz kalmışlardır. Çeşitli sürüngen türleri insanlar tarafından yenilmesine rağmen, sadece belirli gruplarda etin yoğun tüketimi ve ticarileştirilmesi bilinmektedir. Bunlar arasında tatlı su ve nehir kaplumbağaları, deniz kaplumbağaları, kaplumbağalar ve daha büyük kertenkele türleri bulunur. Çoğu yılan ve timsah türü için et avcılığı ve ticarileştirme genellikle minimum olduğundan önemli bir yer teşkil etmemektedir. Sürüngen eti tüketimi genellikle kültürel veya tıbbi inançlarla iç içedir.

Tarihi belgelere bakıldığında; Herodotos tarafından Lydia'lıların Pythia kehanetinde bir kaplumbağa ile bir kuzuyu dilim dilim kesip bir arada pişirdikleri anlatılmaktadır (Günday, 2010).

Dünya'da Kaplumbağa Tüketimi

Kaplumbağalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kırsal ve kentsel insan nüfusu için önemli olup, genellikle mevsimsel bir protein kaynağı olarak bilinir. Kaplumbağa eti ve yumurta tüketiminin boyutu göz önüne alındığında, bu durum neslin korunması için önemli bir endişe oluşturmaktadır. Tüketilen başlıca gruplar; eti ve yumurtası için nehir, tatlı su ve deniz kaplumbağaları ve eti için kara kaplumbağalarıdır. Bununla birlikte, hem büyük hem de küçük olan hemen hemen tüm kaplumbağa türlerinin bir zamanlar yiyecek için kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, Klemens (1992), küçük, düzleştirilmiş gözleme

kaplumbağası *Malacochersus tornieri*'nin Tanzanya'nın Kidero Dağları'ndaki avcı-toplayıcılar tarafından yenildiğini bildirmiştir.

Nehir kaplumbağaları (*Podocnemis expansa* ve *P. unifilis*) Güney Amerika'da yiyecek olarak yoğun bir şekilde ilgi görmüştür (Mittermeier, 1975: Smith, 1979). Bu iki Amazon türüne ek olarak, Moll (1989), bir dizi büyük nehir kaplumbağasının yumurta ve eti için yoğun avcılık nedeniyle neslinin tehlikede olduğunu belirtmiştir.

Yumuşak kabuklu kaplumbağalar (*Trionychidae*), büyük nehir formların yanı sıra havuzlarda ve göllerde bulunan daha küçük türleri içerir. Kuzey Amerika (Carr, 1952) ve Afrika'yı (Loveridge ve Williams, 1957) içeren, ancak Asya'da özellikle önemli bir besin kaynağı olan kaplumbağalar tüketilmektedirler (Das, 1991). Tarihsel olarak Henry Walter Bates çalışmalarında Brezilya'nın Amazon bölgesinde yer alan Tefe sakinlerinin 1800'lü yılların ortalarında yıl boyunca kaplumbağa eti tüketerek yaşadıklarını bildirmiştir.

Deniz kaplumbağaları tropik, subtropikal ve ılıman kıyıya yakın habitatlarda yiyecek için yoğun bir şekilde tüketilmiştir. Deniz kaplumbağasının eti, yumurtası ve yağı kıyı bölgelerinde yaşayan birçok halk için önemli besin ve gelir kaynağıdır (Lagueux, 1991).

Asya'da, tüm kaplumbağa türleri tüketilmektedir. Bu nedenle, Büyük Birmanya kahverengi kaplumbağası popülasyonunda (*Manouria emys*), avlanma sebebiyle ciddi düşüş yaşanmıştır (Moll, 1989).

Günümüzde, Avrupalılar ve Amerikalılar kaplumbağa çorbasını egzotik ve sakıncalı bulmaktadırlar. Ancak üç yüz yıl önce durum farklı olup, Avrupalılar ve özellikle İngilizler, kaplumbağa çorbasına merak duymaktaydı ve Çinliler bu İngiliz yemeğini tolere edilebilir bir şekilde yenilebilir bulmuşlardır.

Karayıpler'den Avrupa'ya Kaplumbağa Tüketimi

Kaplumbağa çorbası için tariflerde tropikal ve subtropikal okyanuslarda aktif bir tür olan yeşil deniz kaplumbağası (*chelonian mydas*) yer almaktadır. Yeşil kaplumbağalar uzun zaman Karayıpler'deki yerli halkların diyetlerinin bir parçası olmuştur (Goucher 2014: 18–19). Kıyıda Miskito'nun İngilizlere bu canlıdan yemek yapmayı öğrettiği düşünülmektedir (Parsons 2000: 569). Birçok bilim adamı, kaplumbağa çorbasının hikâyesinin Keşif Çağı'na kadar nasıl izlenebileceğini göstermiştir. Wilson (1974), kaplumbağa çorbasının Yeni Dünya'nın Avrupa "keşfi" ile birlikte önemli bir buluş olduğunu belirtmektedir. Transatlantik denizciler Karayip tropik sularında ("Batı Hindistan") ele geçirdikleri yeşil kaplumbağayı yenilebilir bir et kaynağı olarak bulmuşlardır.

Kaplumbağanın devasa büyüklüğü göz önüne alındığında, denizciler yolculukları boyunca tüketecekleri önemli miktarda ete sahip olacaktı. Coğrafyacı James J. Parsons tarafından aktarılan bilgiye göre on yedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Batı Hint beyaz aristokrasisi tarafından kullanılan kaplumbağalar tüketilmekteydi.

Ancak ilk kez yeşil kaplumbağa ile temas eden Avrupalılar bu yeni kaynak hakkında farklı görüşlere sahiptiler. İspanyol ve Portekiz halkı, onunla ilk karşılaşmalarına rağmen çoğu zaman kaplumbağayla ilgisiz görünüyordular. Hollandalılar, muhtemelen etten kaçınan Malaylarla olan yakın ilişkilerinden dolayı kaplumbağaya oldukça kayıtsız kalmışlardır. İspanya ve İngiltere arasındaki rekabet yoğunlaştıkça, İngilizlerin en iyi gıdalardan biri olarak kabul ettiği yemek, İspanyollar tarafından küçümsenmiştir. Fransızlar kaplumbağaya ilgi duymalarına rağmen, en iyi kaplumbağa yaşam alanlarının çoğunun İngiliz kontrolü altında olduğunu ve kaynakların sınırlı olduğunu görmüşlerdir (Parsons 2000: 569-70).

İngiltere’de Kaplumbağa Yemekleri

Yeşil deniz kaplumbağaları 1720 yıllarında İngiltere’de gıda olarak tanıtılmış ve daha sonra 1750’lerde orta veya üst sınıflar arasında çorba veya güveç şeklinde popüler olmuştur. Kaplumbağalar, ağırlıklı olarak şeker yetiştirmek için tarlalarda çalışan Afrikalı köleler tarafından avlanmışlar ve İngiliz Batı Hint Adaları’ndan İngiltere’ye canlı olarak gönderilmiştir. Kaplumbağalar şeker kargolarıyla İngiltere’ye dönen gemilere canlı olarak gönderilmiş ve daha sonra resmi günler için sunulan egzotik bir yemek haline (çorba) gelmiştir. Bu dönemlerde kaplumbağa çorbası o kadar arzu edilir hale gelmiştir ki, mock turtule çorbaları her yerde hazırlanmaya başlamıştır. Lewis Carroll (1865), “Alice Harikalar Diyarında”, yemeğin popülaritesini alaycı bir şekilde ortaya çıkaran “mock turtule” adlı efsanevi bir hayvan karakteri icat etmiştir. Yeşil deniz kaplumbağalarının aşırı avlanması ve sayılarının azalması nedeniyle 1890’larda pahalı hale gelmiş ve 1930’lara kadar lüks yemekler arasında yerini almıştır (Wright, 2011).

Philadelphia’nın Mutfak Geçmişinde Kaplumbağalar

Aslında, kaplumbağa eti Amerikan devrimi öncesinde, Philadelphia mutfağının en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Kaplumbağa çorbası, özellikle İngiltere’de ve daha sonra kolonilerde yüksek statüde bir yemek haline gelmiştir.

Philadelphia mutfağında kaplumbağanın kendine özgü benzersiz bir tarzı vardı. Philadelphia'nın mutfak tarihinde kaplumbağa çorbasının ikonik doğası bugün hala belirgindir; Sansom Street Oyster House gibi bazı restoranlar, menülerinde yemeği sunmaya devam etmektedirler. Erken sömürge döneminde Philadelphia mutfağında, yeşil deniz kaplumbağaları kullanılmıştır. Bu kaplumbağalar tipik olarak Batı Hint Adaları'ndan getirilmiş ve açık artırma ile satılmıştır. Meyhaneler ve oteller yerel gazetelerde reklam yayınlayarak festivaller ve kutlamalar için kaplumbağa yemeği sunmuşlardır. Ayrıca şehirde rutin olarak kaplumbağa çorbası hazırlayan ve satan yerler de bulunmaktaydı.

18'nci ve 19'uncu yüzyılların yemek tarifi kitaplarında sayfalarca kaplumbağa yemek tarifleri bulunmakta olup tariflerin çok zor ve karmaşık olduğu görülmektedir. Bu tarifler öldürme tekniklerinden hayvanın her bir parçasıyla ne yapılacağına dair bilgiler içermektedir.

Kaplumbağa çorbası en popüler olmasına ve yemeklerin en ünlüsü olmasına rağmen, döneme ait yemek kitaplarında, tek bir deniz kaplumbağasının hazırlanmasıyla ortaya çıkan beş ile yedi farklı yemek içeren tarifler bulunmaktadır.

Elizabeth Raffald (1769) gibi birçok Amerikan yazar kitaplarında kaplumbağa yemek tarifleri sunmuşlardır. O dönemlerde birçok İngiliz aşçılık kitabında kaplumbağa yemek tarifleri bulunsa da ilk Amerikan yazar Amelia Simmons (1796) *American Cookery* isimli eserinde 39 yemek tarifinden bir tarifi "To Dress a Turtle," kaplumbağa için ayırmıştır. Bazı tariflerde, Simmons'un tarifinde olduğu gibi hayvanın kanını tariflerinde kullanmışlardır. Bu tarifi çorbadan daha çok güvece benzemektedir.

Deniz kaplumbağası popülasyonlarının azalması, sınırlı sezonları, sürekli yükselen fiyatları ve öngörülemeyen bir pazar nedeniyle, insanlar sonunda mutfak ihtiyaçlarını karşılamak için yerel olarak mevcut kaplumbağa kaynaklarına yönelmiştir. Doğu ve güney Amerika Birleşik Devletleri'nin sahil bataklıklarına özgü bir kaplumbağa, yaygın olarak kullanılmaya başladı. En popüler iki çeşit Delaware Körfezi'nde bulunan Egg Harbor terrapin ve Chesapeake Körfezi'nden daha iyi bilinen elmas sırtlı kaplumbağadır. "Mock Turtle" çorbası, 18. yüzyılın ortalarında yeşil kaplumbağa çorbasının daha ucuz bir taklidi olarak oluşturulan bir İngiliz çorbasıdır. Kaplumbağa etinin dokusunu ve lezzetini çoğaltmak için genellikle buzağı başı, ayağı, beyin ve organ etleri kullanılmıştır. "Mock Turtle" çorbasının içeriğinin kolayca elde edilebilmesi ve bileşenlerin daha ekonomik olması nedeni ile popüler hale gelmiştir.

Kaplumbağa tarifleri olan çoğu yemek kitabıda en az bir Mock Turtle tarifi içermektedir. Kaplumbağalar 18. ve 19. yüzyıl Philadelphia'da oldukça popülerdir. Albay John W. Forney'in 1879'da The Epicure adlı kitabında “su kaplumbağası” (terrapin) aslında bir Philadelphia yemeğidir. Baltimore bundan memnun, Washington yiyor, New York biliyor, Philadelphia'da tutkuyla bu yemeğe düşkün olmamak bir suç sayılır” sözünü kaleme almıştır (Schweitzer, T.2009).

Kaplumbağa Ziyafeti (Turtle frolic) ve New England

Goodwin Arkeoloji kitabında (1999, 139-140), New England'da “kaplumbağa frolic” adı verilen zenginler için büyüleyici bir ritüel ziyafeti anlatılmaktadır. Bu yemekler, büyük bir Batı Hint deniz kaplumbağasıyla hazırlanan ve yanında rom punch içkisiyle sunulurdu. Kaplumbağa frolic'lerinin onsekizinci yüzyılın sonlarında çok fazla hayatta kaldığı görülmemiş, muhtemelen bölgenin ticari vurgusu ticaretten sanayiye kayması ve bölgenin Batı Hint Adaları ticaretiyle olan yakın bağları önemini yitirmiştir (Landon, 2018).

İnsan Sağlığı ve Kaplumbağa Tüketimi

Kaplumbağalar diğer hayvanlarda olduğu gibi zoonotik hastalık sebebi olabilirler. Bunu yanı sıra deniz kaplumbağası türlerinin, özellikle de hawksbill kaplumbağaları, ağır metaller (örneğin kadmiyum ve civa), organik bileşikler (örneğin, klordan ve poliklorlu bifeniller gibi pestisitler) ve çeşitli mavi-yeşil algler tarafından üretilen biyotoksinleri içerebilir.

Deniz kaplumbağalarının tüketiminden kaynaklanan zehirlenmelere Chelonitoxism adı verilmektedir. Chelonitoxism belirtileri toksine göre değişmekte ve mide bulantısı, kusma ve oro-özofageal ülserasyonun gastrointestinal semptomlarını içermektedir, bazen şiddetli vakalarda parezi ve koma gibi nörolojik belirtilere de sebep olur. Tüm deniz kaplumbağaları, dünyadaki kıyı toplulukları tarafından yenilmektedir. Bilindiği kadarıyla tüm deniz kaplumbağaları toksiktir. Örneğin, 17 Ekim 2010'da Mikronezya Federal Devletleri'ndeki sağlık otoritelerine üç çocuğun ani ölümü ve Chuuk Eyaletindeki Murilo Atolu'nde yaklaşık 20 kişinin daha hastalandığı bildirilmiştir. Hastalıkların bir şahin gagalı kaplumbağanın (Eretmochelys imbricata) toplu tüketiminden kaynaklandığı bildirilmiştir (Pavlin ve diğer., 2015).

KAYNAKLAR

- Carr, A. (1952): Handbook of Turtles: The Turtles of the United States, Canada, and Baja California. Ithaca: Cornell University Press.
- Das, I. (1991): Colour Guide to the Turtles and Tortoises of the Indian Subcontinent. Avon: R & A Publishing Limited.
- David B.L. (2018): Turtle Feasts and the Commensal Politics of Food: Teasing Out the Flavors of African-American Foodways in New England, *Journal of African Diaspora Archaeology and Heritage*, 7:3, 243-264, DOI: 10.1080/21619441.2018.1626051
- Goucher, C. (2014): Congotay! Congotay! A Global History of Caribbean Food. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Günday, O. (2010). Antikçağdan ortaçağa hayvanlar. C.B.Ü. S.B.E. Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Klemens, M.W. (1992): Letter from the field: Hunting and Gathering Among the Hadza. *Rotunda*, 17, 4-5.
- Lagueux, C.J. (1991): Economic Analysis of Sea Turtle Eggs in a Coastal Community on the Pacific Coast of Honduras. In *Neotropical Wildlife Use and Conservation* (J.G. Robinson and K.H. Redford, eds) pp. 136-144. Chicago: University of Chicago Press.
- Loveridge, A., Williams, E.E. (1957): Revision of the African Tortoises and Turtles of the Suborder Cryptodira. *Bull. Mus. Comp. Zool*, 115, 163-557.
- Mittermeier, R.A. (1975): A Turtle in Every Pot. *Animal Kingdom*. 78, 9-14.
- Mittermeier, R.A., Carr, J.L., Swingland, I.R., Werner, T.B., Mast, R.B. (1992): Conservation of Amphibians and Reptiles. in *Herpetology: Current Research on the Biology of Amphibians and Reptiles*. (K. Adler, ed.) pp. 59-80. Oxford, Ohio: Society for the Study of Amphibians and Reptiles.
- Moll, E.O. (1989): *Manouria emys*. In the *Conservation Biology of Tortoises*, Occasional Paper No. 5. (I.R. Swingland and M.W. Klemens, eds) pp. 119-20. Gland: IUCN/SSC.
- Parsons, J.J. (2000): "Sea Turtles and Their Eggs." In *The Cambridge World History of Food*, ed. Kenneth F. Kiple and Kriemhild Coneè Omelas, Chap. II.G.20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlin, B.I., Musto, J., Pretrick, M., Sarofalpiy, J., Sappa, P., Shapucy, S., Kool, J. (2015): Mass Poisoning After Consumption of a Hawksbill Turtle, Federated States of Micronesia, 2010. *Western Pacific Surveillance and Response Journal: WPSAR*, 6(1), 25.
- Schweitzer, T. (2009): The Turtles of Philadelphia's Culinary Past: An Historical and Zooarchaeological Approach to the Study of Turtle-based Foods in the City of Brotherly Love ca. 1750-1850. *Expedition: The magazine of the University of Pennsylvania*, 51(3), 37-45.
- Smith, N.J.H. (1979): Aquatic Turtles of Amazonia: an Endangered Resource. *Biol. Conserv.* 16, 165-76.
- Wilson, C.A. (1974): Food and Drink in Britain: From the Stone Age to the Nineteenth Century. New York: Barnes & Noble
- Wright, C.D. (2011): A History of English Food. Random House.

BÖLÜM 10

Dünden Bugüne Deniz Kaplumbağaları ve Ülkemizdeki Durumları: Deniz Kaplumbağaları Araştırma Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER)'in Katkısı

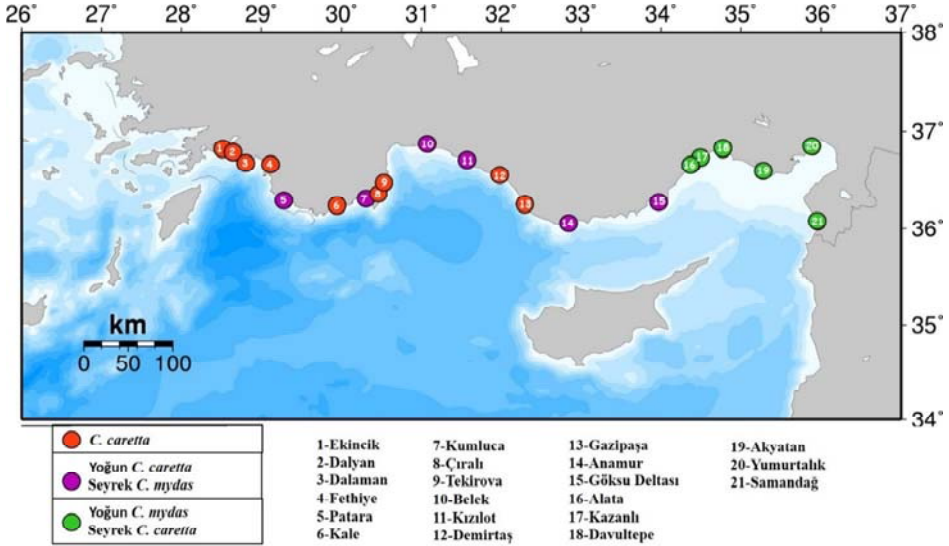
Yakup KASKA-Doğan SÖZBİLEN

Kaplumbağalar, dünyadaki omurgalılar arasında en fazla tehdit altında olan büyük gruptur ve bu grup altındaki 356 türün %61'inin nesli tehdit altındadır (Lovich ve ark., 2018). Deniz kaplumbağaları ise yaşayan omurgalılar arasında en esrarengiz guruplardan biridir ve günümüzde sadece iki aileye ait türler yaşamlarını devam ettirmektedir. Milyonlarca yıl önce dinozorların hüküm sürdüğü günlerden, günümüze kadar sayısız canlının yok olduğunu, yerlerine yenilerinin geldiğini, dünyanın büyük değişimlerini gören ve hepsine bir şekilde uyum sağlayarak günümüze kadar gelen deniz kaplumbağaları, Kolomb'un Amerika'yı keşfinden bugüne hızlı bir yok oluş sürecine girmiş ve günümüzde tüm deniz kaplumbağaları korunması gereken türler olarak belirlenmiştir. Günümüzde yedi tür deniz kaplumbağası bulunmaktadır. Bunlar *Dermochelys coriacea* (Vandelli,1761), *Chelonia mydas* (Linnaeus,1758), *Caretta caretta* (Linnaeus 1758), *Eretmochelys imbricata* (Linnaeus 1766), *Lepidochelys olivacea* (Eschscholtz 1829), *Lepidochelys kempii* (Garman 1880) ve *Natator depressus* (Garman 1880)'dur (Lutz ve Musick 1997). Dünyanın tüm tropik ve subtropik bölgelerinde yayılış gösteren deniz kaplumbağalarının çoğu popülasyonlarında üremeye katılan birey sayıları binlerle ifade edilmektedir. Bununla birlikte tarihi belgelere baktığımızda Kolomb öncesi dönemde dünyada milyarlarca deniz kaplumbağasının yaşadığı tahmin edilmektedir. Öyle ki denizciler, Karayip Denizi'ne ulaştıklarında geminin gövdesine çarpan kaplumbağaların çıkardığı seslerden uyuyamadıklarını kaydetmişlerdir. Bu bölgede sadece yeşil deniz kaplumbağası erginlerinin popülasyon

büyükülüğünün 33 ile 39 milyon arasında olduğu düşünölmekteydi (Jackson, 1997).

Günümüze kadar Akdeniz'de beş deniz kaplumbağası türü kaydedilmiştir (Başoğlu 1973; Groombridge 1990, Türkozan ve Kaska 2010). Bu türlerden yalnızca ikisinin Akdeniz'de ürediğı bilinmektedir. Bu türler İribaş deniz kaplumbağası (*Caretta caretta*) ve Yeşil deniz kaplumbağasıdır (*Chelonia mydas*). Bu iki türün ergin birey sayılarının tüm Akdeniz için iribaş deniz kaplumbağası için 15.843 (6.915-31.958), yeşil deniz kaplumbağası için 3.390 (1.894-6552) olduğu tahmin edilmektedir (Casale ve Heppel, 2016). Sadece 600 yıl önce Akdeniz'de milyonlarca deniz kaplumbağasının yaşadığı düşünölünce oldukça dramatik bir azalış. Bu azalışa neden olan etkenlerin neredeyse tamamı insan kaynaklı faaliyetlerden oluşuyor. Bunların başlıcaları; balıkçılık av araçlarına takılma, deniz aracı çarpmaları denizdeki atıklara takılma ve plastik yenmesi, yuvalama kumsallarının tahrip edilmesi ve küresel iklim değışikliğı şeklinde sıralanabilir (Casale ve Margaritoulis 2010). Başkale ve ark., (2018), ölkemizde son yıllarda bu tehditlerin halen devam ettiğini ve her yıl denizde ölen kaplumbağaların neredeyse Fethiye kumsallarından popülasyona katılan birey sayısı kadar olduğunu bildirmiştir. Bunların yanında bazı ölkelerde tarihsel olarak deniz kaplumbağası eti ve yumurtasının tüketimi olması bu yok oluşta önemli rol oynamıştır çünkü avlanan bireylerin büyük çoğunluğu erginlerdir veya bu erginlerin bıraktıkları yumurtalardır. Dolayısıyla bu canlılar nesillerini devam ettirecek kadar üreyememektedir.

Ölkemizde ise deniz kaplumbağaları hakkında yapılan çalışmalar ve kayıtların geçmişı nispeten kısadır. Türkiye'de bu iki deniz kaplumbağası için ilk yuvalama kayıtları Hathaway tarafından 1972 yılında yayımlanmıştır. Ancak kaplumbağalar ile ilgili çalışmalar özellikle 1988 yılından sonra artmıştır. Baran ve Kasperek (1989) Türkiye'de Kuşadası ve Samandağ arasında kıyı şeridinde 2.456 km boyunca deniz kaplumbağalarının yuvalama faaliyetlerini araştırdı ve batıdan doğuya doğru yuvalama alanı olarak adlandırılan 17 önemli kumsalı belirlediler; Ekincik, Dalyan, Dalaman, Fethiye, Patara, Kumluca, Kale, Tekirova, Belek, Kızılot, Demirtaş, Gazipaşa, Anamur, Göksu Delta, Kazanlı, Akyatan ve Samandağ. Daha sonra Türkozan ve ark., (2003) tarafından Türkiye'de 20 yuvalama alanı rapor edildi (Türkozan ve Kaska 2010). Son olarak Davultepe 100. Yıl Kumsalı'nın da yapılan incelemeler ile yuvalama kumsalı olarak kabul edilmesi ile ve yuvalama kumsalları sayısı 22'ye ulaştı (Şekil 1). Ancak şunu söylememiz gerekir ki Akdeniz boyunca tüm Türkiye kumsallarında deniz kaplumbağası yuvalaması görmek olasıdır.

Şekil Hata! Burada görünmesini istediğiniz metne fbe_başlık_1 uygulamak için Giriş sekmesini kullanın.. Türkiye'deki deniz kaplumbağaları yuvalama kumsalları.

Ülkemizde de görülen bu iki türün koruma statüleri güncellenmektedir. Uluslararası Doğal Yaşamı Koruma Birliği (IUCN)'ne göre 1996 yılında Kırmızı Liste'de "Tehlikede (EN)" statüsünde olan *Caretta caretta*'nın durumu, son yapılan güncellemeyle "Duyarlı (VU)" statüsüne değiştirilmiştir (Casale ve Tucker 2017). Türün Akdeniz popülasyonu ise "LC-Düşük Riskli" olarak ilan edilmiştir (Casale, 2015). Bu değerlendirme, uzun yıllar boyunca izlenen ve basılı verisi olan yuvalama kumsallarındaki iyileşme baz alınarak yapılmış, bununla birlikte değerlendirmede türün halen *korumaya bağımlı* olduğunun altı çizilmiştir. *Chelonia mydas* ise küresel olarak "Tehlikede (EN)" kategorisinde iken Akdeniz popülasyonunun değerlendirme çalışmaları henüz sonuçlandırılmamıştır. Her ne olursa olsun, deniz kaplumbağaları üzerindeki tehditler halen devam etmekte ve endüstriyel devrim öncesindeki popülasyon seviyelerinden oldukça uzaktadırlar. Bu nedenle uzun yıllar korunmaya devam etmeleri gerekeceği açıktır.

Deniz kaplumbağalarını korumak için birçok farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerin çoğu, doğal olarak, kaplumbağaların veya yaşadıkları habitatların zarar görmemesi üzerine yapılan düzenlemeleri içermektedir. Bununla birlikte bir deniz kaplumbağası zarar gördüğünde ya da hastalandığında kurtarılması da büyük önem taşır. Özellikle bir kaplumbağa, üreme yeteneğine

ulaşmış populasyon için gerçek önem arz eden bir bireyse kurtarılması daha da kritiktir. Çünkü deniz kaplumbağaları çok geç erginleşir. Örneğin Akdeniz iribaş deniz kaplumbağası için tahmin edilen erginliğe ulaşma yaşı 21 ila 34 yıl arasında olduğu tahmin edilmektedir (Casale ve Heppel, 2016). Ayrıca bu kadar uzun bir sürede yumurtadan çıkan yavruların çok azı erginliğe ulaşabilmektedir. Yaklaşık bin yavrudan bir veya birkaçı doğal şartlarda 20'li yaşların üzerine çıkar ve ancak bu bireyler türün neslinin devamını sağlayabilir. Bu amaçla dünyanın farklı yerlerinde, yaralı ve hasta deniz kaplumbağalarını kurtarmak, tedavi ve rehabilite ederek tekrar doğaya kazandırmak amacıyla kurtarma ve rehabilitasyon merkezleri kurulmuştur. Ülkemizde ise bu girişim dünyaya göre geç başlamıştır. Türkiye'de yaralı ve hasta kaplumbağalara yönelik tedavi merkezi oluşturulması için çalışmalar 2000'li yılların başlarında başlamıştır. İlk büyük adım 2007 yılında Muğla-Dalyan'da gerçekleşen İkinci Ulusal Deniz Kaplumbağaları Sempozyumunda atıldı. Bunun ardından 2008 yılında Deniz Kaplumbağaları Araştırma Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER) faaliyetlerine başlamış, 2009 yılında imzalanan protokolle Dalyan Kumsalının gerisinde bulunan alanda faaliyetlerine resmi olarak başlamıştır. DEKAMER, yaralı deniz kaplumbağalarının tedavi ve rehabilitasyonunu yaparken aynı zamanda kumsallarda izleme, koruma ve bilimsel araştırmalar yapmaya da devam etmektedir.

DEKAMER

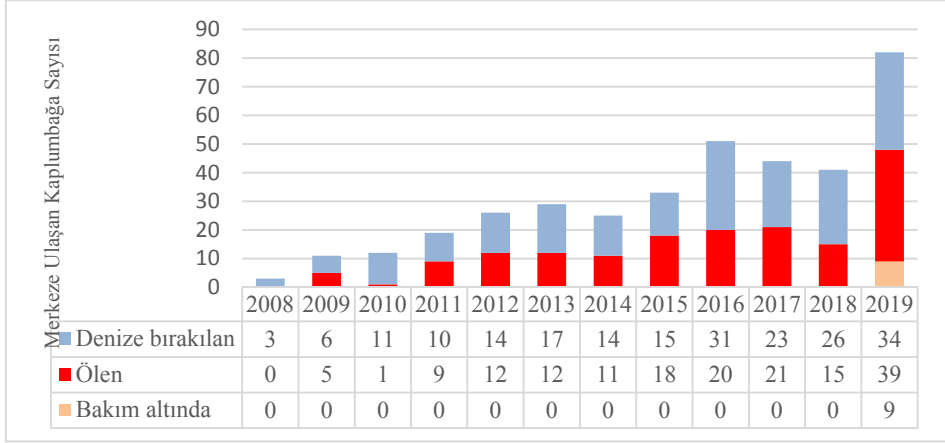
Böylesi bir merkezin kurulmasının hikayesi ancak birçok kurum ve kuruluşun bir araya gelmesiyle mümkün olabilmektedir. Merkezin kurulum faaliyetlerine 2008 yılında başlamış ve 01.01.2009 tarihinde imzalanan protokol çerçevesinde mülga Çevre ve Orman Bakanlığı- Özel Çevre ve Koruma Kurumu, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ve Dalyan Belediyesi ile Pamukkale Üniversitesi arasında imzalan bir protokol çerçevesinde resmi faaliyetlerine başlamıştır. DEKAMER'in bilimsel sorumluluğu ve Sekreteryasını Pamukkale Üniversitesi üstlenmiştir ve protokolle eş zamanlı olarak Pamukkale Üniversitesi bünyesinde Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından kabul edilmiş, tüzüğü de 7 Ekim 2009 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Pamukkale Üniversitesi, Deniz Kaplumbağaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (PAU-DEKAMER) kurulmuştur. Pamukkale Üniversitesi bünyesinde bulunan bu araştırma merkezi aynı zamanda İztuzu Kumsalında bulunan Deniz Kaplumbağaları Araştırma Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi'nin de yönetimini üstlenmiştir.

DEKAMER kurulduktan sonra iki ana faaliyet alanında çalışmalarını yürüttü. İlk çalışma alanı, yaralı ve hasta deniz kaplumbağalarının tedavi ve rehabilitasyonlarının yapılarak doğal ortamlarına geri kazandırmak, ikincisi de deniz kaplumbağalarının doğal ortamlarında korunması ve biyolojileri üzerine bilimsel çalışmalar yürütmektir.

Tedavi ve Rehabilitasyon

Yaralı deniz kaplumbağalarının tedavilerinin ve rehabilitasyonlarının yapılmasına yönelik merkezde ikisi dalma havuzu olmak üzere çeşitli ebatlarda toplam 25 CTP havuz bulunmakta ve bu havuzların bazıları bölmeler ile ayrıldıktan sonra toplam 30 yaralı kaplumbağa aynı anda tedavi edilebilmektedir. Merkezde tedavi amaçlı bir adet ameliyat ve yoğun bakım odası, röntgen odası, ultrason odası, nekropsi bölümü, besin ve ilaç saklama karavanı mevcuttur. Deniz kaplumbağalarının tedavileri veteriner hekim gözetiminde yardımcı personelle birlikte gerçekleştirilmektedir. Yaralı kaplumbağalar, Türkiye Ege ve Akdeniz kıyı şeridi boyunca yer alan yerel ortaklar, yerel yönetimler, Bakanlıkların İl Müdürlükleri, sivil toplum kuruluşları (STK), ve diğer kurtarma merkezleri ile oluşturulmuş iletişim ağı sayesinde bildirilmekte ve en kısa sürede bulundukları yerden alınarak merkeze ulaştırılmaktadır. Bunların yanı sıra basılı yayın, broşür, reklam panoları, internet sayfası, yerel ve ulusal medya vasıtasıyla da irtibat kurulmaktadır. Hem yaralı deniz kaplumbağasının taşınması hem de bilimsel çalışmaların yürütülmesi için kara ve deniz taşıtları bulunan merkezde yaralı kaplumbağaların taşınması için çeşitli ebatlarda özel tasarlanmış sedyeler ve taşıma kapları da bulunmaktadır.

DEKAMER'e 2008'den 2020'ye kadar geçen 12 yılda 367 yaralı deniz kaplumbağası gelmiş ve bunlardan 202'si tedavileri tamamlanarak denize gönderilmiştir. Deniz kaplumbağalarının günlük bakım ve beslenme çalışmalarına ek olarak yaralanma tipine ve yara büyüklüğüne bağlı olarak farklı tedavi yöntemleri ve tedavi süreçleri uygulanmıştır. DEKAMER'e getirilen yaralı kaplumbağalar minimum bir ay maksimum 51 ay tedavi altında tutulmuş olup ortalama tedavi süresi 72 gün olarak hesaplanmıştır. Travma, metabolik hastalıklar veya organ yetmezliği gibi çeşitli sebeplerden 162 kaplumbağa ise tedavi sırasında kaybedilmiştir. Yıllara göre Merkeze gelen birey yaralı kaplumbağa sayıları Şekil 2'de verilmiştir. DEKAMER'e kabul edilen yaralı kaplumbağaların büyük bir çoğunluğu Muğla iline ait kumsallardan bulunmasına rağmen Aydın, Antalya ve Mersin illerinden de yaralı kaplumbağalar kabul edilmiştir.

Şekil 2. DEKAMER'e ulaşan yıllara göre deniz kaplumbağa sayıları.

Gerek tedavi sırasında kaybedilmiş olsun gerekse kıyıya ölü olarak vurmuş olsun kaplumbağaların ölüm nedenlerini saptamak amacıyla nekropsi yapılmaktadır. Deniz kaplumbağalarının yaralanmalarına ve ölümlerine neden olan faktörlerin ise balıkçılık ve tekne aktivitelerinden kaynaklandığı ortaya çıkarılmıştır. Buna göre yaralanmaların %19'u tekne çarpması ve/veya pervane kesmesi, %37'si ise balıkçılık faaliyetlerinden (ağa dolanma, misina kesmesi vb), %31'ü dalma problemi gibi doğal nedenler, %11'i kasıtlı yaralanmalar ve %2'si lik diğer nedenler olarak sınıflandırılmıştır. Aynı zamanda yürütülen uluslararası ortaklı projeler kapsamında denizdeki çöp ve atıkların kaplumbağalar tarafından yenilmesi de 2017'den bu yana araştırılmaktadır ve ölü her üç kaplumbağadan birinin denizdeki atıkları yediği görülmüştür. Bu konuyla ilgili çalışmalar halen devam etmektedir.

Bilimsel Çalışmalar ve Organizasyonlar

DEKAMER, şimdiye kadar özellikle Türkiye'nin batı Akdeniz kıyılarında deniz kaplumbağası yuvalama popülasyonlarını izleme ve koruma çalışmaları yürütmüştür. Bu çalışmalar yaz aylarında rutin olarak devam ettirilmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra çeşitli ulusal ve çok uluslu bilimsel projeler yürütülmektedir. Halen Avrupa Birliği tarafından desteklenen INDICIT projesi (<https://indicit-europa.eu/partners/>) ve Avrupa Birliği LIFE Programı tarafından desteklenen LIFE-MEDTURTLES projeleri olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların (MAVA Vakfı, TUI Koruma Vakfı gibi) destekleriyle yürütülen çalışmalar devam etmektedir (Şekil 3). Bu çalışmalarda deniz kaplumbağalarının hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz deniz yaşamları,

balıkçılıkla etkileşimleri, habitat kullanımı, denizdeki atıklar ve plastik kirliliğinin etkileri gibi alanlarda bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle günümüzün en büyük çevre sorunlarından kabul edilen ve giderek artan denizel atıkların etkisini izlediğimiz proje kapsamında önemli bulgular elde edilmiştir. Deniz kaplumbağalarında denizel atıkların etkilerinin ne şekilde izleneceğine yönelik yöntem de yayınlanmıştır (Mattidi ve ark., 2019).

DEKAMER'in yürüttüğü çalışmalar kapsamında üretilen bilimsel yayınlar aynı zamanda ülkemizdeki deniz kaplumbağaları hakkında birçok önemli bilgiyi de ortaya çıkarmıştır. Deniz kaplumbağaları yaralanmaları ve kıyıya vurma vakaları (Kaska ve ark., 2011), yuvalama kumsallarında görülen sorunlar ve önlemler (Başkale ve ark., 2016), deniz kaplumbağalarının denizde karşılaştıkları tehditler (Başkale ve ark., 2018), genç ve ergin deniz kaplumbağalarının Türkiye sularında yaşadığı alanlar hakkında bilgiler (Başkale ve ark., 2018; Sözbilen ve Kaska 2018), sağlıklı ve yaralı kaplumbağaların sağlık parametrelerine ilişkin referans aralıklar (Sözbilen ve Kaska, 2018), küresel ısınmanın deniz kaplumbağası yavrularının cinsiyet oranlarına etkileri (Sarı ve Kaska, 2015), deniz kaplumbağası genetik çeşitliliği ve çoklu babalık üzerinden denizdeki ergin popülasyonları hakkında bilgiler (Sarı ve ark., 2017) gibi çok farklı alanlarda çalışmaların sonuçları yayınlanmıştır. Ayrıca her yıl düzenlenen uluslararası sempozyum ve konferanslarda bildiriler sunularak ülkemiz temsil edilmektedir.

Deniz kaplumbağası tedavilerinde yenilikçi yöntemler de uygulanmaktadır. Deniz kaplumbağası yaralanmalarında tedavi sürecini hızlandıran yöntemler denenirken (Şahin ve ark., 2014) teknolojinin sağladığı olanaklar da kullanılmaya çalışılmaktadır. Bunun en güzel örneklerinin başında, 2014 yılında yaralı olarak AKUT derneğinin Bodrum ekibi tarafından bulunan ve merkeze getirilen iribaş deniz kaplumbağasıdır. Alt çenesinin üçte ikisini travmaya bağlı olarak kaybeden ve AKUT-3 ismi verilen kaplumbağaya dünyada ilk kez 3 boyutlu yazıcıda üretilen titanyum çene protezi uygulaması yapılmıştır. Bu uygulama dünyada çok ses getirmiş, birçok önemli dergi ve gazetede kapak olmuş ve Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmaların çok geniş bir kitleye duyurulması sağlanmıştır.

Merkez, bu projelerin yanında her tür bilimsel araştırma çalışmalarına açık olup çok sayıda Lisans ve Lisansüstü öğrenciye araştırma imkânı sunmaktadır. Araştırma ortaklıkları çerçevesinde merkezde çalışmaların yürütülmesine yardımcı olmak üzere sekizer kişilik klimalı iki adet karavan, biri ofis ve güvenlik merkezi amaçlı iki konteynıra sahiptir ve gönüllülerle birlikte

ortaklıklar kapsamında gelen araştırmacıların kullanımına açıktır. Merkez, faaliyetlerini her yıl 100'ün üzerinde gönüllünün desteğiyle sürdürmektedir. En az bir aylık süre ile katılmak isteyen yerli ve yabancı gönüllüler web sitesi üzerinden başvuru yaparak çalışmalara katılmaktadır. Gönüllülerin ve proje çalışanlarımızın iâşe ve konaklama masrafları yukarıda bahsedilen projeler ve diğer bağışlardan karşılanmaktadır.

Şekil 3. DEKAMER'e yapılan bazı çalışmalara örnekler: Kaplumbağaların uydu cihazı ile takip edilmesi, Merkezde ampute edilen EKODOSD isimli kaplumbağanın doğaya bırakılmasından sonra beslendiğinin görüntüsü, yaralı kaplumbağalardan kan alınarak incelenmesi ve balıkçılık ve deniz kaplumbağaları arasındaki etkileşimleri gösteren bir resim.

On yıl gibi kısa bir sürede gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarda ulusal ve uluslararası işbirlikleri, bilimsel yayınlar ve bilimsel toplantılara katılımın yanı sıra çeşitli toplantı ve bilimsel organizasyonların düzenlenmesi de üstlenilmiştir. Bu organizasyonların en önemlisi yaklaşık 40 yıldır düzenli olarak farklı bir ülkede düzenlenen ve deniz kaplumbağası biyolojisi ve korunması üzerine en prestijli bilimsel etkinlik olan Uluslararası Deniz Kaplumbağaları Sempozyumunun 2015 yılında otuz beşincisinin Türkiye'de düzenlenmesi sayılabilir. Dünyanın farklı yerlerinden yaklaşık 80 ülkeden 800 araştırmacı ve

sivil toplum örgütü üyelerinin katıldığı sempozyum onlarca oturumda bilimsel sunumlar, davetli konuşmacıların konuşmaları ve çeşitli çalıştaylarla gerçekleştirilmiştir (Kaska, 2015).

Bilgilendirme Merkezi olarak DEKAMER

DEKAMER halka açık olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Yıl boyu günü birlik ziyaretçiler haftanın her günü saat 10:00 ile akşam 18:00 arasında merkezi ziyaret ederek hem yaralı kaplumbağalar hem de deniz kaplumbağalarının yaşamları hakkında bilgi alabilmektedir. Yıllık ziyaretçi sayısı son yıllarda 60.000'e ulaşmaktadır. Ziyaretçiler dışında yürütülen çeşitli farkındalık yaratıcı projeler kapsamında çevre tatil beldelerinde ve otellerde seminerler ve ilk, orta ve lise öğrencilerine okullarda eğitimler verilirken sosyal medya, ulusal basın gibi araçlarla birlikte her yıl yüzbinlerce kişiye erişilmektedir. Her yıl artan yaralı kaplumbağa ihbarları, bu çalışmaların başarıya ulaştığını göstermektedir. İnsanların bilgi ve duyarlılığı arttıkça çevreye bakışları değiştiğini ve daha hassas davrandıklarını, merkez ziyaretçilerinden ve diğer insanlardan gelen geri dönüşlerden takip edebilmekteyiz. Bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları bu nedenle en az tedavi ve bilimsel araştırmalar kadar önemlidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Deniz kaplumbağalarının bu metinde anlatıldığı üzere halen nesilleri farklı nedenlerle tehdit altındadır ve Kolomb'un Amerika kıtasına ulaştığı dönemdeki popülasyon durumlarından da oldukça uzaktadırlar. Peki bugün deniz kaplumbağaları denizlerde tekrar aynı sayıya gelse iyi olur muydu? Bunun sonuçlarını şimdiden kestirmek zor ancak bunun iyi bir şey olacağını da söyleyemeyiz. Çünkü dünya denizleri, birçok canlıya ev sahipliği yapan habitatlar, biyolojik çeşitlilik ve üretkenlik de deniz kaplumbağalarıyla birlikte zarar gördü. Diğer yandan insanın denizle olan ilişkisi giderek artmaktadır. Günümüzde tüm ekonomik faaliyetlerin yaklaşık üçte biri denizlerle ilişkilidir. Aynı zamanda tatil yapmak, yalnız kalmak, hatta bilimsel araştırmalar yapmak için de denizleri kullanmaya devam ediyoruz. Bunun tabi ki deniz ekosistemine bir maliyeti var ve ödenen bedel giderek büyüyor. Özellikle küresel iklim değişikliğinin önlem alınmazsa gelecekte dünyadaki tüm yaşamı olumsuz yönde etkileyeceği biliniyor ve denizler yine bundan da büyük ölçüde nasibini alacak. Deniz kaplumbağaları işte bu noktada önemli bir işlevi yerine getirerek denizlerin elçiliğini yapıyorlar. Denizlerle ilgili sorunların duyurulmasında deniz kaplumbağası çalışmaları kamuda gerçekten ses getiriyor. Bunun yanı sıra

deniz kaplumbağaları birçok konuda gösterge tür olarak görev görüyor. Deniz kaplumbağaları sayesinde küresel iklim değişikliğinin etkilerini canlı gözlemleyebiliyoruz. Denizlerdeki artan atıkların deniz yaşamına etkilerini ölçebiliyor, besin zincirleri hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Ayrıca, sağlıklı denizlerin devamı için deniz kaplumbağalarının önemli fonksiyonları var. Bu nedenle deniz kaplumbağalarını ve habitatlarını korumaya devam edeceğiz.

Rehabilitasyon merkezleri hem bu canlıları korumak için hem de DEKAMER örneğinde olduğu gibi hiç görmediğimiz derin sularda yaşanan krizlerin insana anlatılabilmesi için tüm dünyada önemli işlevleri yerine getiriyor. Ayrıca, bir konuda özelleşmiş bir merkezin farklı konu başlıklarında çoklu işlev göstermesi ve elde edilen sonuçlar, farklı alanlarda da özelleşmiş merkezlerin ne kadar gerekli olduğunu göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir. Bu tarz özelleşmiş merkezlerin hem kamu kurumları hem sivil toplum kuruluşları hem de özel kuruluşlar tarafından desteklenmesi, işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesi açısından gereklidir. DEKAMER'in on yılda kat ettiği yolun en önemli nedeni belki de birçok farklı kurum ve kuruluşu aynı amaç için bir araya getirebilmesidir. Bu nedenle DEKAMER, *denizde bir sağlıklı kaplumbağa daha* parolasıyla çalışmalarına devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Baran, İ. and Kasperek, M., (1989): Marine turtles Turkey, status survey 1988 and recommendations for conservation and management, Max Kasperek Verlag, Heidelberg, 123 p.
- Başkale, E., Katılmış, Y., Azmaz, M., Sözbilen, D., Polat, F., Lambropoulos, M., Fellhofer-Mihcioglu, C., Stachowitsch, M., Kaska, Y. (2016): Monitoring and Conservation of Loggerhead Turtle's nests on Fethiye Beaches, Turkey. *Biharean Biologist*, 10:20-23
- Başkale, E., Sözbilen, D., Katılmış, Y., Azmaz, M., Kaska, Y. (2018): An evaluation of sea turtle strandings in the Fethiye-Göcek Specially Protected Area: An important foraging ground with an increasing mortality rate. *Ocean & Coastal Management* 154 (2018) 26–33.
- Baçoğlu, M., (1973): Sea turtles and the species found along the coasts of neighboring countries, *Türk Biyoloji Dergisi*, 23, 12-21
- Casale, P and Margaritoulis D. (2010): Sea Turtles in the Mediterranean: distribution, threats and conservation priorities, 257–293 pp. IUCN/SSC Marine Turtle Specialist Group, Gland, Switzerland.
- Casale, P., Broderick, A.C., Camiñas, J.A., Cardona, L., Carreras, C., Demetropoulos, A., Fuller, W.J., Godley, B.J., Hochscheid, S., Kaska, Y., Lazar, B., Margaritoulis, D., Panagopoulou, A., Rees, A.F., Tomás, J., Turkozan, O. (2018): REVIEW: Mediterranean sea turtles: current knowledge and priorities for conservation and research. *Endangered Species Research*, 36: 229–267.
- Casale, P. (2015): *Caretta caretta* (Mediterranean subpopulation). The IUCN Red List of Threatened Species 2015: e.T83644804A83646294. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2015-4.RLTS.T83644804A83646294.en>.
- Casale, P. & Tucker, A.D. (2017): *Caretta caretta* (amended version of 2015 assessment). The IUCN Red List of Threatened Species 2017: e.T3897A119333622. <https://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2017-2.RLTS.T3897A119333622.en>.

- Casale, P., Heppell, S.S (2016): How much sea turtle bycatch is too much? A stationary age distribution model for simulating population abundance and potential biological removal in the Mediterranean. *Endangered Species Research* 29: 239-254 doi 10.3354/esr00714
- Groombridge, B., (1990): Marine turtles in the Mediterranean; distribution, population status, conservation, A report to the Council of Europe, World Conservation Monitoring Centre, Cambridge, UK, 72 p.
- Kaska, Y. (2015): President's Report on the 35th Annual Symposium on Sea Turtle Biology and Conservation, 18-24 April 2015, Dalaman, Mugla, Turkey. *Marine Turtle Newsletter* 146, 18-20
- Kaska, Y., Şahin, B., Başkale, E., Sari, F., Owczarczak, S. (2011): Sea Turtle Research and Rehabilitation Centre (DEKAMER), Dalyan, Mugla, Turkey. *Marine Turtle Newsletter*, 131 – 16-17.
- Lovich JE, Ennen JR, Agha M, Gibbons JW. (2018): Where Have All the Turtles Gone, and Why Does It Matter?, *BioScience*, Volume 68, Issue 10, October 2018, Pages 771–781, <https://doi.org/10.1093/biosci/biy095>
- Lutz, P. A., & Musick, J. A. (1997): The biology of sea turtles. CRC Press. Washington DC, US. 446 pp.
- Matiddi, M., deLucia, G.A., Silvestri, C., Darmon, G., Tomás, J., Pham, C.K., Camedda, A., Vandeperre, F., Claro, F., Kaska, Y., Kaberi, H., Revuelta, O., Piermarini, R., Daffina, R., Pisapia, M., Genta, D., Sözbilen, D., Bradai, M.N., Rodríguez, Y., Gambaiani, D., Tsangaris, C., Chaieb, O., Moussier, J., Loza, A.L., Miaud, C., I.c. (2019): Data Collection on Marine Litter Ingestion in Sea Turtles and Thresholds for Good Environmental Status. *J. Vis. Exp.* (147), e59466, doi:10.3791/59466
- Sari, F., Kaska, Y. (2015): Loggerhead sea turtle hatchling sex ratio differences between two nesting beaches in Turkey. *Israel Journal Of Ecology & Evolution*, 61, 3-4, 115-129.
- Sari, F., Koseler, A., Kaska, Y. (2017): First observation of multiple paternity in loggerhead sea turtles, *Caretta caretta*, nesting on Dalyan Beach, Turkey. *Journal of Experimental Marine Biology and Ecology* 488 (2017) 60–71.
- Sözbilen, D., ve Kaska, Y. (2018): Biochemical blood parameters and hormone levels of foraging, nesting, and injured loggerhead sea turtles (*Caretta caretta*) in Turkey. *Turk J Zool.* 42: 287-296.
- Şahin, B., Sözbilen, D., Cedetaş, M., Sezgin, Ç., Başkale, E., Kaska, Y. (2014). Applying New Natural Therapeutics to Normal Medical Treatment Process of Injured Sea Turtles. ISSMET 2014. Moscow, Russia.
- Türkozan, O. ve Kaska, Y. (2010): Turkey: In: *Sea Turtles in the Mediterranean: Distribution, Threats and conservation priorities* (Casale and Margaritoulis (Eds)). Gland. Switzerland, IUCN, p 257-294.

BÖLÜM 11

Kaptan June ve Kaplumbağalar

Umut UYAN

Haziran ayının ilk haftası, okumaya doyamadığım, bir çırpıda bitirdiğim, “Kaptan June ve Kaplumbağalar” adlı kitabın yazarı June Haimoff ile söyleşi yapmak için Kaptan June Deniz Kaplumbağaları Koruma Vakfı'na bir e-posta yolladım. E-postayı Serpil Hanım (Serpil Aran) yanıtladı. Onayı alıp söyleşi için uygun saati not eder etmez çantamı sırtladığım gibi yola koyuldum. Eğer bu yöreyi biliyorsanız ulaşım şeklime hiç şaşırmayacaksınız; otostop...

Son yedi yılın her yaz mevsimini farklı kumsallardaki deniz kaplumbağaları koruma projelerinde geçirmiş biri olarak June Haimoff ile tanışmaya can atıyor, aynı zamanda bir buçuk gönüllü olarak çalıştığım İztuzu Kumsalı'nı tekrar göreceğim için de sabırsızlanıyordum. Birkaç saat süren yolculuk sonrasında kumsala ulaştım. Beni, arkadaşım Özgen (Özgen Yılmaz) karşıladı. Kendisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin biyoloji bölümünde doktora öğrencisi. Özgen bir taraftan Hayalet yengeçler (*Ocypode curcos*) ile ilgili tezinin verilerini toplarken bir taraftan da Deniz Kaplumbağaları Araştırma Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi'nde (DEKAMER) gönüllü olarak çalışıyor. Beni DEKAMER'in bahçesinde kahve içmeye davet etti. Geçen yaz gönüllü olarak çalıştığım merkezde bu sefer misafirdim. Merkezde değişen pek bir şey yok; gönüllüler yine akın akın gelen meraklı ziyaretçileri bilgilendirmekle meşguller...

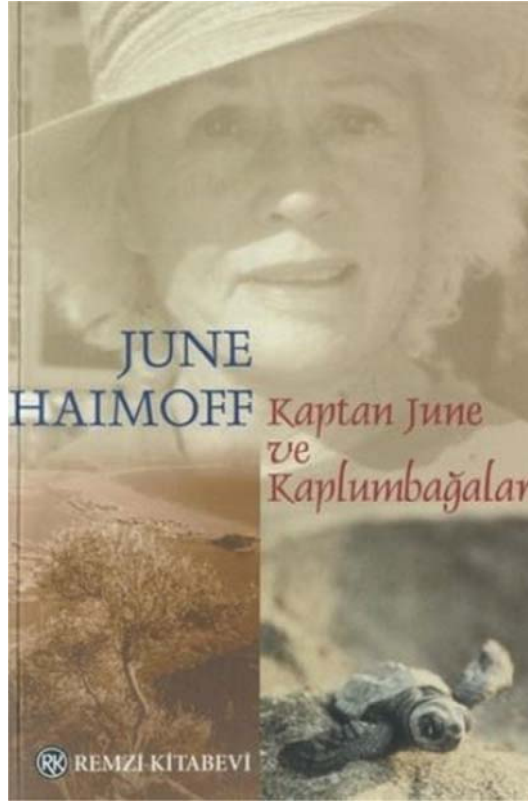
Kahvelerimizi bitirince vakıf barakasına gittik. Barakadaki ziyaretçiler, bir taraftan ellerindeki broşürleri okurlarken bir taraftan da üzerlerinde kaplumbağa çizimleri bulunan hediyelik eşyaları inceliyorlardı. June Haimoff (Dalyan halkının verdiği ismiyle Kaptan June), tahta bir sandalye üzerinde kendisine sorulan soruları yanıtlıyor ve uzatılan kitapları okurları için imzalıyordu. Kaptan June, gelen ziyaretçileriyle ilgilene dursun ben size biraz kendisinden bahsedeyim.

İlk kez 1975 yılında Bouboulina adlı teknesiyle İztuzu Kumsalı'na yanan Kaptan June, kitabında kumsalı “-Dalyan sahilini ilk gördüğüm anı asla unutmayacağım. Göz kamaştırıcı, olağanüstü bir beyazlıkta, alabildiğine uzanan

kusursuz bir yay çiziyordu; ıssız ve durgundu. Ona doğru koşmak ve tıpkı bir sevgili gibi onu kucaklamak istedim.” sözleriyle anlatıyor. Bu ilk karşılaşmanın ardından 1984 yılında bir türlü aklından çıkartamadığı kumsala tekrar gelerek tıpkı o dönemdeki Dalyanlılar gibi bir barakada yaşamaya başlamış. “Son derece bol şalvarlarının üzerine mantolar giyinen kadınlarla, üstlerinde yalnızca mayo giyerek dolaşan erkeklerin tezatlık oluşturduğu bu kumsalda” yalnız bir kadın olarak halkın arasına karışmış. İlk başlarda sadece “evet” kelimesini bilirken yavaş yavaş Türkçe öğrenerek komşuluk ilişkilerini geliştirmiş; en az kendisi kadar buraya aşık olan Abidin Kurt ile de tanışmış, sırf zevk olsun diye su tavuğu ve yalıçapkını vuran Böce Ahmet’le de... Bir ayağı diğerlerinden farklı uzunlukta olduğu için altına bir şeyler sıkıştırılan Türk usulü masalarda Türk yemeklerinin, Türk kahvesinin ve rakının tadına varmış. Kumsalda uzun yürüyüşler yaparak, yüzerek, gün batımlarını seyrederek günlerini geçiren Kaptan June gece yaptığı yürüyüşlerde ise kumsala yuvalamak için gelen deniz kaplumbağalarıyla karşılaşmış. Karşılaştığı bu canlılara hayran olan June’un hayatı, 1985 yılında kumsala 1800 yataklı tatil köyü yapılacağını öğrendiği günden itibaren tamamen değişmiş. O güne kadar kendi tabiriyle “Robinson Crusoe” gibi hayatına devam eden June, buranın keyfini çıkarmayı bir tarafa bırakarak bundan sonraki hayatını kumsala ve deniz kaplumbağalarına adanmış. Yöresel, ulusal ve uluslararası otoritelere karşı başlattığı bu hareket Türkiye’nin bilinen ilk çevre hareketidir. Bu hareketin bütün ayrıntıları kitapta... Biz barakaya geri dönelim.

Şekil 1. Umut Uyan ve Kaptan June

Şekil 2. Kaptan June ve Kaplumbağalar kitap kapağı.

Ziyaretçiler gidince Kaptan June'un karşısına birer sandalye çekip sohbetimize başlıyoruz. Yaşına rağmen dinçliği ve bilgisi ikimizde de hayranlık uyandırıyor. 1940'lı yıllara kadar, İztuzu Kumsalı'nda tek bir motorlu teknenin bulunmadığını, kendisinin kumsalda yaşadığı dönemde ise sadece 6 tane motorlu teknenin bulunduğunu söylüyor. O zamanlar kanaldaki sazlıklar öylesine uzun ve sıkışmış ki kumsaldan Kaunos Mezarları görünmezmiş. Gelişen(!) turizm faaliyetleri ve artan talep sonucunda şimdilerde 600 tane tekne Dalyan kanallarında faaliyet gösteriyor. Tekne trafiğine dayanamayan sazlar seyrelemeye başlamış ve boyları eskisi kadar uzamaz olmuş. Kaptan June'un kumsalda kaldığı dönemlerde, kanalda gözlem yapan kuş bilimci Tansu Gürpınar'ın belirlediği kuş türlerinin bir kısmı artık yok. Tekne gezileri yetmemiş gibi bir de deniz kaplumbağası görmek isteyen turistler için besleme noktaları oluşturulmuş. Hazır yeme kolaylıkla alışan her hayvan gibi deniz

kaplumbağaları da bu cazip teklifi reddedemeyip kanala atılan mavi yengeçleri (*Callinectes sapidus*) bir güzel yemeye başlamış. Bu aktivite deniz kaplumbağalarına o kadar cazip gelmiş ki yaz sezonundan sonra göçe başlamaları gerekirken kanaldan ayrılmaz olmuşlar. Turistler kaplumbağa görmek umuduyla ellerinde ne varsa kanala atmaya başlamışlar. Kaptan June, özellikle ekmekte bulunan mayanın kaplumbağalar için çok tehlikeli olduğunu da ekliyor. Bu aktiviteye olan talebi fırsata çeviren Dalyan'daki oteller de bu işe girişince konu çözülemez bir hal almaya başlamış. Bunun üzerine Kaptan June'un kurduğu vakıf, bu aktiviteyi durdurmak adına 1000 tane imza toplamış... Umarız bu sorun en kısa zamanda çözülür.

Deniz kaplumbağalarının yaralanma sebeplerinin en yaygın olanı, tekne pervanelerinden kaynaklanıyor. Bu durumu dikkate alan vakıf, kanalda faaliyet gösteren teknelerin pervaneleri için kafesler geliştirmiş. Bağışlarla faaliyetlerini sürdüren vakıf, kafesleri hiçbir ücret almadan monte ediyor ve tekneye de bir logo yapııştırıyor; diyor ki "Lütfen turlarınızda sadece bu logoyu taşıyan tekneleri kullanın". Vakfın bu faaliyetleri dışında; büyükler ve küçükler için eğitim ve bilinçlendirme, tür ve habitat koruma, Köyceğiz/Dalyan Koruma Alanında habitat ve tür verilerini derleme gibi pek çok başlıkta çalışması mevcut. June, eğitimin öncelikli olması gerektiğini, bu sayede doğaya zarar vermeden koruyabileceğimizi vurgulayarak "Bir yer ne kadar güzelse orayı birçok insan görmek isteyecek, bu çok normal fakat Dalyan, Bodrum gibi betonlaşmasın" diyerek durumu özetliyor.

Peki nedir bu Dalyan'ın özelliği. Muğla'nın Ortaca ilçesine bağlı bu küçük belde, Türkiye'nin ilk Özel Çevre Koruma Bölgesi (Köyceğiz-Dalyan Özel Çevre Koruma Bölgesi) sınırları içerisinde yer alıyor. Köyceğiz Gölü'nün Akdeniz'e dökülürken oluşturduğu doğal kanallar üzerinde bulunan belde, coğrafi yapısından dolayı tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış. Dalyan'ı çevreleyen kanallar milyonlarca yıl süren coğrafi hareketler sonucu tatlı, tuzlu ve termal bir karışım oluşturarak birçok canlının beslenme, üreme ve yaşam alanını oluşturmuş. Köyceğiz-Dalyan Özel Çevre Koruma Bölgesi'nde Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan Biyolojik Zenginliğin Tespiti Projesi kapsamında 1700 bitki türü incelenmiş ve 110 familyaya ait 470 tür tespit edilmiş; bu türlerin 81'i endemik 20'si ise nadir tür sınıfında. Ayrıca bölgede 126 kuş türü ve 282 denizel fauna ve flora türü bulunmakta. Gölde ve kanallarda bulunan Kefal (*Mugil sp.*), Levrek (*Dicentrarchus labrax*) ekonomik yönden; Su Samuru (*Lutra lutra*) ve Nil Kaplumbağası (*Trionyx triunguis*) ise biyolojik çeşitlilik yönünden önemli türler olarak ifade edilmekte.

Kanalların Akdeniz'e döküldüğü bölgede İztuzu Kumsal'ı yer almakta. Kumsal, M.S dördüncü yüzyılda oluşan bir depremde Dalaman Çayı'nın yer değiştirmesi sonucu oluşmuş. Hiçbir şekilde yapılaşmanın izin verilmediği kumsal, 2008 yılında "Avrupa'nın En İyi Açık Alanı", 2011 yılında "Avrupa'nın En İyi Plajı" ve 2013 yılında da "Avrupa'nın En İyi 7. Plajı" ödüllerine layık görülmüş.

Deniz kaplumbağalarına gelince. Onlar, 110 milyon yıldır yaşam mücadelelerine devam ediyor. Evrimsel süreçte denizde yaşamaya adapte olan fakat yumurtlamak için hala karaya bağımlı olan bu canlıların sayıları aşırı ve bilinçsiz avcılık, kirlilik, kıyısız alanların tahrip edilmesi... gibi nedenlerle özellikle son 50 yılda gittikçe azalmış durumda. Uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınan deniz kaplumbağaları, Dünya'nın her yerinde üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları ve gönüllüler tarafından araştırılmakta ve karşılaştıkları sorunların çözümü için uğraşılmakta. Umarız bu kadar emek boşa çıkmaz ve "yaşayan fosiller" olarak adlandırılan bu canlılar korunmaya ihtiyaç duymadan soylarını devam ettirebilirler.

KAYNAKLAR

Haimoff, J. (2001): Kaptan June ve Kaplumbağalar, Çeviri: Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BÖLÜM 12

Türkiye’de Kaplumbağaları Tehdit Eden Faktörler ve Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler

Dinçer AYAZ-Yusuf BAYRAKCI

Türkiye’de iki kara kaplumbağası (*Testudo graeca*, *Testudo hermanni*), 5 tatlı su kaplumbağası (*Emys orbicularis*, *Mauremys rivulata*, *Mauremys caspica*, *Trionyx triunguis*, *Rafetus euphraticus*), ve iki deniz kaplumbağası (*Caretta caretta*, *Chelonia mydas*) olmak üzere toplam 9 kaplumbağa türü yaşamaktadır. IUCN (Dünya Doğayı Koruma Birliği)’e göre bu türlerden ikisi (*Testudo hermanni*, *Emys orbicularis*) “Tehdite açık”, üçü (*Testudo graeca*, *Trionyx triunguis*, *Caretta caretta*) “Duyarlı”, ikisi ise (*Rafetus euphraticus*, *Chelonia mydas*) ise “Tehlikede” olarak sınıflandırılmıştır.

İnsanlar tarafından toprak kullanımı amacıyla ağaç ve çalıların kesilmesi, tarım alanlarında kimyasalların kullanılması genellikle habitatların bozulması ya da yok olmasıyla sonuçlanmaktadır. *T. graeca* için insan faaliyetlerinin meydana getirdiği en önemli tehditler geleneksel tarım arazilerinin yaygınlaşmasıyla arazi kullanımının değişmesidir (Rozylowicz ve Dobre, 2010). Kara kaplumbağaları için mozaik şeklinde yarı doğal habitatlar olarak kabul edilen geleneksel tarım arazileri, sulamalı tarım arazilerinden daha uygun bir yaşam alanıdır (Anadon vd., 2006). Bunun yanında, tarım alanlarında makinaların kullanılması kaplumbağaların kaza ile ölümüne de sebep olmaktadır (Rozylowicz ve Dobre, 2010). Anadolu’da bazı yörelerde çiftçiler iyimser olarak tarlalarına giren kaplumbağaları tarım arazilerinin dışarısına çıkarmakta, bazı çiftçiler de maalesef mahsullerine zarar verdiği düşüncesiyle kaplumbağaları bilinçli olarak öldürmektedir. Bazı yörelerde tarım arazilerinde yapılan “anız yakma” uygulaması da kaplumbağalara zarar vermektedir. Çiftçiler tarafından bazı yararları olduğu düşünülerek özellikle toprak işlemeyi kolaylaştırmak, böcek ve diğer zararlıları yok edip bitki hastalıklarını önlemek, toprak verimini artırmak gibi gerekçelerle hasat sonunda tarlada kalan ürün artıkları, yani anızlar çevre

ve orman kanununa göre yasak olmasına rağmen yakılmaktadır. *Testudo* gibi yavaş hareket eden kaplumbağa türleri de etraflarını saran bu alevlerden kolayca kaçamamaktadırlar.

Batı Anadolu ve Trakya'da ise tarım arazilerinin getirmiş olduğu habitat daralmasına ek olarak, gittikçe artan kentleşme ve kaplumbağaların yurt dışına yasa dışı yollardan satılması türler için tehdit oluşturmaktadır. Kentleşme ve bununla birlikte yeni yolların inşa edilmesi kara kaplumbağalarının yaşam alanlarını sınırlamaktadır.

Kaplumbağalar için bir diğer tehdit, geleneksel tıp ve evcil hayvan ticaretinde kaynak olarak kullanılmasıdır. Örneğin kaplumbağalar Asya'da gıda olarak, Çin'de ise geleneksel ilaç olarak kullanılmaktadır. Evcil hayvan ticareti için doğadan kaplumbağaların toplanması *Testudo* türlerini tehdit eden başlıca faktörlerden biridir (Perez ve ark., 2004, Türkozan ve Kiremit 2007). 1976 ve 2004 yılları arasında Türkiye'den diğer ülkelere (ABD, Almanya, İtalya, Avusturya, Fransa, İsviçre, İsveç ve Japonya) 486.006 canlı *T. graeca* ihraç edilmiştir (Türkozan ve Kiremit 2007). Küresel ölçekte, 1976-2004 yılları arasında 1.991.236 canlı kaplumbağa ticareti gerçekleştirilmiş, bunun % 19'u Türkiye'den ihraç edilmiştir.

Türkiye'de bilinen örnekleri çok az olmasına rağmen, kaplumbağalar başta Güney Asya olmak üzere tüm dünyada besin kaynağı olarak kullanılmaktadır. Avrupa ve Kuzey Asya'da ise, çoğu bölgede kaplumbağa popülasyonları küçük olup geleneklerinde kaplumbağalar besin olarak yer almadığından, dünyanın diğer bölgelerine göre besin olarak tüketilen kaplumbağaların miktarı çok azdır. Ancak Bulgaristan'da *T. hermanni* ve *T. graeca* bol bulunduğu bazı bölgelerde besin olarak tüketilmektedir (Thorbjarnarson ve ark., 2000). Anadolu'da ise arazide görüşülen yerli halk dışında, kaplumbağa tüketimine ilişkin bir kayıt ve yayınlanmış bir veri yoktur. Arazi çalışmalarında çok nadir de olsa bazı yörelerde kaplumbağa (*T. graeca*) etinin yendiğine ilişkin görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Y. Bayrakçı özel görüşme). Taşkavak (1992) çalışmasında, Diyarbakır ve civarında yaşayan Ermenilerin Fırat Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*)'nı besin olarak tükettiklerini belirtmiştir.

Tatlı su kaplumbağaları için geçmiş yıllardan günümüze gelen en büyük tehdit habitat kaybı/bozulması olduğu söylenebilir. Habitat kayıpları geçmiş yıllarda sıklıkla uygulanan ve sivrisinekler ile yayılan hastalıkları önlemek adına yapılan sulak alanların kurutulması ve doldurulmasıdır. Kaplumbağaların yaşam alanlarını oluşturan veya besleyen kaynaklar üzerine yapılan barajlar da zaman

içerisinde habitat bozulmalarına yol açmaktadır. Örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle nehirleri ve bunlara bağlı kollarda yaşayan Fırat Kaplumbağası (*R. euphraticus*) son 30 yıl içerisinde Fırat nehri üzerindeki uygun habitatının %64'ünü kaybetmiştir (DKMP, 2017). Göl ve nehir tabanlarından kum, torf gibi. maddelerin çıkarılması da tatlı su kaplumbağaları için habitat bozulmalarına neden olan unsurlardandır. Bilinçsiz sulama ve son yıllarda etkisi iyice hissedilen küresel iklim değişikliği ile birlikte bu kaplumbağaların yaşayabileceği sulak alanlar maalesef günden güne azalmaktadır.

Turizmin yoğun olduğu Güney Ege ve Batı Akdeniz Bölgesi'nde ise yeni otellerin yapımı ve turizm için yeni alanların açılması ise, bu bölgede kanallarda ve göllerde yaşayan Nil Kaplumbağası (*T. triunguis*)'nın habitatını tehdit etmektedir. Atatür (1995) artan motor-bot trafiğinin *T. triunguis* ve *M. rivulata*'nın doğal güneşlenme davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Başkale ve ark. (2015) *T. triunguis* türüne ait 2 bireyin bot çarpması sonucu öldüğünü bildirmişlerdir.

Tatlı su kaplumbağaları için bir diğer tehdit unsuru ise balıkçılık faaliyetleridir. Balıkçılığın kaplumbağalar üzerindeki olumsuz etkisi doğrudan/bilinçli ve dolaylı/bilinçsiz olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Doğrudan/bilinçli olarak yapılanların başında kaplumbağaların öldürülmesi gelmektedir. Özellikle çok güçlü ve agresif bir tür olan *T. triunguis* iri tırnakları ve güçlü çenesi ile kolaylıkla balıkçı ağılarını parçalayıp içerisindeki balıkları yiyebilmektedir. Bu durumu bilen veya kaplumbağadan korkan balıkçılar gördükleri yerde bu kaplumbağayı öldürmektedir. Bu durum çoğu zaman balıklarına zarar verdiğini düşündükleri diğer kaplumbağalar için de geçerlidir. Dolaylı/bilinçsiz olarak yapılanlarda ise, balıkçıların kurmuş oldukları ağları birkaç gün sonra toplamalarıdır. Kurulan ağlara takılan tatlı su kaplumbağaları en fazla 8-10 saat içerisinde su yüzeyine çıkıp hava alamazlar ise ölmektedir (Şekil 1). Bu süre yazın daha da kısalmaktadır. Yine amatör olarak yapılan olta balıkçılığı da dolaylı/bilinçsiz olarak yapılan bir tehdit unsuru olarak değerlendirilebilir. Atılan oltaya takılan kaplumbağalar korkulduğu veya uğraşılacak istenmediği için misina kesilerek kaplumbağalar iğne ile birlikte yaşamaya terk edilmektedir. Bu durumda olta iğneleri kaplumbağanın beslenmesini engelleyerek veya yutulduğunda sindirim borusunu yırtarak uzun vadede bireylerin ölümüne neden olmaktadır. Arazi çalışmalarında Fırat Kaplumbağası (*R. euphraticus*) ile ilgili bu tür vakalarla karşılaşılmıştır.

Şekil 1. Gölhisar Gölü'nde suda bırakılmış bir balık ağında ölmüş Benekli Kaplumbağalar.

Nadiren de olsa özellikle bol bulunan küçük tatlı su kaplumbağaları (*M. rivulara*, *M. caspica*, ve *E. orbicularis*) doğadan toplatılarak pet shoplarda satılmaktadır. Ülkemizde bu kaplumbağaların doğadan toplanması ve satılması yasak olmasına rağmen maalesef bu konu ile ilgili sıkı bir denetim uygulanmamaktadır.

Türkiye, İribaş Deniz Kaplumbağası (*C. caretta*) ve Yeşil Kaplumbağa (*C. mydas*) için önemli yuvalama alanlarını bulundurmaktadır. Bu deniz kaplumbağalarının ülkemizin Akdeniz kıyılarında 21 farklı kumsala yuva yaptıkları bilinmektedir (Başkale ve ark. 2015). Bu kumsallar batıdan doğuya Ekincik, Dalyan, Dalaman, Fethiye (Muğla), Patara, Kale, Kumluca, Çıralı, Tekirova, Belek, Kızılot, Demirtaş, Gazipaşa (Antalya), Anamur, Göksu Deltası, Alata, Kazanlı, Davultepe (Mersin), Akyatan, Yumurtalık (Adana) ve Samandağ (Hatay) olarak sıralanmaktadır.

Deniz kaplumbağaları yuvalarını kumsallara yaptıklarından dolayı bu alanlar önemli bir turizm baskısı altındadır. Yeni turizm alanlarının açılması ve yuvalama alanlarındaki yoğun insan faaliyetleri bu türleri tehdit eden faktörlerin başında gelmektedir. Tatlı su kaplumbağalarında olduğu gibi, deniz kaplumbağalarında da balıkçılık faaliyetleri kaplumbağalara zarar vermektedir.

Kurulan ağlara takılan kaplumbağalar su yüzeyine çıkıp nefes alamadıkları için ölmektedirler. Sahil hattındaki tekne ve bot trafiği de önemli ölçüde kaplumbağa yaralanmalarına ve ölümlerine sebep olmaktadır. Teknelerin motor pervaneleri kaplumbağalarda ciddi kesikler oluşturabilmektedir. Başkale ve ark. (2017) Fethiye-Göcek Özel Çevre Koruma Bölgesi'nde 2000-2016 yılları arasındaki deniz kaplumbağası ölümlerinin %46'sının balıkçılık, %25'inin deniz taşıtlarıyla yaralanma kaynaklı olduğunu rapor etmişlerdir. Bunların dışında denize atılan plastik çöplerin de ergin deniz kaplumbağalarının hayatlarını tehlikeye attığı bildirilmiştir (Başkale ve ark. 2015).

Bazı deniz kaplumbağası türlerinin kabuğunun süs eşyası yapımında, derisinin ayakkabı ve çanta yapımında kullanılması; yağından parfüm sanayinde faydalanılması yine bu kaplumbağaları tehdit eden faktörlerdendir. Türkiye'nin de taraf olduğu Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşmesi'ne (CITES) göre deniz kaplumbağalarının ticareti yasaktır.

Kaplumbağaların Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler

Deniz kaplumbağaları dışındaki ülkemizde yaşayan diğer kaplumbağa türleri ticari amaçlı doğadan toplatılarak satılma tehdidine maruz kalabilmektedir. Kaplumbağaların yasal olmayan şekilde ticari amaçla toplanmasının önüne geçmek için, özellikle saha içerisinde ve satışların yapıldığı "pet shop" larda ve hatta sosyal medyada denetimlerin artırılması gerekmektedir.

Kara kaplumbağaları ölümleri genellikle otoyollarda olmaktadır. Özellikle üreme dönemlerinde, sürekli eş arayışında olan bireylerin sıkça otoyolların bir tarafından diğer tarafına geçtikleri görülmektedir. Maalesef trafiğin hızlı ve yoğun aktığı otoyollarda da bu kaplumbağaların yolun diğer tarafına geçme çabaları ölümlerine sonuçlanmaktadır. Bu duruma bir çözüm önerisi olarak, yurt dışında çokça örnekleri görülen ekolojik koridorlar çözüm olarak verilebilir (Şekil 2). Otoyolların planlanmasında ve inşaat aşamasında kara kaplumbağalarının yoğun olarak bulunduğu alanlarda otoyolun bir tarafından diğer tarafına alttan veya üstten doğal bitki örtüsünü içeren ekolojik bir geçit yapılabilir.

Şekil 2. Singapur'da iki doğa koruma alanını birbirine bağlayan bir ekolojik koridor (Anonim 1).

Tatlı su kaplumbağaları için habitat bozulmasını engelleyecek önlemlerin alınması bu kaplumbağaların korunmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Yaşadıkları sulak alanlardan torf/kum çıkarılması ve bu alanlar üzerine yapılacak olan baraj ve gölet projelerinde ruhsat izin aşamasında ilgili kurumların saptanmış alanları göz önüne alarak karar vermesi gerekmektedir. Bu karar verme aşamasında da daha önce yapılan bilimsel çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

Balıkçılık faaliyetlerinin tatlı su kaplumbağalarına vermiş olduğu zararları en aza indirmek adına bilinçlendirme çalışmaları ve bilgilendirme tabelaları oldukça faydalı olacaktır. Bu bakımdan ilgili bakanlıkların yerel yönetimlerine görev düşmektedir. Daha önce yapılan tür eylem planlarında bu yönde alınan kararlar sulak alanlarda uygulamaya konulmuş (Şekil 3), gerekli bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır (Şekil 4) ve üzerine koyarak devam ettirilmesi gerekmektedir.

Şekil 3. Fırat Kaplumbağası'nın (*R. euphraticus*) korunmasına yönelik yapılan çalışmalar neticesinde oluşturulan bilgilendirme tabelalarına bir örnek (Gaziantep/Saray mevkii).

Şekil 4. Akdeniz'de Benekli Kaplumbağayı koruma çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen bilgilendirme toplantılarına ait fotoğraflar.

Tatlı su kaplumbağalarının önemli yaşam alanlarını oluşturan sulama kanallarının da restorasyon veya ıslah çalışmaları ile kurutulması ya da betonarme bir yapıda düzenlenmesi yine bu kaplumbağaların yaşama ve üreme alanlarını daraltan önemli bir faktördür. Bu kaplumbağalar yumurtalarını genellikle sudan çok uzak olmayan kanalların kenarına açtıkları yuvalara bırakmaktadır.

Türkiye imzalamış olduğu çeşitli uluslararası sözleşmelerle deniz kaplumbağaları ve üreme alanlarının korunması konusunda yasal sorumluluk üstlenmiştir.

Avrupa Doğal Hayatı ve Doğal Ortamların Korunmasına ilişkin "Bern Sözleşmesi", Avrupa Ekonomik Topluluğu ve 19 ülke tarafından 1982'de imzalanmış ve bu sözleşme Türkiye'de 1984 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi imzalayan taraflar, doğal flora ve aralarında deniz kaplumbağalarının da bulunduğu faunayı korumak ve göçmen olarak gelen tehlike altındaki türler de dahil olmak üzere tüm hayvanların korunmasına ilişkin özel bir çaba sarf etmekle yükümlüdür.

Akdeniz Eylem Planı'na taraf olan ülkelerce 1989 yılında "Akdeniz'deki Deniz Kaplumbağalarının Korunması İçin Eylem Planı" adı altında bir eylem planı kabul edilerek yürürlüğe girmiş ve deniz kaplumbağalarının korunması için uygulamada dikkate alınması gereken öncelikler şu başlıklar halinde özetlenmiştir:

1. Yuvalama ve kışlama alanlarının korunması ve yönetimi,
2. Tesadüfi yakalanmaların en aza indirilmesi
3. Yeni ve mevcut yuvalama alanlarının araştırılması,
4. Türlerin davranışı hakkında daha fazla bilgi elde edilmesi

Bunlara ek olarak Başkale ve ark. (2017) yuvalama dönemi dışında denizel alanlarda da yaralanmalara rastlamış ve koruma çalışmalarının denizel alanları da kapsamı gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda denizel alanlarda da denetimlerin artırılması gerekmektedir. Batı Akdeniz'de turistik amaçlı yapılan tekne gezilerinde katılımcıların kaplumbağaları görmeleri için belirli alanlarda kaplumbağalar yemlenmektedir. Bu durum hem kaplumbağaları hem de kaplumbağaların insanlar ile olan ilişkisini olumsuz yönde etkilemektedir. Yemlenmeye alışan kaplumbağalar insanların olduğu alanlara daha çok yaklaşmakta ve yiyecek bulamayınca da maalesef saldırabilmektedir.

Ülkemizde deniz kaplumbağalarının korunması ile ilgili çalışmalar çeşitli üniversite ve bakanlıkların iştiraki ile her yıl yuvalama kumsallarında yürütülmektedir. Bunun yanında Çevre ve Orman Bakanlığı – Özel Çevre

Koruma Kurumu, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Dalyan Belediyesi ve Pamukkale Üniversitesi arasında imzalanan bir protokol çerçevesinde kurulan Deniz Kaplumbağaları, Araştırma, Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER), Muğla/Dalyan kumsalından koruma projelerini yürütmekte ve Türkiye'nin birçok yerinden gelen yaralı kaplumbağalar için tedavi/rehabilitasyon merkezi olarak faaliyet göstermektedir (Şekil 5).

Şekil 5. DEKAMER tarafından İztuzu Plajı'nda yürütülen koruma çalışmalarına ait bir fotoğraf (Anonim 2).

KAYNAKLAR

- Anonim 1: <https://www.nparks.gov.sg/> [Son erişim: 23.01.2018].
- Anonim 2: <https://www.aa.com.tr/yasam/iztuzu-caretta-carettalarla-canlandi-1133099> [Son erişim: 22.01.2018]
- Anadón, J.D., Gimenez, A., Perez, I., Martinez M., Esteve, M.A. (2006): Habitat selection by the spur-thighed tortoise *Testudo graeca* in a multisuccessional landscape: implications for habitat management. *Biodiversity & Conservation* 15: 2287-2299.
- Atatür, M.K. (1995): A preliminary report on the present status of Turkey's terrestrial and freshwater turtles from the viewpoint of conservation. In: *Red Data Book on Mediterranean Chelonians*, 183-190.
- Başkale, E., Katılmış, Y., Azmaz, M. (2015): Fethiye Kumsallarındaki Deniz Kaplumbağalarının Ölüm Sebepleri. XII. Ulusal Ekoloji Ve Çevre Kongresi, 14-17 Eylül, Muğla, 385 s.
- Başkale, E., Sözbilen, D., Katılmış, Y., Azmaz, M., Kaska, Y. (2017): Fethiye-Göcek Özel Çevre Koruma Bölgesi'nde Ölü Deniz Kaplumbağası Verisinin Değerlendirilmesi: Koruma ve İzleme Çalışmaları Denizde de Sürdürülmeli. V. Ulusal Deniz Kaplumbağaları Sempozyumu, 6-8 Aralık, Kuşadası, Aydın, 27 s.
- DKMP (Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma Milli Parklar Şube Müdürlüğü) (2017): Fırat Kaplumbağası Tür Eylem Planı Faaliyetlerinin Gerçekleştirilmesi. Gaziantep, Türkiye.
- Pérez I., Gimenez A., Sanchez-Zapata J.A., Anadon J.D., Martinez M., Esteve A.E. (2004): Non-commercial collection of spur-thighed tortoises (*Testudo graeca graeca*): a cultural problem in southeast Spain. *Biological Conservation* 118: 175-181.
- Rozyłowicz L., Dobre M. (2010): Assessing the threatened status of *Testudo hermanni boettgeri* Mojsisovics, 1889 (Reptilia: Testudines: Testudinidae) population from Romania. - North-Western Journal of Zoology, 6: 190-202.
- Taşkavak, E. (1992): Fırat Kaplumbağası'nın (*Rafetus euphraticus*; Reptilia, Testudines) morfolojisi, osteolojisi, Anadolu'daki dağılımı üzerine araştırmalar; üreme ve beslenme biyolojisi ile ilgili gözlemler. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Türkozan O., Kiremit F. (2007): Testudo trade in Turkey. *Applied Herpetology* 4: 31-37.
- TTWG (Turtle Taxonomy Working Group) [Rhodin, A.G.J., Iverson, J.B., Bour, R., Fritz, U., Georges, A., Shaffer, H.B., and van Dijk, P.P.]. (2017): Turtles of the World: Annotated Checklist and Atlas of Taxonomy, Synonymy, Distribution, and Conservation Status (8th Ed.). In: Rhodin, A.G.J., Iverson, J.B., van Dijk, P.P., Saumure, R.A., Buhlmann, K.A., Pritchard, P.C.H., and Mittermeier, R.A. (Eds.). *Conservation Biology of Freshwater Turtles and Tortoises: A Compilation Project of the IUCN/SSC Tortoise and Freshwater Turtle Specialist Group. Chelonian Research Monographs* 7:1-292. doi: 10.3854/crm.7.checklist.atlas.v8.2017.

Yazarların Biyografileri

EREN AKÇİÇEK

İzmir'de doğdu. İlkokulu Özel Yusuf Rıza İlkokulu'nda, orta öğrenimini İzmir Maarif Koleji'nde (şimdi Bornova Anadolu Lisesi (BAL'62) tamamladı. 1969 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. İç Hastalıkları Kliniğinde (Prof. Dr. Vehbi Göksel) İç Hastalıkları ihtisası, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Gastroenteroloji Kliniği'nde (Prof. Dr. Namık Kemal Mentesh) Gastroenteroloji ihtisası ve İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda (Prof. Dr. Nil Sarı) Tıp Tarihi doktorası yaptı. 1973 yılında İç Hastalıkları Uzmanı, 1980 yılında da Gastroenteroloji Uzmanı ve 2000 yılında Tıp Tarihi Bilim Doktoru (Ph.D.) oldu.

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Gastroenteroloji Bilim Dalında Öğretim Üyeliği ve Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü ve Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1998 yılı Türk Folkloruna Hizmet ödülü, 2015 BALDER: Altın Arı ödülü, 21 Nisan 2016'da İzmir Milli Kütüphane ödülü, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASDER) Hasan Salih Zeki Aksu 2017 bilim ödülünü almıştır.

19 Mart 2010 tarihinde Ege Üniversitesi Gastroenteroloji Bilim Dalından emekli olmuştur.

HÜSEYİN ARIKAN

25.06.1955'de Eşme'de (Uşak) doğdu. İlk, Ortaokul ve Liseyi Eşme'de tamamladı. 1973-74 öğretim yılında kaydolduğu T.C. Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji-Botanik Bölümü'nden 1977 döneminde iyi derece ile mezun oldu. 1978 tarihinde E.Ü. Fen Fakültesi Sistematik Zooloji Kürsüsü'nde asistan olarak göreve başladı. 1981 yılında Yüksek Lisans tezini, 1987 yılında Doktora tezini tamamladı. 1990 yılında Doçent, 1997 yılında Profesör olarak öğretim üyeliğine yükseltildi. 2003-2007 yılları arasında Zooloji Anabilim Dalı Başkanlığı, 2008-2013 yılları arasında (yaklaşık 5 yıl) Fen Bilimleri Enstitüsü'nde Müdür Yardımcılığı görevini yürüttü. Biyokimyasal taksonomi konusunda yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Halen Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

DİNÇER AYAZ

1972'de Muğla'da doğdu. 1994 yılında Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Anabilim Dalı'ndan mezun oldu. Aynı anabilim dalında 1998 yılında Yüksek Lisans ve 2003 yılında doktora eğitimini tamamladı. 2008 yılında Doçent, 2013 yılında Profesör olarak öğretim üyeliğine yükseltildi. Ulusal ve Uluslararası Dergilerde yayımlanmış toplam 90 adet Araştırma Makalesi, 6 kitap ve 60 bildirisi vardır. Halen Ege Üniversitesi Çevre Merkezi Müdürlüğü ve Zooloji Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini sürdüren Dinçer AYAZ evli ve 2 çocuk babasıdır.

GÖZDE TÜRKÖZ BAKIRCI

İlkokul, Ortaokul ve Lise öğrenimini İzmir'de tamamladı. Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümünden 2001 yılında mezun oldu. 2001–2004 yılları arasında aynı bölümde yüksek lisansını tamamladı. Yüksek lisansı sürecinde gıdalarda pestisit kalıntıları üzerinde araştırmalar yaparak “Zeytinyağındaki Pestisit Kalıntılarının Gaz Kromatografisi-Elektron Yakalama Dedektörü ve Gaz Kromatografisi Kütle Spektrometresi ile Saptanması” konulu tez çalışması yaptı. 2001–2005 yılları arasında Keskinöğlü Tav. Dam. İşl. San. Tic.A.Ş.'nde sorumlu müdür olarak, 2005-2006 yılları arasında Ege Gıda Analiz Laboratuvarında Katkı-Kalıntı Laboratuvarı Bölüm Sorumlusu olarak, 2006-2016 yılları arasında kurucuları arasında yer aldığı Aybak Natura Analiz Laboratuvarında Laboratuvar Müdürü olarak görev yaptı. 2010 yılı içerisinde Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümünde “Meyve ve sebzelerdeki pestisit kalıntılarının LC/MS/MS ve GC [Çoklu-Dedektörlere (μ -ECD, MSD, Dual-FPD) sahip Gaz Kromatografisi] ile eş-zamanlı tayini için Hızlı, Ucuz, Kolay, Güvenli, Etkili, Kesin (HUKGEK) sonuç veren ekstraksiyon ve analiz yönteminin geliştirilmesi” konulu tez çalışması ile doktora eğitimini tamamlayarak doktor unvanını aldı. 2016 yılında, Dokuz Eylül Üniversitesi Seferihisar Fevziye Hepkon Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünde öğretim üyesi olarak başladığı akademik görevini sürdürmektedir.

YUSUF BAYRAKCI

Yusuf Bayrakçı, 1986 yılında Konya'nın Ereğli ilçesinde doğdu. Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü'ndeki lisans eğitimini 2009 yılında tamamladı. Aynı yıl bölümünde yüksek lisansa başladı. 2010 yılında Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2012 yılında yüksek lisansını tamamlamasıyla birlikte tahsisli olan kadrosu sona erdi ve tekrar İzmir'e gelerek 2013 yılında doktora eğitimine başladı. 2014 yılında Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Zooloji Anabilim Dalı'nda açılan kadro ilanını kazandı ve Araştırma Görevlisi olarak burada çalışmaya başladı. 2019 yılında doktora tezini başarıyla tamamlayarak doktor unvanını aldı. İki yaşamlılar ve sürüngenler üzerinde bilimsel çalışmalar yapmakta olan yazar evli ve bir çocuk babasıdır.

NAGİHAN BAYSAL

22.11.1988 tarihinde Karabük'te dünyaya geldi. 2006 yılında Karabük Anadolu Öğretmen Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü Lisans Programına başladı. Beş yıllık lisans eğitiminin ardından 2011 yılında mezun oldu ve aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programına kabul edildi. 2014 yılında “Gelenek ve Değişim Ekseninde Trabzon Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma” adlı tezini savunarak yüksek lisans programından mezun oldu. Aynı Yıl Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktora Programına kabul edildi. 2019 yılında doktora tezini başarıyla savunarak mezun oldu. 2020 yılından beri Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda Doktor Öğretim Üyesi görevini sürdürmektedir.

NEVİN BÜYÜKKAYA

1993 yılında Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı Sarıgöl Köyü'nde dünyaya geldi. 1999 yılında Sarıgöl Köyü İlköğretim Okulu'nda ilköğrenimine başladı. 2007 yılında Haymana ilçesi, Mahmut Hilmi Doğan İlköğretim Okulu'nda ortaöğrenimini tamamladı. 2008 yılında Ankara'nın Yenimahalle ilçesinde Halide Edip Lisesi'nde başladığı Lise eğitimini 2011 yılında tamamladı. 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Lisans eğitimini tamamladı. Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine devam etmektedir.

MÜJGÂN VERDİOĞLU EDEN

1956 yılında İzmir'de doğdu. Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomi Bölümü'nde okudu. Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümünde yüksek lisans yaptı. Çeşitli sektörlerde çalıştıktan sonra ilk seramik çalışmalarına 2000 yılında İzmir Resim Heykel Müzesi Seramik Atölyesinde, sanatçı Yıldız Şima ile başladı. Daha sonra Olgunlaştırma Enstitüsü Seramik Bölümü eğitmenlerinden Nilgün Çini ile ve sonrasında seramik sanatçısı Nurdan Bozkurt ile çalışmalarını sürdürdü. Ülkemizin çeşitli illerinde çok sayıda sergiye ve fuara katıldı. İzmir'de kişisel sergi açtı. Katıldığı yarışmalarda bazı eserleri ödül aldı ve sergilendi. Halen Nu Seramik atölyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

YAŞAR KALAFAT

İlk ve orta tahsilini 1939 yılında dünyaya geldiği Kars'da, Yüksek tahsilini 1961-1962 yıllarında mezun olduğu Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde zooteknist olarak yaptı. 1986-1987 Güz döneminde Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden fark derslerini vererek mezun oldu. 1987 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Yakın Çağ Tarihinden "Şeyh Sait" konulu 1989 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Halk Edebiyatından "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri" konulu ve 1991 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi'nden "Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma" konulu mastırlar yaptı. 1992 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan "Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olay- lar" konulu çalışması ile bilim doktoru ünvanını aldı. 2002 yılında KPSA (Kazakistan)'nın Fahri Doktoru oldu. Irak, İran, Suriye, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan, Özbekistan, Karakalpakistan, Kırgızistan, Kazakistan, Nahçıvan, Azerbaycan, Gürcistan, Karacay-Çerkez, Oseya, Acaristan, Kabartay-Balkar, Dağıstan, Ukrayna, Kırım, Çuvaşistan, Tataristan, Başkurdistan, Altay, Hakasya, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Sırbistan, Dağıstan, Bulgaristan, Moldova, Gagauzeli, Kıbrıs, Dağlık Altay gibi Türk Bölgelerinde, Suudi Arabistan'da Almanya, Belçika, Avusturya, Norveç, İsveç, Hollanda bulundu ve buralarda alanında yaptığı çalışmaları sürdürmektedir. Başbakanlıktan emekli olduktan sonra ASAM'da Kafkasya Araştırmaları Masası Başkanı ve Yönetim Kurulu üyesi olarak çalışmıştır. İLESAM, Folklor Araştırmaları Kurumu, Dinler Tarihi Derneği üyesidir. Avrasya, Alanız, Stratejik Analiz, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Gündem gibi yayınların Yayın Kurulunda görev almıştır.

YAKUP KASKA

Denizli’de 1970 yılında doğan ve Denizli’deki ilk, orta ve lise eğitiminin ardından, Lisans ve Yüksek Lisans eğitimini 1993 yılında Dokuz Eylül Üniversitesinde, Doktorasını İngiltere’de 1998 yılında tamamladıktan sonra Pamukkale Üniversitesinde akademik hayatına devam ederek 2011 yılında Profesör olarak Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümünde görev yapmaktadır. Bilimsel çalışmalarının büyük çoğunluğu deniz kaplumbağaları üzerine olup; uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış 52 makalesi, 130’u uluslararası ve 90’ı ulusal olmak üzere toplam 220 bildirisi bulunmaktadır. Ayrıca 12 kitapta yazar olarak yer almaktadır. Bilimsel çalışmaları uluslararası literatürde 2400’ün üzerinde atıf almıştır. Şimdiye kadar 12’si üniversitelerin araştırma fonları, beşi TÜBİTAK, 18’i Bakanlıklar, dördü AB fonları ve altı adedi uluslararası kuruluşlarca desteklenmiş toplam 45 bilimsel araştırma, projesinde yürütücü ve araştırmacı olarak görev almıştır. Üniversite, Bakanlıklar ve Yerel Yönetimleri bir araya getirerek Türkiye’nin ilk Deniz Kaplumbağa Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER)’i kurmuş, ilki 2007 yılında Ulusal Deniz Kaplumbağaları Sempozyumu diğeri 2015 yılında 35. Uluslararası Deniz Kaplumbağaları Sempozyumu olmak üzere iki sempozyumda başkanlık görevi yapmıştır. Türkiye’de ilk kez düzenlenen 35. Uluslararası Deniz Kaplumbağaları Sempozyumu toplam 80 ülkeden yaklaşık 1000 kişinin katılımıyla gerçekleşmiş, bu dönemde Dünya Deniz Kaplumbağaları Birliği Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Halen Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, Deniz Kaplumbağaları Uzmanlar Grubunun [International Union For Conservation Nature (IUCN) Marine Turtle Specialist Group-MTSG] Akdeniz’den sorumlu Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanıyla ilgili konularda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı nezdinde oluşturulan Bilim Komisyonlarında görev yapmakta olan Yakup KASKA evli ve iki çocuk babasıdır.

HASAN MALAY

1948 yılında Ödemiş’te doğdu. 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji (Eski Yunanca ve Latince) bölümünde lisans (1973) ve aynı bölümde doktora (1981) öğrenimi gördü. 1978 yılında Ege Üniversitesi’nde Grekçe Okutmanı olarak göreve başladı. 1983 yılında Yardımcı Doçent, 1986 yılında da Eskiçağ Tarihi alanında Doçent oldu. 1992 yılında Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı’na Profesör olarak atandı. 2000 yılında kendi isteği ile emekliye ayrıldı.

Grekçe ve Latince yazıtlar üzerindeki çalışmalarını halen sürdüren H. Malay’ın Eskiçağ tarihi ve Epigrafi (Yazıtbilim) alanlarında çoğunluğu yurtdışında yayınlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

SEMİH ÖTLEŞ

Ege Üniversitesi Gıda Fakültesi 1980 yılı mezunudur. 1985 yılında Yüksek Lisans, 1989 yılında Bilim Doktoru akademik derecelerini almış, 1993 yılında Doçent, 2000 yılında Profesör olmuştur. Halen Ege Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Gıda Mühendisliği Bölümü Gıda Kimyası Bilim Dalı Başkanı olarak çalışmaktadır. Mühendislik Fakültesi’nde 2003-2009 yılları arasında Dekan Yardımcılığı, İzmir Atatürk Sağlık Yüksekokulu’nda 2008-2011 yılları arasında Beslenme ve Diyetetik Bölüm Başkanlığı, Ege Meslek Yüksekokulu’nda 1996-1998 yılları arasında Müdür Yardımcılığı, 2008-2011 yılları arasında Gıda Mühendisliği Bölümü Gıda Kimyası Bilim Dalı

Başkanlığı, 2012-2015 yılları arasında Gıda Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı, 2015-2020 yılları arasında PLM Merkez Müdürlüğü, 2012-2016 yılları arasında Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı görevlerinde bulunmuştur. Prof. Dr. Semih ÖTLEŞ'in gıdalar, gıda analizleri, kanser ve beslenme konularında Türkçe, İngilizce, Çince ve Rusça kitapları bulunmaktadır.

DOĞAN SÖZBİLEN

Bartın'da 1980 yılında dünyaya gelen Doğan SÖZBİLEN, Bartın ve Ankara'da tamamladığı ilk ve orta eğitiminin ardından üniversite öğrenimini Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümünde tamamlamıştır. Lisans öğrencisi iken 2001 yılında deniz kaplumbağası izleme ve koruma projelerinde görev almaya başlamış, daha sonraki yıllarda ise Ekolojik Araştırmalar Derneği'nin yürüttüğü deniz kaplumbağası izleme ve koruma projelerinde görev almıştır. Ardından yüksek lisans çalışmaları için 2008 yılında Pamukkale Üniversitesinde deniz kaplumbağası izleme ve koruma çalışmalarına devam etmiştir. Aynı yıl, Doç. Dr. Yakup KASKA önderliğinde kuruluş çalışmaları başlayan Deniz Kaplumbağaları, Araştırma, Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi (DEKAMER)'nde de görev almış ve halen merkezdeki görevlerine devam etmektedir. Deniz kaplumbağası dışında herpetoloji alanında da çalışmaları olan Doğan SÖZBİLEN, farklı disiplinlerden çok sayıda ulusal ve uluslararası projede görev almıştır. Halen Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu, Veterinerlik Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

ESMA ŞİMŞEK

Osmaniye'nin Sumbas ilçesine bağlı Köseli Köyü'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu (1986). 1988 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl *Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* adlı teziyle yüksek lisansını, 1990 yılında ise *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması* adlı teziyle doktorasını tamamladı. 1992 yılında Yardımcı Doçent, 1998 yılında Doçent, 2004 yılında ise Profesör oldu. Yayımlanmış 9 kitabı ile 200 kadar makale ve bildirisi bulunmaktadır. Çeşitli tarihlerde Bölüm Başkanlığı, Dekan Yardımcılığı, Dekanlık ve Rektör Danışmanlığı görevlerinde bulundu.

Hâlen Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı olarak görevine devam etmektedir.

UMUT UYAN

1985 yılında Samsun'da doğdu. 2013'de Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin Su Ürünleri Mühendisliği bölümünden mezun oldu. İlk yüksek lisansını yine aynı bölümde 2017'de tamamladı. İkinci yüksek lisansını ise Pukyong National Üniversitesi'nin (Güney Kore) Deniz Biyolojisi bölümünde 2019 yılında tamamladı. On yıl boyunca Türkiye'nin farklı yuvalama kumsallarında (Belek, Dalyan, Fethiye...) deniz kaplumbağalarını koruma projelerinde gönüllü olarak çalıştı. Ayrıca deniz koruma alanları, endemik türler, nesli tehlike altındaki türler ve istilacı türlerle ilgili birçok projede yer aldı. Şuanda bir balık yemi fabrikasında teknik satış danışmanı olarak çalışmaktadır.

Çok sayıda din ve mitte barışı, bilgeliği; hayvan sembolizminde anneliği, doğurganlığı, uzun ömürlüğü, dayanıklılığı, korunmayı, kuvvet, kararlılık ve istikrar gibi kavramları sembolize eden kaplumbağalar Mezozoik'in ilk dönemi olan Trias Çağı'nda ortaya çıkmışlardır ve 200 milyon yıldır dünyada yaşamını sürdüren antik çağların canlılarıdır. Araştırmalara göre, omurgalılar içinde nesli en çok tehlike altında olan kaplumbağa türlerinin %10'u Uluslararası Koruma Birliği (IUCN)'nin kırmızı listesinde "kritik tehlike altında" kategorisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, gelecek kuşakları bu sevimli hayvanlara karşı daha bilinçli ve duyarlı hale getirerek korunmalarını sağlamak için, eğitim programlarında yer verilmesi ve tanıtılması gerektiğine inanıyoruz.

